

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Ideologie v próze s dětským hrdinou na konci 40. let a v 50. letech 20.
století

Ideology in prose with a child hero in the late 1940's and in the 1950's

Ondřej Novotný

Vedoucí práce: PhDr. Věra Brožová, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: ČJ–D

2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Ideologie v próze s dětským hrdinou na konci 40. let a v 50. letech 20. století* vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených zdrojů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. 7. 2016

.....

Ondřej Novotný

Poděkování

Děkuji vedoucí práce PhDr. Věře Brožové, Ph.D. za cenné rady, podnětné připomínky a zvláště pak za její trpělivý přístup.

ANOTACE

Práce se soustředí na zachycení projevů komunistické ideologie v próze s dětským hrdinou z období od konce 40. let do konce 50. let 20. století, majících za cíl formovat čtenáře pozitivně pro nově nastolený režim. Primárním záměrem je postihnouti takovýchto projevů v titulech dvou hlavních tematických okruhů prozaických žánrů této doby, tj. v dílech tzv. pionýrské neboli školní povídky a prózy s dětským hrdinou za 2. světové války, a jejich kategorizování do tematicky ucelených kapitol. Tohoto je možné dosáhnout naplněním východiska, které předpokládá obdobné konstrukční rysy prozaické tvorby dané éry. Dalším cílem práce je nalézt ve výběru taková díla, která tuto hypotézu do jisté míry vyvracejí, a tak nabourávají zažitě unifikované hodnocení literární tvorby období od komunistického převratu do doby „zlatých šedesátých“. Je kladen důraz na kulturněhistorické souvislosti, což se odráží v převažující historické metodice výzkumu, která je doplněna dobově srozumitelnými sémiotickými podněty.

KLÍČOVÁ SLOVA

ideologie, převrat 1948, komunismus, dětský hrdina, vojenská povídka, pionýrská povídka, agitace, literatura pro děti a mládež, socialistický realismus

ANOTATION

The thesis is focused on depiction of the manifestations of communist ideology in prose with a child hero in the late 1940's and 1950's. The aim of the manifestations was to positively form the readers and prepare them for the newly established regime. The principal intention of the thesis is to capture such manifestations in the titles of two main thematic areas of prosaic genres of that period, i.e. in the works of so called pioneer or school short story, and prose with a child hero during the Second World War, and their subsequent categorization into thematically coherent chapters. This is possible to achieve by fulfilling the solution which assumes similar structural features of prosaic production of the given era. Another aim of the thesis is to find such pieces of work in the selection which, to a certain extent, disprove the hypothesis, and thus disrupt the routine unified evaluation of literary production of the period from the communist coup to the "Golden 60's" period. The emphasis is put on the cultural-historic context, which is reflected in the predominant historical methodology of the research which is complemented by the then comprehensible semiotic cues.

KEY WORDS

ideology, Czech coup 1948, communism, child hero, military short story, pioneer short story, agitation, juvenile literature, socialist realism

Obsah

Úvod.....	7
I. Kulturněhistorický kontext.....	9
1. Kulturní vývoj Československa po 2. světové válce	9
1.1. Nový mýtus jako cesta k centralizaci kultury	9
2. Vítězství pracujícího lidu.....	10
3. Socialistický realismus	11
3.1. Principy socrealismu s ohledem na prózu pro děti a mládež.....	12
3.2. Stranickost.....	13
3.2. Výchovnost	13
3.3. Typizace	15
3.3.1. Černobílí hrdinové.....	15
3.3.2. Tematika a prostředí.....	17
4. Státní nakladatelství dětské knihy – tvorba podle plánů státu	18
5. Literatura vychovávající mladé budovatele.....	20
6. II. sjezd SČSS jeho následky	21
II. Analýza děl.....	23
1. Kdo nejde s námi, jde proti nám!	23
1.1. Čtyři povídky, jeden kolektiv.....	23
1.2. Kolektiv nad rodinu.....	25
1.3. Práce a soutěživost jakožto prostředky sjednocení	28
1.4. Přesun postav coby výsledek nátlaku.....	32
1.4.1. Okruh příkladných.....	32
1.4.2. Pásmo přesvědčovaných	34
1.4.3. Nepřítel kolektivu.....	35
1.4.4. Řihův odstup od typizace	36
1.5. Pionýr jako vzor mladé generace socialismu	38
2. Boj za mír.....	40
2.1. Literatura v kulisách války a její malí hrdinové.....	41
2.1.1. Budík.....	41
2.1.2. Pískle.....	43
2.1.3. Mladí bojovníci	45
2.1.4. Odvážný boj	47

2.1.5.	Práce.....	49
2.2.	Mírotvorci	51
2.2.1.	„Leninův“ vůdce revoluce.....	52
2.2.2.	Odboj hrdinů lidu	52
2.2.3.	Partyzáni a rudoarmějci.....	54
2.2.4.	Reálné obsazení typizovaných hrdinů.....	55
2.3.	Nepřátelé	56
2.3.1.	Nacisté.....	57
2.3.2.	Kolaboranti, zrádci a špioni.....	59
2.3.3.	Západ, jeho zastánci a buržoazie.....	62
3.	Dokreslení rudého folklóru v literatuře	64
	Závěr.....	66
	Abecední seznam využitých zdrojů	69

Úvod

Tato bakalářská práce se zaměřuje na komunistickou ideologii v próze s dětským hrdinou v období od konce 40. let do konce 50. let 20. století, přičemž termínem ideologie chápeme souhrnné označení pro myšlenková schémata neovlivnitelná novou zkušeností. Dogmaticky uzavřený systém udržovaný kolektivním úsilím za účelem získání nebo obhajoby stávající mocenské konfigurace.¹ Primárním cílem, který jsem si vytyčil, je vystihnout jejich výrazných projevů na základě komparace děl dvou hlavních tematických okruhů prozaických žánrů dětské literatury tohoto období – vojenské povídky a tzv. pionýrské, neboli školní povídky. Vyházíme z hypotézy předpokládající podobná konstrukční schémata srovnávaných děl, která nám umožňují výsledky zkoumání řadit do reprezentativních tematických částí. Sekundárním cílem je pak najít tituly, které se takovému jednoznačnému pojetí výkladu literatury dané éry vzdalují.

Práce je rozdělena na dva celky. V prvním sledujeme kulturněhistorický kontext v Československu po 2. světové válce a cestu komunistického utužování moci (první kapitola). Ve druhé kapitole se, s ohledem na literaturu, zabýváme hlavními důsledky únorového uchopení moci KSČ. Kapitola třetí ilustruje nejdůležitější zásady socialistického realismu, coby jediné přípustné tvůrčí metody, a jeho projevy v próze pro děti a mládež. Čtvrtá kapitola je věnována centralizaci na poli dětské literatury, jejíž výsledkem byl vznik monopolu SNDK, a jejím dopadům na nabídku produkce. Předposlední kapitola první části odráží ideologicko-tematické změny v tvorbě pro děti a stručně charakterizuje oba využitě žánry. Konečně kapitola šestá nabízí pohled na částečné kulturní uvolnění v 2. polovině 50. let s těžištěm v referátu o vývoji literatury pro děti a mládež předneseným na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů.

Druhá část práce se zabývá samotným rozborem děl. Navzdory prvotní logice se v její první kapitole věnujeme tzv. pionýrské povídce, která, oproti próze s tematikou války, předkládá čtenářům striktně vyhraněný model hodnot, a tím je vystavuje většímu persvazivnímu tlaku, už od samého vzniku žánru. Naproti tomu válečné povídky, kterým jsem věnoval až kapitolu druhou, k tomuto černobílému hodnotovému vzoru přichází postupně, a tak zpočátku není formování recipientů tolik nucené. Volba takovéto kompozice nám tedy umožňuje nejdříve postihnout mnohem výraznější, násilnější projevy ideologie a ty konfrontovat s obdobnými projevy poněkud slabšími. Díky tomuto postupu navíc můžeme v próze s tematikou války sledovat využití postupů naprosto příznačných pro tzv.

---

¹ P. ŠARADÍN. *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno 2001, s. 80.

pionýrskou povídku, čímž můžeme částečně dokázat výchozí předpoklad schematismu v literatuře dané doby napříč prozaickými žánry.

Při konfrontaci textů a hledání výrazů ideologie volíme převážně historickou metodu výzkumu. Vycházíme ze znalostí o směřování vnitřní i zahraniční politiky Československa po roce 1948. Máme představu o zákonitostech totalitních režimů a prostředků, kterých diktátorské vlády využívají k upevňování a udržování své moci, a ty se snažíme ve srovnávaných textech podchytit. Odrážíme se z Macurovy sémiotiky světa rozděleného na apriori nepřátelský a apriori mírový. Každý ze světů je nositelem předem daných vlastností, které se snažíme odhalit. Vycházíme z dobových reálií, frází nového jazyka války a míru, projevy sledujeme i pomocí protežovaných osob, odkazy na něž se v dílech pravidelně objevují (nejen Lenina, Stalina, Gottwalda, ale i např. pěstitelů Mičurina nebo literátů Němcové, Jiráska, Gajdara, ...). Ocítáme se ve světě, jež vytvářel pro dobového čtenáře zcela jasné konotační pole, které však s odstupem času nemusí být už tolik srozumitelné, z toho důvodu se soustředíme hlavně na projevy, jež nejsou příliš skryté.

I. Kulturněhistorický kontext

1. Kulturní vývoj Československa po 2. světové válce

V důsledku nastalých politických změn po 2. světové válce bylo jasné, že návrat k předválečnému uspořádání státu Čechoslováků nebude možný. Během války zesílila orientace na SSSR a do Československa stále více pronikaly jeho kulturně-politické vlivy. Další směřování politiky východním směrem stvrdil i tzv. Košický vládní program, který určoval zásady budoucího vývoje československého státu jak po stránce politické, ekonomické, tak i kulturní.

Tři roky dlouhé poválečné období zakončené úplným převzetím moci komunistickou stranou se v uměleckých kruzích neslo na vlně diskusí a polemik mezi zastánci úplného ztotožnění s vizemi komunismu a specifiky angažovaného umění pod taktovkou SSSR a mezi těmi, kteří identifikaci s požadavky nadosobního, politického umění odmítali. Vleklou diskusi o orientaci československé kultury otevřel Václav Černý, jedna z nejnápadnějších osobností zastánců svobodného umění jako projevu individualismu, svým článkem *Mezi Východem a Západem*. V něm píše o přirozené vzájemnosti českého kulturního prostředí s Východem, ovšem na druhé straně vyzdvihuje západní civilizaci, jež od 10. století soupeřila s východní, byzantskou kulturou a zápas nakonec dovedla k vítěznému konci. Nelze proto přesekat tisícileté spojení se Západem, zároveň by však měla být česká kultura co nejotevřenější východním podnětům, a tak si zajistit světovost.² Na druhé straně představitelé a zastánci *kulturní politiky* KSČ (Václav Kopecký, Zdeněk Nejedlý, Julius Heidenreich-Dolanský)³ poukazovali na ideální sovětský kulturní systém, s nímž je třeba se ztotožnit a napodobit ho.⁴

1.1. Nový mýtus jako cesta k centralizaci kultury

Zkušenost s nedávným válečným konfliktem se samozřejmě projevila i v umělecké sféře. Zejména tematická rovina byla bezprostředně po válce ovlivněna děním ve společnosti, jejími náladami. Pocity bolesti byly stále aktuální, mimo nich se ale v dílech začala objevovat i radost a euforie z osvobození. Přirozenou reakcí byl odvrát od přežitého legionářského mýtu první republiky k mýtu hrdinného rudoarmějce, mýtu Sovětského svazu

² V. ČERNÝ. *Mezi Východem a Západem*. In: *Skutečnost svoboda*. Praha 1995, s. 31.

³ Ten oponoval Černému článkem *Východ a Západ*, ve kterém píše, že bylo Československo ze světového hlediska uznáno jako součást Východu, navíc zdůrazňuje neudržitelnost Černého představy „mostu“ mezi dvěma světovými kolosy. (J. HEIDENREICH-DOLANSKÝ. *Východ a západ*. In: *Skutečnost svoboda*. Praha 1995, s. 241.)

⁴ A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 52–53.

a Stalina jako osvoboditele. „[...] *básnická klišé, revoluční patos, zbožnění Rudé armády, systematické zobrazování nového člověka v boji proti starému světu a spatřování ideálu v SSSR jsou stereotypy, které byly kodifikovány [...]*“⁵ Komunistická strana si dobře uvědomovala sílu symbolů, které do kultury pronikly s nástupem tohoto nového mýtu,⁶ uvědomovala si i moc umění, jakožto prostředku své propagandy a klíčového nástroje výchovy. Podle ní mělo umění pomoci při formování občana socialistického státu, kultura již neměla sloužit pouze úzké skupině privilegovaných, ale celému lidu. K dosažení komunistických záměrů bylo ovšem nutné celkově reorganizovat kulturní život a to skrze nejvyšší státní orgány, které začaly záhy po válce připravovat podklady pro centralizaci kultury – prostředku umožňujícímu státní zásahy, regulace,⁷ plánování a reorganizaci uměleckých institucí.⁸

2. Vítězství pracujícího lidu

Od svého politického triumfu v únoru 1948 se již komunistická strana nemusela nikterak tajit tím, že umění chápe primárně jako politickovýchovný prostředek, jenž má přesvědčit společnost o správnosti svého počínání, ovlivnit ji a získat pro budování socialistického státu: „*mluvčí kulturní politiky všemožně akcentovali společenské funkce kultury, její výchovný význam, optimismus, aktuálnost a především její závislost na vládnoucí ideologii.*“⁹ Nově definované umění bylo zcela podvoleno režimu, kterému muselo být loajální a plnit jeho požadavky – „*ilustrovat platnost pouček marxismu-leninismu, podněcovat občany k vyšším pracovním výkonům a respektovat zásady socialistického realismu.*“¹⁰ (viz níže) Autorům pokoušejícím se o vystoupení z narýsovaného, cenzurou bedlivě střeženého prostoru hrozily postihy v podobě kárného řízení, tvůrčího omezení nebo i vězení. Postupně dovršil také proces centralizace, který usnadnil státní kontrolu i práci cenzury.¹¹ Proměny, které postihly společenskou oblast,

---

⁵ Tamtéž, s. 51.

⁶ Symbolům a mýtům, které pronikly do české kultury, se věnoval Vladimír Macura ve svých esejích *Šťastný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948–89*. Po bok poválečným symbolům glorifikujících SSSR a vůdce se postupně postavily pozitivní symboly mládeže (s ním spojený symbol J. Fučíka), ráje, míru, poslední bitvy, obrození, ..., naproti nim stály symboly nepřítelů, války, smrti, mandelinky bramborové atd.

⁷ Regulací se může fakticky rozumět cenzura (jakožto orgán prokulturního formování umění), která se snažila nasměrovat literaturu tak, aby vedlejší tvorba ustoupila tvorbě ideální – socialistické. (A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 47.)

⁸ P. JANOUŠEK a spol. *Dějiny české literatury 1945-1989 I*. Praha 2007, s. 31.

⁹ A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 75.

¹⁰ P. JANOUŠEK a spol. *Dějiny české literatury 1945-1989 II*. Praha 2007, s. 28.

¹¹ Ještě v r. 1946 komunistický ministr vnitra Nosek označil cenzuru za neslučitelnou se zásadami lid. demokracie, na podzim 1947 však byla proklamována nutnost dohledu nad tiskem a na konci roku byl ustanoven kontrolní výbor MV, jenž měl ve spolupráci s StB sledovat, zda se tisk nevyjadřuje proti článkům *Košického programu* (plánovanému hosp., směřování vnitřní i zahraniční politiky, soudržnosti slovanských národů, ...), v jiném případě mohlo být na redaktory podáno trestní oznámení. Po Únoru využila strana svůj monopol nadvlády jako nástroj řízení institucí. Vznikl odbor kontrolující podporu politiky KS v tisku, v r. 1951 nastoupili do redakcí cenzurní redaktori a v r. 1953 vznikla vrcholná

můžeme označit dobovým pojmem *kulturní revoluce*. Ta spočívala „v přesně plánovaných zásazích do všech společenských sfér, a tedy i do kulturní oblasti, ve snaze získat kontrolu nad všemi institucemi.“¹²

Velké personální i organizační změny nastaly i ve spisovatelských sdruženích. Již v rámci poválečných centralizačních snah byla většina spolků rozpuštěna nebo začleněna do Syndikátu českých spisovatelů, ten se tak postupně stával prakticky jedinou spisovatelskou organizací, která měla manifestovat loajalitu svých členů proklamovaným potřebám skutečnosti. Hlavní očista, samozřejmě již zcela v režii KSČ, však začala na jaře 1948 a jejím vrcholem byl přelom let 1948 a 1949. Výsledkem čistky byla eliminace politicky nepřijatelných spisovatelů pro další vývoj Syndikátu,¹³ který se v březnu 1949 transformoval do Svazu československých spisovatelů – organizace podle sovětského vzoru, jež byla, na rozdíl od Syndikátu, čistě politickou strukturou řízenou mocenským aparátem státu.¹⁴

3. Socialistický realismus

Snahy o kontinuální vývoj české literární tvorby ovlivněné podněty moderní světové literatury a vlastně veškerá tvorba, jež odmítala programový estetický model, byly utlumeny a zatlačeny do neoficiální sféry kultury. Na ustavujícím sjezdu SČSS v březnu 1949 byl vyhlášen jedinou závaznou tvůrčí metodou veškerého umění socialistický realismus:¹⁵ „[...] *že jenom realistické umění, realistická literatura může plnit tento úkol, neboť o skutečnosti nám jde, ať už existují nebo se jich teprve domáháme, dobýváme. [...] A ne pouhé hraní si s neskutečnými, nikdy, ani teď, ani v budoucnosti neexistujícími mátohami, pojmy a představami. [...] My potřebujeme nejen aktuální a realistickou literaturu. My potřebujeme socialistickou literaturu, ne jakýkoliv realismus, ale socialistický realismus.*“¹⁶ Přestože ministr informací Václav Kopecký při svém projevu hovořil také o tvůrčí svobodě zajištěné ústavou, zákony měly být podřízené zájmům proletariátu, tedy respektive zájmům

---

oficiální instituce HSTD pod resortem MV, jež měla právo pozastavit nebo zamítnout zveřejnění jakéhokoliv nevyhovujícího díla. V souvislosti s cenzurou musíme zmínit i seznam zakázaných titulů, kt. vznikl mezi lety 1948 a 1953, na jehož základě proběhla velká očista knihoven od *závadné literatury*. (K. KAPLAN – D. TOMÁŠEK. *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Praha 1994, s. 8–17.)

¹² A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 67.

¹³ Jednalo se o spisovatele, jež odmítali marxismus, socialistický realismus, kopírování sovětských vzorů, cenzuru a celkovou podřízenost literatury politice. Je spravedlivé říci, že velká část z nich byla autory umělecky nevýznamných děl.

¹⁴ M. BAUER, Michal. *Ideologie a paměť*. Jinočany 2003, s. 45 a 76-77.

¹⁵ Základní a nepřilíh jasně formulované teze socialistického realismu byly vyřčeny v roce 1934 na I. všesvazovém sjezdu sovětských spisovatelů v Moskvě. Pojem sám o sobě ponechával dost prostoru, aby byl jeho obsah podle potřeby kdykoliv upřesněn; zatím se nerozházel s moderními um. směry. (A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 30.) Přední sovětský ideolog A. A. Ždanov ve své řeči *O nejpokrokovější literatuře světa* hovořil o nutnosti překonání kapitalismu a boji proti individualismu v tvorbě. Literatura má být optimistická a revoluční, má organizovat proletariát do boje za odstranění vykořisťování, tematika má vycházet ze života dělníků, kolchozníků, pionýrů (budovatelů socialismu), autoři („inženýři lidských duší“) mají pravdivě zobrazit realitu skutečných hrdinů v jejím revolučním vývoji. (A. A. ŽDANOV. *O nejpokrokovější literatuře světa*. In: *O umění*. Praha 1950, s. 18–19.)

¹⁶ Z. NEJEDLÝ. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 17.

komunistické strany. Tvůrčí svoboda tak byla přesně usměrněná a vymezená potřebami režimu.¹⁷

Socialistický realismus byl základní (a jedinou přípustnou) tvůrčí metodou pro veškeré umění kultur v područí sovětského diktátu, literaturu pro děti a mládež samozřejmě nevyjímaje stejně jako žádnou jinou oblast literatury. Spisovatel dětské literatury vycházel během tvůrčího procesu ze stejných zásad, jejichž dodržování bylo vyžadováno od tvůrců ostatních uměleckých sfér. Metoda od dětské literatury žádala především „pravdivé“ a časově zakotvené zobrazení života v jeho revolučním vývoji. Spisovatel měl důkladně studovat život lidí a zvláště dětí a na základě svých poznatků správně odlišit jevy typické (reprezentativní) pro socialistický život od jevů nahodilých a druhořadých; z tohoto pozorování mělo vyrůst ideální dílo, jež by ukázalo rozvíjející se život, vykreslilo boj starého a nového, odhalilo vítězství pokroku a porážku zpátečnictví. „Pravdivost“ uchopení reality však neznamenalou pouhou fotografickou přesností jejího zobrazení. Stranicky uvědomělý tvůrce (viz níže) měl sám správně posoudit nejvhodnější metodu, níž pravdivě zachytí podstatu jevu.¹⁸ Přes proklamovanou vzájemnost dětské literatury a ostatního písemnictví měla samozřejmě tvorba pro děti také svá specifika vycházející zejm. z poznatků sovětské pedagogiky, které měly sloužit jako určité vodítko při vzniku knižních edic vyhovujících potřebám konkrétním stupňům škol.¹⁹ Dětská literatura, stejně jako díla pro dospělé, „*musí být bolševicky radostná, musí vyzývat k boji a k vítězství. Dětská kniha musí ukazovat v jasných a obrazných formách socialistické přetvoření krajiny a lidí a vychovávat děti v duchu proletářského internacionalismu.*“²⁰

3.1. Principy socrealismu s ohledem na prózu pro děti a mládež

K tomu, aby kultura a literatura pomohly vybudovat precizně fungující mašinerii socialistického zřízení, bylo zapotřebí nastavit určité mantinely, vyřknout požadavky na dílo i jeho autora, aby výsledný efekt a obraz přesně odpovídaly ideologickým představám. Ty nejpodstatnější by se stručně daly shrnout do prostého výčtu: stranickost, ideovost, pokrokovost a revoluční romantismus,²¹ optimismus, dále lidovost, jednoduchost a

¹⁷ V. KOPECKÝ. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 47.

¹⁸ L. V. DUBROVINOVA. *Dětská literatura ve světle úloh komunistické výchovy*. Bratislava 1953, s. 28–29.

¹⁹ L. V. DUBROVINOVA. *Dětská literatura ve světle úloh komunistické výchovy*. Bratislava 1953, s. 35–36.

²⁰ L. V. DUBROVINOVA. *Dětská literatura ve světle úloh komunistické výchovy*. Bratislava 1953, s. 31.

²¹ Tj. odraz vidiny lepší, radostné budoucnosti v zobrazení budovaného světa, o němž se nesmí pochybovat.

srozumitelná forma,²² ty v dětské literatuře souvisejí s požadavkem zobecnění,²³ kromě toho aktuálnost, typizace hrdinů, prostředí i tematiky a v neposlední řadě velice důležitý požadavek výchovné funkce umění. Nebude od věci, když se na dané (alespoň ty nejdůležitější) pojmy podíváme zevrubněji; osamocené ve strohém seznamu o sobě příliš neříkají.

3.2. Stranickost

Ne náhodou uvádím princip stranickosti na prvním místě: „*V umění socialistického realismu vystupuje stranickost jako jeho nejvyšší ideově estetické kritérium.*“²⁴ Stranickostí se rozumí zjevné a uvědomělé spojení spisovatele s idejemi socialismu, věrnost straně, pochopení otázek a potřeb doby a společnosti a schopnost na ně reagovat. Stranickost znamená odevzdanost dělnické třídy vedené komunistickou stranou. Tento princip organizuje a ovlivňuje celý tvůrčí proces autora, od jeho prvotní myšlenky k jejímu ztvárnění v samotném díle.²⁵ Stranickost spisovatele však nelze opřít o pouhé zvládnutí teorie socialismu, aby spisovatel správně vystihl podstatu socialistické reality a aby mu, slovy Nejedlého, přešel socialismus do krve, je potřeba spisovatele k socialismu vychovat. Zprvé je třeba autorům poskytnout návod, pomoc, oporu, těch by měli nalézt v odborné kritice,²⁶ zadruhé musí sami tvůrci přijít mezi pracující lid a poznat jejich život a dílo, které budují, aby byli schopni vystihnout skutečnost co nejpřesněji.²⁷ Při samotné realizaci textu se požadavek stranickosti projevoval stejně v literatuře pro dospělé jako pro děti: „*Zásada stranickosti žádá, aby díla pro děti s libovolným tématem a libovolného žánru zobrazovala pravdivě, realisticky jevy skutečnosti a zásadový, jasný stranický vztah k nim.*“²⁸

3.2. Výchovnost

Důležitost výchovné funkce umění pro režim jsme vyzdvihli již několikrát. Zdeněk Nejedlý ve svém příspěvku předneseném na sjezdu SČSS v roce 1949 hovořil o literatuře jako o jednom z nejmocnějších prostředků, kterým lze vychovávat k politické uvědomělosti, vést a vzdělávat národ a lid. Výchovnou sílu literatury dokonce vyzdvihl nad možnosti, které

---

²² Parafrázováním Lenina: literát musí umět mluvit prostě a jasně, jazykem pochopitelným masám, řečí oproštěnou od moudrých terminů, cizích slov, nesrozumitelných hesel a definic. (A. ZÁPOTOCKÝ. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 14–15.)

²³ Umělecký obraz v dětské literatuře musí být zjednodušen tak, aby mu dítě porozumělo, protože pouze k jevům, které vnímá a chápe, může literatura pomoci vypěstovat vztah. (L. V. DUBROVINOVÁ. *Dětská literatura ve světle úloh komunistické výchovy*. Bratislava 1953, s. 26.)

²⁴ A. N. IJEZUITOV. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha 1989, s. 98.

²⁵ Tamtéž, s. 96–99.

²⁶ Z. NEJEDLÝ. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 27.

²⁷ Tamtéž, s. 24.

²⁸ L. V. DUBROVINOVÁ. *Dětská literatura ve světle úloh komunistické výchovy*. Bratislava 1953, s. 26.

poskytuje výchova ve škole (i když, jak se dále dozvíme, tyto spolu korelují). S požadavkem výchovné funkce úzce souvisejí srozumitelná forma a lidovost. Ty pomáhají vlivu, který má literatura na nejširší vrstvy, mezi které svou silou proniká a „*zachvacuje celé myšlení lidí, a co je nejdůležitější, proniká i do jejich srdcí.*“²⁹ Proto je umělec za svou práci zodpovědný lidu, je zodpovědný za to, co mu svým dílem vštěpuje, co mu odkazuje. To nás vrací opět k prvnímu principu socialistického realismu – ke stranickosti. Aby byl autor dobrým vychovatelem a splnil svou společenskou úlohu, musí vědět, co má a nemá říci. Není-li literát zcela oddán myšlenkám socialismu, může svým dílem šířit škodlivé myšlenky. Moc výchovné literatury (stále parafrázuji Nejedlého) roste z jednoty spisovatelů s dělníky a rolníky; jedinečně jednotná, kolektivní literatura socialistického realismu může ukázat společného ducha doby, předávat bezpečné informace mase a vést ji k uvědomění.³⁰

Václav Kopecký na ustavujícím sjezdu SČSS zdůraznil, jaký má stát zájem na literární tvorbě a jakým je kultura přínosem pro rozvíjející se režim. Svými slovy přímo vybídl tvůrce, aby sorealistickou tvorbu napomohli vychovat širokou veřejnost od dětí po inteligenci. Vyjádřil přání vzniku díla tak silného, že by bylo schopno zaútočit na psychiku mládeže a nadchnout ji pro socialismus, žádal román „*věnovaný problému zostřeného třídního boje a vydělující ty živly společnosti, s nimiž se na cestě k socialismu budeme ještě srážet*“³¹ a se vyslovil pro tvorbu zachycující nezdravé pořádky staré republiky i revoluční vývoj národa v jeho historii.³²

Zvláštní důraz na výchovnou působivost byl pochopitelně kladen v dílech pro nedospělé čtenáře. Děti a mládež vstupují do procesu budování socialismu zejména v roli pionýrů, kteří mají moc zapojit do této výstavby i zbytek národa. Životní zkušenosti ztratily svou hodnotu, protože v nich přebývaly pozůstatky minulosti, tudíž jen mladí dokáží dovést lid do ráje komunismu.³³ Děti nezátížené praxí starého života, jak řekl Josef V. Pleva, mají tvárné myšlení, které je bez výhrad schopné absorbovat a přijmout předkládaný názor v čisté podobě. Tohoto musí autoři využít a pomocí svých knih naučit děti socialisticky myslet. Je však třeba dát pozor na to, aby kniha nebyla psána pouze suše didakticky a dítě ji z nedostatku zájmu neodmítlo.³⁴ L. V. Dubrovinová tedy zdůrazňuje, že autor musí být zároveň mentorem i umělcem, který v dítěti vzbudí zájem pro nové poznání. Musí svého

²⁹ Z. NEJEDLÝ. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 17.

³⁰ Tamtéž, s. 22–23.

³¹ V. KOPECKÝ. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 46.

³² Tamtéž

³³ A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 136.

³⁴ J. V. PLEVA. *Diskusní příspěvek na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 161–162.

adresáta přesvědčit a nadchnout, pouze taková díla mohou nasměrovat dítě správným směrem a pouze tak bude moci malý čtenář snadno vzdorovat nepravdám a bludným názorům dospělých ze svého okolí.³⁵

Čím je čtenář starší, tím je samozřejmě zkušenější a nese v sobě zbytky starých pořádků, ani dospělý člověk hlásící se k leninsko-marxistickému světonázoru se zcela nevymanil ze „zajetí“ staré ideologie, kterou byl po celý život formován. Maxim Gorkij řekl, že vychovávat děti znamená osvobodovat myšlení dítěte od návyků jejich otců a dědů, od omylů, které pramenily z letité zkušenosti života před vítězstvím pracující třídy.³⁶ Takovou moc má i dobrá literatura; proto měli na knize pro děti pracovat pouze nejlepší autoři ve spojení s nejlepšími ilustrátory, aby byl výsledek co nejatraktivnější pro čtenáře a zároveň co nejpřínosnější ideologii. Výchova, nebo formování názoru, skrze dětské knihy však nedoléhala pouze na děti samotné, ale i na dospělé v jejich okolí.³⁷

3.3. Typizace

„*Princip typizace [...] může být definován jako reprodukce obzvláště typických charakterů v obzvláště typických okolnostech a obzvláště typických vzájemných vztahů mezi nimi.*“³⁸ Jedná se tedy o zobecnění určitých vlastností, rysů (postav, prostředí nebo okolností, ve kterých vystupují) a jejich shrnutí do typického zástupce, reprezentanta, který je v knize vylíčen tak, aby nemohl být čtenář zmaten.

3.3.1. Černobílí hrdinové

Typizací postav se samozřejmě většinou setřely unikátní vlastnosti jedinců (hrdinů) a ti se tak mohli stát pouze zaměnitelnými loutkami opakující dopředu stanovené tahy.³⁹ Kvůli požadavku srozumitelnosti byla z literatury vymýcena psychologická rovina postav: hrdinové se nerozvíjí, chybí jim osobnost, jsou bez tajemství, to vše je činí předvídatelnými, čitelnými (takže není čtenáři umožněno interpretovat text jinak, než by bylo žádoucí). Vznikl tak nový typ hrdinů, o nichž píše Ijezuitov takto: „[...] *charaktery, které projevují socialistický postoj ke světu a jsou schopny aktivně se postavit nevyhovujícím podmínkám bytí, měnit je ku prospěchu a pro blaho člověka.*“⁴⁰ Ve spojitosti s postavami sorealistické

³⁵ L. V. DUBROVINOVÁ. *Dětská literatura vo svetle úloh komunistickej výchovy*. Bratislava 1953, s. 27.

³⁶ O. KRYŠTOFEK. *Diskusní příspěvek na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 137.

³⁷ „Dobrá literatura, která dítě naučí správné ideologii na skutečných příkladech jemu blízkých, bude formovat jeho myšlení a naučí dítě myslet tak, že konečně i svým rozumem bude korigovat myšlení svých rodičů a někdy i učitelů, pokud se tiito dosud nedívají **správně** na skutečnost.“ (J. V. PLEVA. *Diskusní příspěvek na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 162.)

³⁸ A. N. IJEZUITOV. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha 1989, s. 86.

³⁹ J. LEHÁR a spol. *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2013, s. 739.

⁴⁰ A. N. IJEZUITOV. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha 1989, s. 87.

literatury je nutné vyzdvihnout její další výrazný rys – typičtí jedinci nevystupovali v příběhu sami za sebe, ale jako součást konstruovaného společenského celku, coby typického vzorku národa složeného z typických reprezentantů různých sociálních vrstev.⁴¹

Postavy by tak vlastně měly být rozděleny striktně černobíle na výhradně kladné a výhradně záporné (podle kritéria třídní příslušnosti a uvědomělosti) a jejich místo je předem dané. Typizace a přísné odlišení pólů pomáhají čtenáři k úplnému ztotožnění se s určitým typem postavy a navíc nedovolují pochybovat o správnosti jeho konání, což je klíčové pro výchovný účinek díla. Nebezpečný střed⁴² bývá zastoupen řídce, pokud se však v díle objeví postava neutrální – váhavá, je brzy začleněna k jednomu, či druhému pólu: buď se „vykoupí“ např. prací na brigádě a tím přijme pokrokové myšlenky ideologie, nebo se k socialismu otočí zády, tudíž se stává zpátečnickou a nepřijatelnou pro budovatelské ideje socialismu. Vít Schmarc⁴³ píše v této souvislosti o přesunu z pásem (většinou se jedná pouze o pohyb z neutrálního do pozitivního) jako o korekci názoru postavy, což je její jediný možný vývoj.

Pozitivní pásmo obývají hrdinové z dělnické třídy, straničtí funkcionáři, pionýři, svazáci nebo uvědomělý kolektiv. Jedná se o vrstvu s výsadním postavením, o nositele těch nejvyšších morálních kvalit. Jsou to nejen šifitelé, ale i obránci ideologie pokroku, na jejichž bedrech lpí důležitý úkol vychovat recipienta, který by snad pochyboval o správnosti marxisticko-leninských myšlenek. Jsou hlavními hybateli děje a oporami výstavby textu vůbec.⁴⁴ „[...] *charakter je interpretován nejen jako produkt vnějších sociálně historických okolností, [...] ale i jako jejich aktivní tvůrce a přetvořitel, jako duchovně bohatý a morálně pevný bojovník za lepší budoucnost člověka, za skutečný humanismus a sociální pokrok.*“⁴⁵

Definice představitelů neutrálního okruhu se jeví jako problematická. Schmarc je z nedostatku jednotících rysů pojmenoval jako „ostatní“. „Neutrálové“ jsou zmítání „ideovým chaosem“ (určitou skepsí, pochybami nebo váháním o správnosti předkládaných idejí), který otevírá cestu privilegované třídě, aby tyto pochybovače převedla na svou stranu. Samozřejmě není vyloučen ani neúspěch hrdinského snažení o nápravu postavy, ten nutně znamená její propadnutí do negativní sféry; tím se neutrální pásmo vylicní a na konci díla jsou obydleny opravy jen samotné póly.⁴⁶

⁴¹ P. JANOUŠEK a spol. *Dějiny české literatury 1945-1989 II*. Praha 2007, s. 279.

⁴² Toto pásmo dává hrdinovi možnost rozhodnutí; o jeho pozdějším zařazení k jednomu, nebo druhému pólu rozhoduje, zda bude mít pozitivní pásmo sílu ho přesvědčit, nebo ne.

⁴³ V. SCHMARC: Literární historik, pracovník ÚČL AV ČR, autor elektronické edice Sorela FF UK.

⁴⁴ V. SCHMARC. *Sorela*. [online] <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/nova_skutecnost04.htm> (vid. 14. 7. 2016).

⁴⁵ A. N. IJEZUITOV. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha 1989, s. 52.

⁴⁶ V. SCHMARC. *Sorela*. [online] <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/nova_skutecnost04.htm> (vid. 14. 7. 2016).

V prostoru vyhrazeném pro postavy záporné se pohybují jedinci, kteří se nějakým způsobem vymezují vůči hlavní ideje díla, vůči socialistickému světonázoru. O takových postavách se čtenář dozvídá jen málo: spojuje je nepřátelství k nastolenému systému, náklonnost k západním hodnotám. Většinou se jedná o velkostatkáře, obchodníky, továrníky, tedy příslušníky bohatších vrstev⁴⁷ nebo například o duchovně založené jedince, diverzanty, válečné protivníky a přívržence Západu. V souladu se svým zpátečnickým myšlením konají vše pro to, aby narušili plnění cílů pozitivního okruhu – jejich činnost je rozkladná a sabotážní. „*Záškodník je vybaven téměř nadpřirozenými schopnostmi a není nic, co by nedokázal.*“⁴⁸ Příznačné při vykreslování záporných postav bývá groteskní přehánění a satirizování jejich negativních rysů.⁴⁹

3.3.2. Tematika a prostředí

Výše jsem citátem Ijezuitova předeslal, že takto typičtí hrdinové vystupují v typickém prostředí do typických situací. Zobecnění prakticky veškerých složek, na nichž roste literární dílo, nedovolovalo příliš autorské iniciativy, nabízelo pouze redukováný tematický a motivický rejstřík, díla vázla v opakujících se schématech, která se nutně musela dříve či později čtenářsky opotřebovat. Privilegovaným žánrem se stal román (budovatelský nebo historický), který měl být nejspíše „*postihnout převratný společenský vývoj v jeho komplexnosti a kolektivním duchu, v jeho nadosobní společensko-historické podmíněnosti.*“⁵⁰ Jakousi obdobou, či doplňkem, budovatelské prózy pro dospělé se v oblasti literatury pro děti a mládež staly prózy s dětským hrdinou a tzv. školní povídky.

V dětské literatuře tedy mohlo být rozvinuto jakékoliv téma, které nabízel život; dětem bylo v knihách třeba představit skutečný socialistický svět a socialistické ideje. Není možné hovořit o odlišnosti dětské tematiky, nýbrž jen o jakési svéráznosti, která tkvěla v tom, jak určité téma co nejlépe zprostředkovat dětským čtenářům – slovy Gorkého: psát o tomtéž, ale jinak. I přesto se v tematickém repertoáru logicky vyskytovaly náměty, které vyvolávaly zvýšený zájem spíše u mladších čtenářů. Témata ze života vrstevníků, školy, z pionýrské organizace.⁵¹ Při výběru námětů musel autor vycházet z toho, co bylo potřeba dětem předat v procesu výchovy budoucích obyvatel komunismu, přihlížet k tomu, že hlavní

⁴⁷ Podle marxistické dialektiky jde o třídu vykořisťovatelů.

⁴⁸ A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 145.

⁴⁹ Schmarc navíc dělí toto pásmo na jedince nechápající podstatu ideologie, kteří jsou k nepochopení předurčení a jsou všeobecně přijímání, leč jako outsideři. Vedle nich však stojí osoby, které mají předpoklady stát na druhém pólu, nicméně vědomě a záměrně se staví do opozice. To jsou pak postavy negativní v pravém slova smyslu. (V. SCHMARC. *Sorela*. [online] <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/nova_skutecnost04.htm> (vid. 14. 7. 2016)

⁵⁰ PROKEŠ, Josef. Dětský svět v české próze 60. let XX. století, s. 22.

⁵¹ L. V. DUBROVINOVA. *Dětská literatura vo svetle uloh komunistickéj výchovy*. Bratislava 1953, s. 38–39.

úlohou dětské knihy byla pomoc straně při výchově odvážných a přesvědčených bojovníků za vítězství komunismu a na základě toho měl usměrňovat dětské zájmy.⁵²

Veškeré dění a konání hrdinů se odehrávalo v kulisách optimistické socialistické budoucnosti.⁵³ Typické bylo umístění děje prózy do továren, hutí, dolů, na pracovní brigády, na velkolepé stavby podmaňující přírodní síly potřebám lidu. Zejména na počátku 50. let se mohli čtenáři prostřednictvím děl zúčastnit bojů na válečném poli či nahlédnout do osidlovaného pohraničí. Mnohdy byl čtenář zatažen do oslav a velkolepých průvodů, ze kterých sálalo kolektivní štěstí a optimismus. Celkové sblížení prózy pro děti a mládež s tvorbou pro dospělé a s tím související „odděťštění“ malých hrdinů se odrazilo i ve výběru prostředí, která byla víceméně totožná pro obě skupiny čtenářů. Navíc se však objevovala prostředí vycházející ze specifík cílové skupiny, např. prostředí školy, pionýrského tábora apod. V takovýchto kulisách bylo možné spatřit hrdiny ocitající se v typických situacích. Zpravidla byli postaveni před nadosobní úkol, jehož splněním (po překonání překážek např. v podobě konfliktu mezi osobními zájmy a zájmy kolektivu) obyčejně dospěli k vyššímu stupni uvědomělosti a morální pevnosti.⁵⁴

4. Státní nakladatelství dětské knihy – tvorba podle plánů státu

Samotná přeměna ideové podstaty umění by však režimu nebyla příliš nápomocná, pokud by nad plněním požadovaných nároků neměl úplnou kontrolu. Bylo proto zapotřebí maximálně prohloubit centralizaci, jejímž výsledkem byl vznik nakladatelského monopolu literatury pro děti a mládež – SNDK.⁵⁵

Monopolizace aktivit na poli dětské literatury byla vyústěním koncepce jednotného školství a organizace mimoškolních aktivit dětí. V roce 1948 byl schválen zákon o jednotné škole, na nějž navazovaly další koncepce literární a čtenářské výchovy, které násilně usměrnily školní i volnočasovou četbu dětí a mládeže.⁵⁶ Uvědomíme-li si, že školy i v dnešní době hrají, mimo rodin, nejpodstatnější úlohu ve výchově dětí, byla proměna školství naprosto logickým a nevyhnutelným krokem. A pedagogika (respektive škola podřizující svou činnost politice státu), jak pronesla L. V. Dubrovinová, je nerozlučně spojená

⁵² L. V. DUBROVINOVÁ. *Dětská literatura ve světle úloh komunistické výchovy*. Bratislava 1953, s. 44.

⁵³ Literatura se pomocí dalších prostředků (plakátů, hesel, rozhlasu, filmu, ...) podílela na propagandě – bylo-li např. potřeba zvýšit stavy horníků, vzniklo „na objednávku“ dílo z hornického prostředí, které lákalo k příspěví na velkém díle socialismu. Mimo mládeže se hojně cílilo i na ženy – brigádnice, které zastávaly mužskou práci, čtenáři se tak mohli setkat se ženami traktoristkami, zednicemi apod. (A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 140-141.)

⁵⁴ P. JANOŠEK a spol. *Dějiny české literatury 1945-1989 II*. Praha 2007, s. 271.

⁵⁵ Až do r. 1950 nadále vycházely tituly podle starých edičních plánů (schválených ministerstvem informací) v mnohých kolektivních nakladatelstvích (Melantrich, Orbis, Vyšehrad, ...), od této doby byla však veškerá činnost (ediční činnost, vlastní tvorba, kritické úpravy, ...) v oblasti dětské lit. spojena výhradně s politikou SNDK zřízeného výnosem ministerstva školství 11. dubna 1949. (P. JANOŠEK a spol. *Dějiny české literatury 1945-1989 II*. Praha 2007, s. 431.)

⁵⁶ P. JANOŠEK a spol. *Dějiny české literatury 1945-1989 II*. Praha 2007, s. 22 a 431.

s literaturou – klíčovým činitelem komunistické výchovy dospívajícího pokolení: „*Spojuje je společný cíl a společné úlohy – rozumová, morální a estetická výchova bojovníků za naši komunistickou budoucnost.*“⁵⁷

Od počátku své existence usilovalo nakladatelství pod taktovkou šéfredaktora Stanislava Neumanna o vyhovění aktuálnímu úkolu vychovat mladého socialistického člověka. Produkci SNDK tak v prvních letech hojně tvořila zpolitizovaná, konstruovaná díla vycházející z výkladu požadavků socialistického realismu a redukovaný výběr odkazu literárního dědictví,⁵⁸ páteří produkce byly však především překlady ze sovětské literatury (jež byly ve srovnání s původní tvorbou ve většině). Překladová literatura sovětských autorů byla obrazem a vzorem pro další domácí tvorbu po stránce formální, jazykové a hlavně ideologické. Soustředit se na sovětskou literaturu doporučil také J. V. Pleva na ustavujícím sjezdu SČSS: „*Zatím, než budeme mít pro děti dobré vlastní knihy se správnou ideologií, doporučoval bych rozšířit co nejvíce knihy sovětských dětských autorů [...]. Zainteresovat pro sovětskou literaturu i naše učitele, neboť i mezi nimi je [...] mnoho takových, kteří se musí učit od ‚slabikáře‘ nové ideologii [...].*“⁵⁹ Druhá část citátu dokládá snahu vyhovět požadavkům, které na školní systém kladl stát; větší platnosti nabyly samozřejmě v edičních plánech pro starší děti,⁶⁰ jež se na překladovou sovětskou literaturu soustředily více.

Určitý posun se projevil s nástupem někdejšího avantgardního nakladatele Jana Fromka na ředitelskou pozici a s obsazením postu šéfredaktora Karlem Novým. K rozšíření edičních řad, jež se snažily více vycházet ze zájmů čtenářů, a celkovému zkvalitnění vydávané tvorby došlo ale až ve 2. pol. 50. let s nástupem ředitele Bohumila Říhy a šéfredaktora Václava Stejskala.⁶¹

---

⁵⁷ L. V. DUBROVINOVA. *Detská literatúra vo svetle úloh komunistickej výchovy*. Bratislava 1953, s. 12.

⁵⁸ Slovy Lenina: nebylo bezpodmínečně nutné nalezení nové proletářské kultury, ale navázání na nejlepší vzory a tradice existující kultury, na dědictví, které je třeba sřežít; rozvinout tento odkaz tak, aby sloužil lidu a idejím budování nové socialistické společnosti. (A. ZÁPOTOCKÝ. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 14.)

⁵⁹ J. V. PLEVA. *Diskusní příspěvek na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 163.

⁶⁰ V reakci na potřeby škol a také z inspirace sovětskou praxí nakladatelství Dětgiz (založeno z vůle KSSS r. 1933, stalo se předobrazem čs. SNDK) vznikly tři ediční řady: Knižnice pro nejmenší (leporela a drobnější domácí i překladová tvorba); Knižnice pro národní školy (především díla sovětská a domácí tvorba hlásící se k dobovému agitačnímu trendu i výběr klasiků); Knižnice pro střední školy (obdobná tvorba jako v předchozí edici, navíc ale i klasická dobrodružná díla). (M. PŘIBÁŇ. *Česká literární nakladatelství 1949–1948*. Praha 2014, s. 27.)

⁶¹ M. PŘIBÁŇ. *Česká literární nakladatelství 1949–1948*. Praha 2014, s. 27–28.

5. Literatura vychovávající mladé budovatele

Prostor dětské literatury se tedy na přelomu 40. a 50. let žánrově i tematicky zúžil.⁶² Slovy teoretika Václava Stejskala⁶³ tak zastoupila dřívější roztržitou, esteticky a žánrově nevyváženou literaturu ideově jednotná, umělecky nejplnější literatura, která cílila na socialistického člověka, jehož životním smyslem byla práce pro lid. Pouze taková literatura mohla nejlépe vzdělat mládež, vychovat ji v socialistickém duchu a tím ji připravit na život v nové společnosti. „*My musíme především položit v dětské literatuře důraz na ideové vyznění díla, na jeho tematiku, na jeho poměr ke skutečnosti. Budeme podněcovat tvorbu takových děl, která povedou naše děti a naši mládež k socialistickému uvědomění, která vysoko vyzdvihnou ideje tvůrčí práce, dělnosti, kolektivnosti, lásky k vlasti, internacionalismu.*“⁶⁴ Byl nastaven koncept agitačně výchovného umění formovaný komunistickou ideologií. Přímocarost jeho výchovně-vzdělávacích snah setřela hranice mezi propagandou a uměním, které nyní nabízelo zejména svět černobílých hodnot.

Synonymem propagandy v dětské próze z přelomu 40. a 50. let se stala hlavně vyprávění s dětským hrdinou. Mnohdy umělecky velmi zdařilé, emotivně líčené příběhy odrážející období okupace, které vznikly v pokvětnové době, vystřídal díla patosu s jednostrannou interpretací války, jež cíleně zamlčovala práci západních Spojenců a válečné zásluhy na porážce fašismu přiznávala pouze Rudé armádě a komunistickému odboji. Jak již bylo řečeno, dětská literatura se tematicky a námětově sblížila s budovatelskou literaturou pro dospělé, v praxi to znamenalo zbavení dětských hrdinů jejich atributů a připsání rolí dospělých: „*Nebylo účelem vniknout do duševního světa 10–14letých lidí. Naopak, tito chlapci a děvčata měli vniknout do světa dospělých.*“⁶⁵ Vrcholným obdobím společensky angažovaného umění však byla doba let 1952–1953, kdy knižní trh dětské literatury ovládly práce glorifikující organizovaný kolektiv, tzv. školní, pionýrské povídky.⁶⁶ Tyto krátké

---

⁶² Nepřijatelnou se stala literatura se skautskou a legionářskou tematikou a tvorba orientovaná spirituálně. Úplně potlačena byla také komerční tvorba dívčích a chlapečích románů, což jasně ukázalo odmítavý postoj vůči literatuře jako prostředku odpočinku a zdroje zábavy. Další aktualizací prošly pohádky, jež poskytl prostor příběhům podněcujících např. ke sběru surovin nebo k práci na brigádách, klasická dobrodružná próza mohla vycházet jen po úpravách vyhovující ideologii, viz např. adaptaci Robinsona K. Čukovským z r. 1953. (P. JANOUŠEK a spol. *Dějiny české literatury 1945–1989 II*. Praha 2007, s. 432–435 a 438.)

⁶³ V. STEJSKAL (1922–1986): Literární historik, kritik a teoretik literatury pro děti a mládež. Mezi lety 1956–73 šéfredaktorem, posléze zástupcem ředitele SNDK (resp. Albatrosu). Na přelomu 50. a 60. let se začal zabývat specifickými otázkami literatury pro děti a mládež. V první knižní studii *Cesty současné literatury pro děti* (1960) se pokusil o klasifikaci vztahů mezi lit. pro děti a lit. pro dospělé a formuloval základní kritéria hodnocení dobové tvorby pro mládež. V *Moderní české literatuře pro děti* (1962) sledoval a hodnotil vývoj myšlení o lit. pro děti v souvislosti s genezí a žánrovou diferenciací tvorby, na tuto práci navázal v roce 1972 studií *Česká a slovenská kniha pro děti*. (V. FORST a spol. *Slovník české literatury 1970–1981*. Praha 1985, s. 338–339.)

⁶⁴ O. KRYŠTOFEK. *Diskusní příspěvek na I. sjezdu SČSS*. In: O. KRYŠTOFEK – J. NOHA. *Od slov k činům*. Praha 1949, s. 137.

⁶⁵ Š. ŠVEC. *Česky psané časopisy pro děti (1950–1989)*. Praha 2014, s. 148.

⁶⁶ P. JANOUŠEK a spol. *Dějiny české literatury 1945–1989 I*. Praha 2007, s. 437.

prózy většinou zavádějí čtenáře mezi dětský třídní kolektiv, jehož členové plněním vytčeného cíle nabývají uvědomění, které je vede do pionýrské organizace; můžeme tak na dané pojmy pohlížet synonymně.

6. II. sjezd SČSS jeho následky

Zhruba od druhé poloviny 50. let začal v české společnosti probíhat proces tání uvolňující tuhé ledy stalinismu. V březnu 1953 zemřel J. V. Stalin, o několik dní později prezident Klement Gottwald. Přestože se strana vedená Antonínem Novotným zdráhala učinit výraznější opatření, které by uvolnilo tyransky nastavený režim, společnost ovládl osvobozující pocit, který se záhy projevil i v kultuře. Ve společenském životě nastal pohyb, který už nebyla mocenská politika s to zcela zastavit.

Dobovou rozvolněnější atmosféru posililo i vystoupení 1. tajemníka KSSS Nikity S. Chruščova na XX. sjezdu strany v únoru 1956, v němž podrobil kritice některé Stalinovy teze a odsoudil tzv. kult osobnosti. Světlo Chruščovova odsudku dopadlo i na přípravy II. sjezdu Svazu československých spisovatelů, který se uskutečnil v dubnu 1956.⁶⁷ Přestože nemělo být na sjezdu připuštěno žádné překvapení, bylo zřejmé, že kritická reflexe předchozího kulturního vývoje převáží nad jeho opěvováním.⁶⁸

Diskuse o stavu a směřování dětské literatury pomohla rozpoutat svým příspěvkem Marie Majerová. Odsoudila diletantství autorů, kteří zneužívají dětskou literaturu jen ke snadnému výdělku, chudost nelákavých, strojených námětů, odmítla šedý opakující se sloh nepůsobící na dětskou fantazii. Zavrhla nelidskou uniformitu postav⁶⁹ a jejich okázalé mentorování; hrdinové by měli být rozliční jako v životě a autor by se měl soustředit na zachycení jejich vnitřního světa a skrytých dramát svědomí. A především – dítě potřebuje množství rušných příběhů a dobrodružství,⁷⁰ ne strnulou tvorbu podle schémat „*Nelze psát literaturu, která by byla [...] vytvořena podle předpisů: vázání šátků, [...] schůze, práce v pionýrském domě, ples, jolka, Komsomol.*“⁷¹

⁶⁷ Ačkoliv byl II. sjezd připravován na rok 1952, kvůli složité situaci ve vedení KSČ, která se odrazila ve spory v samotném Svazu, i kvůli smrti Stalina a Gottwalda, byl sjezd odsouván, přípravy se prodlužovaly a jeho konání bylo oddalováno. Vzorem měl být II. všesvazový sjezd sovětských spisovatelů, jenž se konal v prosinci 1954. Na tomto kongresu byly znovu proklamovány ideová jednota a požadavek stranickosti, opět byl vyzdvižen socialistický realismus – jediná přípustná tvůrčí metoda. (M. BAUER. *II. sjezd Svazu československých spisovatelů: 22.–29. 1956*. Praha 2011, s. 10–11.)

⁶⁸ S bouřlivým ohlasem se setkaly zejména diskusní příspěvky básníků Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta, kteří jasně odsoudili direktivní politické zásahy do literatury, požadovali více tvůrčí svobody a nabádali k nápravě stavu 1. pol. 50. let. Na druhé straně Ladislav Štoll a Jiří Tafelr hájili cestu, kterou umění nastoupilo, a obhajovali oprávněnost koncepce angažované kultury. (A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 115.)

⁶⁹ „*Hrdina [...] nemůže být kvítkem z herbáře ani dokonalou voskovou figurínou. Odstrašující vliv takových fridolínů je tak trvalý, že ti z vás, kdo se s podobným výtvorem v dětství setkali, dodnes cítí, jak jim to ideální dítě bylo protivné.*“ (M. MAJEROVÁ. *Proslov na II. sjezdu SČSS*. In: M. BAUER. *II. sjezd Svazu československých spisovatelů: 22.–29. 1956*. Praha 2011, s. 107.)

⁷⁰ Tamtéž, s. 101–115.

⁷¹ Tamtéž, s. 112.

Obavy z přílišného uvolnění však musely nutně vyvolat reakci strany Na zasedání ÚV KSČ v červnu 1957 věnovaném ideologickým otázkám vytyčil Jiří Hendrych⁷² *program výchovy mas k socialistickému uvědomění*, to znamená důležitost dovršení *kulturní revoluce*; tento úkol byl rozvinut a potvrzen na XI. sjezdu KSČ v r. 1958. Na základě výsledků jednání konference SČSS v březnu 1959, která měla zhodnotit činnost svazu a *vypořádat se s tradicí ducha II. sjezdu spisovatelů*, došlo k řadě sebekritických a kritických vystoupení a tak pomalu se uzavřel proces částečné liberalizace.⁷³ Na prózy s dětským hrdinou směřující k subjektivnímu (někdy i skeptickému) pohledu hrdiny na problémy v rodině, ve škole i jinde, museli čtenáři počkat až do hlubokých let 60., kdy tento trend začíná převládat zvl. v tvorbě pro dospívající mládež.

---

⁷² J. HENDRYCH (1913–1979): Člen ÚV KSČ a poslanec Národního shromáždění patřící k blízkému okruhu spolupracovníků A. Novotného.

⁷³ A. CATALANO. *Rudá záře nad literaturou*. Brno 2008, s. 127–128.

II. Analýza děl

1. Kdo nejde s námi, jde proti nám!

Utváření vědomí občanů totalitního státu bylo možné pouze co nejúplněji kontrolou jejich životů. Jakékoliv individuuum nebo neorganizovaná skupina znamenala pro režim potenciální nebezpečí, bylo tedy nutné organizovat čas obyvatel Československa tak, aby byli co nejdéle pod vlivem ideologie (a nejlépe od ní neměli být oproštěni ani ve svém volnu pomocí médií, literatury i všudypřítomné výzdoby, hesel a plakátů), toho se dalo nejlépe dosáhnout prostřednictvím organizací centrálně řízených mocenským aparátem, které určovaly čas lidí po práci nebo vyučování. Centralizační úsilí dokládá i zmiňovaný zákon o jednotné škole a další koncepce, které měly usměrňovat organizaci volného času dětí. Pionýrská organizace Československého svazu mládeže⁷⁴ doplňovala výchovu ve škole, ovlivňovala své členy politicky a vedla jejich zájmy směrem k marxisticko-leninskému učení a budování socialismu. Cílem bylo samozřejmě potlačit kritické myšlení dětí a vychovat z nich poslušné občany nesvobodného státu. Vědeckou oporou měly být práce sovětského pedagoga A. S. Makarenka, jenž prosazoval myšlenky nadřazenosti kolektivu nad individuem.

1.1. Čtyři povídky, jeden kolektiv

V této části se budeme na základě srovnání děl tzv. pionýrské neboli školní prózy snažit postihnout jejich společné charakteristické rysy, které jsou výsledkem výkladu požadavků socialistického realismu (viz kap. *Socialistický realismus*). Na jejich podkladu budeme moci sledovat prostředky ideologické persvaze⁷⁵ a propagandy,⁷⁶ kterým je čtenář (případně i jeho rodič) vystaven za účelem formování názorů a postojů i například ovlivňování jeho přání a tužeb. Příkladnými díly nám budou: *Kluci, dáme se do toho!* (1949)

---

⁷⁴ PO ČSM vznikla v r. 1949 jako centralizovaná organizace, která nahradila dřívější různorodou síť dětských a mládežnických spolků. V období tzv. pražského jara se organizace rozpadá a později ji nahrazuje normalizační Pionýrská organizace Socialistického svazu mládeže. Nepřekvapí, že tato struktura fungovala podle vzoru sovětského Komsomolu a jeho pionýrské organizace.

⁷⁵ Podle Krzysztofa Szymanka persvazi chápeme záměrné užití znaků a symbolů zejména v psaném, či mluveném projevu (případně obrazu atd.) se snahou pozitivně ovlivnit přesvědčení, postoje a rozhodování recipienta k nabízeným názorům. Jejím primárním cílem není prokázat oprávněnost (či neoprávněnost) určitého názoru, ale získat vliv na adresáta zejm. za užití spojení morálního, intelektuálního a emocionálního apelu. Využívá i argumentů, hodnocení, sugescí, hrozeb, slibů, ... formulovaných promyšlenými jazykovými prostředky zasazenými v záměrně vystavených situacích. Pokud je persvaze skrytá (tj. adresát neví, že je o něčem přesvědčován), jde o manipulaci. (K. SZYMANEK. *Umění argumentace: terminologický slovník*. Olomouc 2003, s. 241.)

⁷⁶ Propagandu Szymanek vykládá jako systematické činy politických stran, organizací atd. za účelem utváření názorů, nálad, ... určité skupiny lidí. V užším smyslu slova se jedná pouze o aktivity jazykové, v širším pak i podpůrné aktivity (okázalé procesy, průvody atd.). Propaganda užívá zejm. prostředků opakování ideově zatíženého obsahu, zjednodušení, zamlčování, selekci informací, předkládání polopravd, lží apod. (Tamtéž, s. 265-267.)

Sylvy Krejčové, *Nová směna* (1952) Růženy Lukášové, *Tovaryši* (1953) Donáta Šajnera a *Na znamení zvonku* (1953) Bohumila Říhy. Tyto povídky nejdříve stručně charakterizujeme a poté se již zaměříme na projevy ideologie v nich.

Spisovatelka Sylva Krejčová čtenářům ve své povídce *Kluci, dáme se do toho!* (1949) představuje roztráštěný třídní kolektiv základní školy soutěžící v docházce i výkonnosti práce s patronátní továrnou. Touha zvítězit a stále se zlepšovat postupně sblížuje žáky různých skupinek třídy se skupinou vzorného syna uvědomělých komunistů, jehož zásluhou se třída nakonec stmelí do kompaktního celku, který se výraznou měrou podílí na školním triumfu nad továrnou. Jediným zklamáním tak je pouze nezdařená náprava záporného hrdiny.

Podobně bychom mohli převyprávět příběh Růženy Lukášové *Nová směna* (1952). Oproti Sylvě Krejčové, která do popředí příběhu staví hned několik postav, reprezentativních typů charakterů, se Lukášová zaměřuje více na jednoho ústředního hrdinu (nevnímejme to ovšem v žádném případě jako posun k individualitě), žáka střední školy. Také z důvodu určení díla o něco starším čtenářům se Lukášová více věnuje příběhu z „rivalské“ továrny (jejíž úsek vede dělnice, matka hlavního hrdiny), pomocí něhož podněcuje ve čtenářích zájem o obor a odpovědnost k práci a kolektivu. Mimo toho rozehrála spisovatelka i vedlejší linii na venkově ještě donedávna ovládaném kořistnickým sedlákem, aby nakonec mohla vystavit monumentální scénu veselí semknutého zástupu pionýrů, továrenských dělníků a družstevníků.

Šajnerovi *Tovaryši* (1953) se zbytku výběru poněkud vymykají, spíše než školní povídkou jsou povídkou opravdu pionýrskou. Nejsme seznamováni s příhodami třídního kolektivu během školního roku, nejsme ani svědky snahy napravovat zatvrzelé spolužáky (jako spíše dospělé a rodiče hrdinů). V povídce vidíme průběh vzniku dětského kolektivu na českém venkově. Pod vedením pokrokového učitele vzniká z vůle hlavního hrdiny skupina dětí odhodlaná bojovat proti zpátečnictví koncentrovaném v podobě vesnického velkostatkáře. Jejich příkladná práce a chování jsou inspirací i pro dosud zaslepené dospělé, kteří zjišťují, že prací pro celek pracují hlavně pro své blaho. Od založení tak příkladného dětského kolektivu je samozřejmě už jen krůček ke vzniku pionýrské organizace.⁷⁷

---

⁷⁷ Z důvodu chybějícího rozvratného prvku v dětském kolektivu a jisté odlišnosti knížky oproti ostatním využitým dílům můžeme jako na kolektiv („školní třídu“) nahlížet na celou ves, kde se příběh odehrává. Konstrukce srovnávaných děl je zcela totožná, pouze typy váhavých a negativních postav jsou zastoupeny převážně dospělými. Přesto platí v tomto společenství stejné principy jako ve školní třídě ostatních děl. Místo postavy ředitele zde vystupuje předseda MNV nadřazený charakteru učitele, který vede budoucí pionýry v čele s hlavním hrdinou (tí v ostatních knihách představují nejuvědomělejší žáky), místo spolužáků přesvědčovaných o kladech vytčených cílů jsou zde rodiče dětí a záporná postava rozvracející snahy kolektivu je zosobněna bohatým sedlákem. (Viz dále.)

Poslední povídkou *Na znamení zvonku* (1953) se opět vracíme ke vzoru školní prózy. Bohumil Říha přivádí do letargického kolektivu třídy základní školy nového chlapce, syna úderníka stavbyvedoucího, a tak zapříčiní rivalitu mezi dvěma chlapeckými skupinami, respektive mezi dvěma členy těchto skupinek. Za pomoci příkladné práce nové učitelky dochází k postupnému uvědomění si chlapců absurdnosti svého chování, až je nakonec rozpor zažehnán a chlapci tak mohou vykročit do dalších dnů společně.

1.2. Kolektiv nad rodinu

Z nám již známých důvodů z úvodu části směřovala všechna rozebíraná díla svým dějem k vytvoření jednotného, spolupracujícího kolektivu. Náležitost k tomuto celku je chápána jako svobodné rozhodnutí každého, nicméně pokud jedinec neprojeví snahu se do kolektivu začlenit (tj. přijmout jeho pravidla), je jeho chování považováno za deviantní a je vystaven stupňujícímu se tlaku skupiny řízené vůdčím jedincem oddaným myšlenkám komunismu, jež jsou proklamovány jako norma. Takový *deviant* je postaven do role outsidera, jenž je příčinou neúspěchu snažení skupiny v určité činnosti. Podle zařazení jedince k typu postav na ose pozitivní – neutrální – záporný je tento prakticky předurčen k přijetí norem kolektivu (tedy k začlenění se do něj), nebo k odmítnutí kolektivu, což má za následek jeho úplné vyhoštění z této, do značné míry elitářské, společnosti.

Takovou společností mám samozřejmě na mysli především dětský třídní kolektiv; pro něj je příznačné, že svou hierarchií a fungováním připomíná aparát státu, samozřejmě v dosti zmenšeném měřítku. Na vrcholu této struktury bývá ředitel nesoucí rysy vlídného vůdce. Jeho obraz je souborem atributů laskavosti, lidskosti, pochopení a přirozené autority: „*Pozdravili všichni najednou a jejich oči ulpěly na přichozím. Také Jindra strnul a trochu se vypjal. Bělovlasý pán pokýval hlavou a usmíval se. Přehlédl mlčky obrazy na stěnách a řekl tichým vlídným hlasem [...].*“⁷⁸ Podobný obraz se pravidelně objevuje ve všech dílech, oproti citovanému Říhovi však obě autorky více zdůrazňují vůdčí rysy postavy a její úlohu režimního agitátora: „*Máme před sebou úkoly, které dovedeme splnit. Hovořila o učení, docházce, kázni a pořádku. Mluvila o úkolech horníků v dolech, dělníků v továrnách, zemědělců na venkově; z jejich práce roste blahobyť země. My se máme učit; to je náš úkol. My jej splníme, jako plní své plány všichni pracující. I nepozorově nechali pošťuchování a poslouchali [...]. Ředitelka to říká nějak jinak, že ji musíš poslouchat.*“⁷⁹ Podobu vůdce umocňuje i zaujatost charakteru vůči nepříteli třídního zájmu (resp. cílů proklamovaných

⁷⁸ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 38.

⁷⁹ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 17.

samotnou postavou ředitele), přesto si uchovává rysy spravedlivého hrdiny; represivní složkou takové společnosti totiž není on sám, ale přesvědčení jedinci kolektivu. Podívejme se například na situaci, kdy se taková uvědomělá postava zpovídá u ředitele z toho, že zbila kolektivního nepřítele: „*U pana ředitele si jistě náladu nezkaží. [...] Jestliže chtěl uškodit celku, není to jen tvoje věc. Pak nejen nemusíš, ale ani nesmíš mlčet.*“ – „*Štval nás [...]. Prosím, my si to s ním vyřídíme sami.*“ – „*Dobrá. A teď už běž!*“⁸⁰ Čtenář je tak vychováván k udavačství, které se maskuje hodnotou vyššího dobra. Je vychováván k podezřívavosti chápané jako ctnost: „*Nepřítel se tak rychle nevzdá. [...] A až mu vyrazíme z ruky zbraň, bude se všelijak maskovat a škodit ze všech sil. [...] Proto se učte [...], jak si dávat pozor na lidi, komu věřit a komu ne a jak poznat, kdo to myslí s námi dobře a kdo nás chce podvést.*“⁸¹

Na nižším stupínku najdeme učitele, inspirující osobnost, jehož moudrost, sečtělost a schopnost ve zlomových okamžicích jednat jsou příkladné a hodné následování. Postava učitele vystupuje spíše jako přítel, rádce a podporovatel než jako lektor a spolu s ředitelem vytváří tvář vlídného, přátelského, barevného prostředí, reprezentujícího všechny školy nového socialistického řádu, do kterých se mají čtenáři těšit a ne je vidět jako nutné zlo: „*Měl vždycky obličej plný laskavosti, usmíval se, očima pobízel a hladil. [...] Jakmile byl Jenda u pana učitele, jako by mluvil s tatínkem. Vůbec se nebál!*“⁸² Pedagog stojí vždy u rozhodování kolektivu o základních otázkách posouvajících toto společenství kupředu ke sjednocení a lepším výkonům, ve výsledku však může působit dojmem jakési šedé eminence, která dává klamný pocit autonomie kolektivu. Inspirovat hrdiny k výkonu může svým příkladem (jako právě ten Šajnerův: „*[...] přišel nenápadně i pan učitel [...] a před sebou tlačil kolečko. [...] Práce začala. Pan učitel skládal kámen ke kamenu a každou vrstvu vždycky zasypal zemí.*“),⁸³ větší inspirací je pro kolektiv však jadrná, motivační, klidně i ironická řeč, která vystihuje záměry vůdčího uvědomělého hrdiny, jenž na ní vystaví svou oprávněnost vychovat kolektiv (viz dále): „*To jen nerozumní soutěží, aby zlepšili výkon a odstranili své nedostatky. My soutěžíme pro body. Nemám pravdu? Vítězství je hlavní. Nebo ne?*“⁸⁴ Říha pak přivádí typ citlivé, všímavé učitelky se zájem o fungování kolektivu na bázi vzájemného porozumění a hlavně pomoci slabším článkům, jedincům, kteří musí dosáhnout nápravy popřením a odmítnutím svých negativních vlastností, jež je staví mimo kolektiv: „*Všichni jsou proti mně, [...] ,Proti tobě? Ba ne, proti tobě ne,‘ řekla vlídně. ,Jsme proti*

⁸⁰ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 110-111.

⁸¹ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 150.

⁸² D. ŠAJNER. *Tovaryši*. Praha 1953, s. 16.

⁸³ D. ŠAJNER. *Tovaryši*. Praha 1953, s. 57, 60.

⁸⁴ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 32.

tvé ješitnosti! Ty jsi myslíš, že jsi ve všem nejlepší, ale to přece není pravda! [...] Stáňo, chceš být opět nejlepším žákem? [...] Můžeš jím být, proč ne, ‘ pokračovala učitelka srdečně. ‚Ale musíš ze sebe vyhnat závist, ta ti překáží. ‘‘⁸⁵

Podporovateli a „vymahateli“ předkládaných myšlenek učitele jsou postavy z okruhu nejuvědomělejšího jedince kolektivu, vzorní žáci, děti z komunistických dělnických rodin, ti tlumočí dál tyto ideje a veřejně vyjadřují svému učiteli veškerou podporu. Příznačné je, že si vůdčí jedinec osobuje právo mluvit za ostatní: „*Pane učiteli, já vám slibuji za celou třídu, že své chyby napravíme. [...] Slibuji, že si nebudeme na soutěžení jen hrát, ale že zvítězíme zaslouženě!*“⁸⁶ Tito uvědoměli žáci běžně zastávají úlohu představitelů třídní samosprávy (v čele s nejpříkladnějším *starostou*),⁸⁷ která předkládá návrhy usměrňující chod třídy k vytyčeným cílům, o kterých se dává veřejně hlasovat, čímž může čtenář nabýt dojmu demokratičnosti společenství (zároveň si uvyká na schůzování neodmyslitelného od dospělého života); spíše než projevem demokracie je však hlasování prostředkem restrikce žáků neztotožněných s představami ryze kladných hrdinů. Nebývá neobvyklé, že i váhající žák zastává některou z podřadnějších funkcí (zapisovatel údajů o sběru, referent tělocvičného kroužku, referent docházky,...), tím získává pocit důležitosti pro celek, pocit zodpovědnosti a je jen krůček od splynutí s požadavky (zákony) kolektivu a tedy krůček ke svému *napravení*. Na samém konci díla je kolektiv již stmelový, každý chápe svou úlohu ve společenství a té podřizuje vše, aby nezaostal za zbytkem a nedošlo k jeho odvrhnutí. Jedná se tedy o určitý princip sebekontroly, sebekázně které je dosaženo přesvědčením jedince o jeho bezvýznamnosti mimo kolektiv: „*Nezačínali jsme dobře. Měli jsme potíže, ale pionýrské zásady nám pomohly. Třída tu nyní stojí jako pevný šik. Budeme pracovat a pomáhat si [...].*“⁸⁸ Ne vždy je však pokus *nápravu* vedoucí k takovéto oddanosti úspěšný; takový jedinec může nicméně také dojít k uvědomění, které dává tušit jeho pozdější *nápravu* mimo děj textu: „*Přistoupil k oknu, opřel hlavu o rám a rozplakal se. Záviděl jim, záviděl svým spolužákům, že mají všechno to, oč se připravil. [...] Pak je spatřil. Šli ve čtyřstupech. Ani je nemusel počítat, byli všichni. Prvních dvanáct v bílých košilích a halenkách, s rudým šátkem kolem krku. Ti ostatní byli pionýři čekatelé. Lidé s chodníků je zdravili a usmívali se na ně tak, jak se na Slávka nikdy nikdo neusmál.*“⁸⁹

⁸⁵ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 87–88.

⁸⁶ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 32.

⁸⁷ Takto přímo označil funkci nejpříkladnějšího hrdiny ve svém díle B. Řiha.

⁸⁸ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 121.

⁸⁹ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 161.

Nově utužený kolektiv je nadřazen všemu, jak jsem psal, a to i rodině, která mohla být potenciálním ohrožením výchovných snah aparátu státu, bylo tedy žádoucí přesvědčit čtenáře o nezastupitelnosti funkce kolektivu a tím ho povýšit nad ostatní „neorganizované“ vztahy: „*„Ale to bych byla často sama doma, kdybys chodil do těch schůzí!“ povzdechla paní Rejsková. Pavel byl rozhodnut nepovolit. „Nejen do schůzí, mami! Také do doučovacích kroužků, abych si zlepšil prospěch. A na brigády.‘ Polekala se toho. „A když to nedovolím?‘ – „Stejně půjdu!““⁹⁰*

1.3. Práce a soutěživost jakožto prostředky sjednocení

Výchova ke kolektivní práci byla pro režim stěžejní. Společné úsilí bylo prostředkem umožňující revoluční vývoj, bylo cestou k tomu, aby *zítra znamenalo včera*. Pouze práce mohla zajistit budoucí blahobyt a rozkvět společnosti. Bez závoje hesel pak byla nástrojem, kterým měl Východ porazit Západ s jeho „přežitými“ tržními vztahy; naplnění plánu (bez ohledu na skutečné potřeby lidí) mělo dokázat západnímu systému schopnost a výkonnost socialistické techniky i lidí.

Není divu, že práce hraje zásadní úlohu i v našich dílech. Je předmětem důležitého soupeření mezi skupinkami třídy, jednotlivcem a zbytkem třídy, mezi jednotlivými třídami nebo konečně mezi třídou (reprezentující celou školu) a továrnou. Tato rivalita podněcuje soutěživost, která vede ke zlepšení pracovních výkonů. „*Každý, komu záleží na republice, má přemýšlet, jak by svou práci měl dělat líp.*“⁹¹ Nemám na mysli pouze práci fyzickou, ale celkové úsilí, které pozvedá morálku: zlepšení docházky, výborné studijní výsledky, ... naplnění takových závazků vede k vytčení vyšších cílů a neustálé potřebě zlepšovat se. Zárukou toho je právě komparace: „*Chvilku si chlapci povídali, ale pak začal hovor vážnout a bylo vidět jen šest ohnutých zad. Jenda si umínil, že bude první. Nasadil tedy všechnu zručnost, chtěl přece jen dokázat, že on, jeden z prvních ‚tovaryšů‘, nedá se ani tady zahanbit. Zdálo se mu to lehké, ale mýlil se. Frantík začal v práci přidávat – a ještě trochu a už jen dvě jamky a bude na stejné výši s Jendou. Ale ne, to přece Jenda nemůže dovolit. Přidá, ještě přidá [...] Podíval se a co to vidí? I Standa ho dohání!*“⁹² Stejně nezávazně jako tovaryši pojali soutěžení také Řihovi hrdinové, ovšem ne všichni; soutěž mezi dvěma skupinami dětí o lepší výzdobu ve třídách byla prvotní příčinou žárlivosti bývalého nejlepšího žáka na nového příkladného hrdinu, která se posléze proměnila v zatvrzelost vůči sokovi: „*K té výzdobě bych ještě řekla: mezi první a pátou třídou uděláme soutěž. Tužte se,*

⁹⁰ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 120.

⁹¹ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 46.

⁹² D. ŠAJNER. *Tovaryši*. Praha 1953, s. 41.

kteřou vyzdobíte lépe? – ,To se ví, že naši, ‘ prohlásil sebevědomě Stáňa Kovář. Rezek vstal a podíval se na Kováře. Jejich zraky se prvně setkaly. Objevila se v nich jiskra soupeřství. ‘⁹³

Objevují se tu tedy první známky soupeření dvou individualit, což je ve vývoji sorealistické literatury důležité, v průběhu děje se ovšem mění zápas v jednostrannou záležitost jedince proti celému kolektivu podle známého schématu: přesvědčující vůdčí hrdina ve spojení s učitelkou a s podporou kolektivu proti zatvřelému jedinci. Na takovém scénáři se odehrávají i souboje i u obou ženských spisovatelek (budeme se jimi ještě později zabývat). Ovšem poměrování výkonu jedince s výkony ostatních ze skupiny je pouze počáteční fází, kterou je nutné překonat, aby se kolektiv semknul, spolupracoval, jeden motivoval druhého k vyšším, údernickým výkonům (v učení, docházce, sběru,...) a jen tehdy může být kolektiv konkurenceschopný kolektivu jinému, jiné třídě nebo například továrně – v kolektivu se tedy ztrácí individua a ve výsledku vystupuje jako homogenní celek pod vedením nejlepšího člena. Pouze tak může být naplněn a překonán plán. Motivace ke zlepšení výkonu je tedy primárně vnější: výjimečný jedinec za pomoci uvědomělých spolužáků, učitele i ředitele získávají průměrné a podprůměrné spolužáky ke zvednutí výkonu za určitým cílem, o jehož správnosti je přesvědčená právě vůdčí postava. (Jinými slovy: nejuvědomělejší jedinec, podporován vedením školy, agituje za naplnění cílů, kterých chce dosáhnout on sám.) Tím vzniká konflikt (mohli bychom s nadsázkou říci i třídní boj) mezi zastánci pozitivního typu postav s neutrálním a negativním typem (viz dále), který končí vítězstvím (ne vždy úplným) „dobra“. V tomto okamžiku je již neutrální (případně i negativní pásmo) zcela vylidněno, všichni členové kolektivu se tísní v pásmu kladných hrdinů, jsou tedy nositeli pouze nejvybranějších vlastností, které nedovolují jedinci polevit a tím zradit kolektiv i své nově nabyté přesvědčení. Z motivace vnější se rázem stává vnitřní motivace založená na splynutí s ideovým základem kolektivu. Jedinec je *vychován*.

Práce je v dílech všudypřítomná v mnoha podobách – vždyť (vzpomeňme na výše citovaná slova ředitelky) i činnost ve škole je spojována s plánem výrobních pětiletok – a kladný vztah k ní je propustkou do elitní společnosti pionýrské organizace. Pracovat nad své možnosti je *společný zájem* všech. V první řadě je tedy podstatné vzbudit v žácích soutěživost, která pohání motivaci ke zlepšování a která vede k uvědomění si jedinci „méněcennosti“ ve srovnání s příkladným hrdinou nebo se zbytkem kolektivu pod vlivem hrdiny. Snaha zlepšit se a vyrovnat se zbytku je základním předpokladem začleněním jedince do společnosti. Z toho důvodu vznikají na třídní platformě menší skupiny slabších žáků pod

---

⁹³ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 27.

vedením silného v určitém předmětu něco činnosti, který ostatním pomáhá a povzbuzuje je v jejich aktivitě: „*Vždyť Trojana neměl nikdo rád. Byl to malý a slabý chlapec s bledou tváří a velkýma očima, který ve škole prospíval hodně špatně. [...] Když se Rezek sám přihlásil, že bude Trojanovi pomáhat, aby se zlepšil ve čtení, učitelka Kubínová se nad tím okamžik zamyslela. [...] Trojan není jediný, kdo potřebuje, aby mu někdo pomáhal. Rezek dal příklad. Kdo z vás by chtěl pomáhat slabšímu spolužákovi?*“⁹⁴ Snaha o vyrovnání rozdílů ve výkonnosti a studijních výsledcích žáků vede dále k vyšším společným cílům („*Kdo chce být pionýrem, opisovat nebude!*“)⁹⁵ a konečnému sjednocení kolektivu, který je vzorem kolektivům dalším: „*Učíme se poctivě, neopisujeme a nenapovídáme‘ stalo se heslem celé školy. V každé třídě nosí několik chlapců a děvčat pionýrský šátek.*“⁹⁶

Oproti Řihově povídce, který jako počáteční podnět k *polepšení* volil opravdu jen rivalitu mezi žáky vyvolanou soutěží i Šajnerovi, jenž počátek *nápravy* nepřesvědčených začal jejich zahanbením příkladnou prací kladných hrdinů, se spisovatelky ještě o něco více podřídily dobovým požadavkům a konflikt mezi skupinami dětí vystavily na soutěži třídy s továrnou. Zavedením čtenářů do tohoto prostředí nebylo samozřejmě samoúčelné, obě autorky se snažily vylíčit práci v továrně v co nejlepším možném světle a tím případně ovlivnit výběr budoucího povolání čtenářů: „*Rozlehla se hezky do široka, aby měli dělníci hodně místa v dílnách; dali jí skleněné střechy, aby v dílnách bylo hodně světla. [...] Pryč s ponurostí, jaká bývala dříve! V továrně budou dělat noví lidé pro nový svět – továrna musí být také nová!*“⁹⁷ (Říha tento „nedostatek“ nahradil ukázkou jedné ze staveb socialismu, které v povídce několikrát zdůrazňuje,⁹⁸ a čtenáře přivedl na místo budování plynovodu. Stavbu představil jako nejvíce inspirativní dílo, které dokáže oslovit nejen chlapec: „*Zdeňka Konečná vzala učitelku za ruku a dychtivě ji upozorňovala na sovětský stroj. Cítila se dnes šťastně. [...] Já budu svářečem,*“ odvětil Jindra. „*Já taky! Já taky!*“ ozvali se další chlapci. „*Tolik svářečů?*“ zdvihla obočí učitelka. „*A kdo bude jezdit s exkavátorem?*““⁹⁹ Srovnáním mezi školou a výrobním závodem spisovatelky ukázaly hlavně důležitost spolupráce v kolektivu, závislost jednoho člena na druhém a následky toho, když se *zpátečnický* jedinec

⁹⁴ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 46, 64.

⁹⁵ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 82.

⁹⁶ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 165.

⁹⁷ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 35.

⁹⁸ Je patrný autorův záměr seznámit čtenáře s reáliemi socialistického života, výsledek ovšem v textu působí uměle a frázovitě (takových pouček v povídce najdeme mnoho, příklad však postačí jeden): „*A kluci řekli, Kunčice a Oravu tam musíš pořádně vyznačit, aby hned každému padly do oka. To jsou stavby socialismu, víš?*“ [...], *Kunčice a oravská přehrada znamenají mnoho. Opravdu je musíš pořádně na mapě vyznačit. Víš co? Dej tam malé žárovky z kapesní svítilny [...]. Žárovky pokryj červeným papírem a stavby socialismu ti budou nádherně svítit!*“ (B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 29–30.)

⁹⁹ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 79, 81.

(nebo jejich skupina) rozhodnou *sabotovat* práci všech průměrnými výkony a nečestným chováním při soutěžení. Příkladem jsou dětem údernické výkony nejlepších dělníků, kteří se i mimo svou pracovní dobu vzdělávají na schůzích, vymýšlejí nejrůznější zlepšení, aby pracovali ještě lépe a svým výkonem podněcovali ostatní zaměstnance. Naprosto stejnou strategií přebírá i uvědomělý vůdce třídy, jenž se pasuje do pozice agitujícího úderníka. Inspirován funkčností továrního systému vyhlásí soutěž mezi závodem a třídou v docházce, plnění plánu, v práci nad rámec plánu a dalších aktivitách (jako je sběr papíru, bylin atd.). Pro svůj záměr porazit továrnu (prezentovaný jako všeobecný zájem) poté získává další jedince třídy; je-li některý ze spolužáků vzpurný nebo pokud neplní své úkoly svědomitě, je tento žák většinou vystaven represím ze strany nakloněného kolektivu se záměrem změnit ho a začlenit do kolektivu.

V této kapitole nemůžeme opomenout ani dobrovolné brigády, kterých se žáci účastní ve svém volném čase („*Bylo teplo jako o prázdninách. Tamhle les a blízké koupaliště láká, II. c šla však na brigádu, tak jaképak koupání! Leda až potom.*“).¹⁰⁰ Brigáda, a vlastně veškerá práce, je zobrazována optimisticky, jako kolektivní radost a veselí, cesta k upevnění vztahů ve společenství (opět díky soutěžení). Obvykle je tato činnost navržena některou ze přesvědčených postav jako možnost zvýšení procentuálního plnění plánu soutěže: „*Ano, ale ty brigády, to je starost. [...] ,To si čtvrtáci schválně vymysleli, abychom nebyli mezi prvními. Oni pojedou na venkov, jako loňské čtvrté třídy, vázat révu do vinohradů. Nám se řekne: Vy jste malí! Jako bychom nedovedlo to, co oni!‘ Vzadu se zvedl Pepek Veselý: ,Já bych věděl o brigádě.‘ ,O jaké? Mluv! [...] ,Tož, u nás sázet brambory. Ne nám, na obecní pole.*“¹⁰¹ Šajner však vidí brigády především jako možnost morálního zrání členů dětského kolektivu a jako příkladný prostředek k přesvědčování zatím neuvědomělých jedinců: „*Ano, kolna je zbouraná, samy, dobrovolně ji [děti] zbouraly a nikdo jim to nenařídil! A ty, starý kozák, se bojíš nařízení. Trucuješ! [...] Od těch chlapců se nauč, jak se má pracovat! [...] Chtěl jsem, abys poznal, že to s tebou myslíme dobře my, ale že i ti nejmladší myslí už jak my.*“¹⁰² I brigáda a práce tedy slouží k *převychování* postavy; buď takto přímo, nebo nenápadně, zaobalené v úsměvech a radosti jako bonbon, který musí *vychovávaný* stůj co stůj získat: „*Ty, Čenku, kam jedeš na dovolenou?*“ obrátilo se jedno z děvčat na chlapce, když dozpívali. „*Že se vůbec ptáš. Na stavbu mládeže.*“ [...] „*Poslyšte, byli jsme v neděli na brigádě, upravovali jsme dětské hřiště. Ale řeknu vám, tak jsem se dávno nenasmála.*

¹⁰⁰ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 32.

¹⁰¹ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 167.

¹⁰² D. ŠAJNER. *Tovaryši*. Praha 1953, s. 37.

Neumíte si představit, jaká to byla zábava. Soutěžily jsme dvě party.‘ [...] Nemohl to pochopit. Mluvili o práci a smáli se přitom. Vypadalo to, jako by se v práci bavili líp než on v biografu nebo v kavárně. Mluvili o normách, o časech, o údernících, o soutěžení. [...] A záviděl jim. On se v práci nikdy nebavil.“¹⁰³

1.4. Přesun postav coby výsledek nátlaku

Víme tedy, že prostřednictvím spolupracujícího kolektivu si vůdčí charakter do určité míry plní své individuální touhy a cíle, které se shodují s cíli ideologie. V jeho zájmu je přesvědčit ostatní členy společenství o „své“ pravdě a přivést je tak na stranu pokroku. Začátek díla je tak obsazen postavami všech tří typů (pozitivní, neutrální, negativní) a cílem hrdiny je za pomoci slibů, výhrůžek, přemlouvání a dalších metod přesvědčování převést všechny postavy do pozitivního pásma, které je obsazeno nejhustěji už na začátku díla a hrdina má proto na svojí straně masu potřebnou k prezentování svého cíle jako cíle většiny, koneckonců i „demokratické“ hlasování, o němž jsem psal, v tomto poměru ztrácí svůj význam a návrhy přednesené hrdinou nebo jakoukoliv pozitivní postavou jsou vždy odsouhlaseny a stávají se závazným pravidlem, nezřídka i vymahatelným. Předpokladem k přesunu a následnému scelení v jediný kolektiv je rozrušení vztahů uvnitř starých skupinek, které vede k dočasnému rozpadu přátelství. Vždy alespoň jeden člen takovéto party podlehe manipulačním strategiím („*Snad by bylo dobře, kdybychom hned teď probrali všechny kluky a holky ze třídy a řekli si, koho musíme více přitáhnout k práci. [...] Proč nepřišli, Jirko? Musíme vědět všechno, co se soutěže týká. Je to v zájmu vítězství.*“),¹⁰⁴ přijímá pravidla kolektivu a přechází pod přímý vliv vůdčího hrdiny, čímž je zbytkem staré party odmítnut. Tento „přeběhlík“ se nyní sám zapojuje do procesu ovlivňování a za jeho pomoci se nakonec podaří přesvědčit i zbývající kamarády („*Přijdou za mnou, až dostanou rozum. Sejdeme se... Na společné frontě!*“).¹⁰⁵

1.4.1. Okruh příkladných

Pojďme si ale představit základní typy dětských postav, které vstupují do konfliktu v procesu utváření názorově jednotného kolektivu. Vedoucí pozice je připisována hrdinovi nejlepších, pionýrských vlastností (je ochoten pomoci, je čestný, pravdomluvný, pracovitý, pilný, rozhodný, cílevědomý, bezelstný, vždy upravený a usměvavý,...). S takovými vlastnostmi do děje buď vstupuje rovnou (*Kluci, dáme se do toho!* a *Na znamení zvonku*),

¹⁰³ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 117.

¹⁰⁴ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 62.

¹⁰⁵ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 67.

nebo jsou na základě určitého podnětu teprve odkryty (lépe řečeno: hrdinu inspiruje vzor nebo cíl, kterého chce dosáhnout, a tak ustoupí jeho vlastnosti, které by mohly stát v cestě v úspěchu), nejpozději však do první třetiny knihy (*Tovaryši a Nová směna*). Hrdina pochází zpravidla z chudé dělnické nebo rolnické rodiny (často až ortodoxně komunistické), která formuje jeho názory a postoje v duchu ideologie. (Z pravidla se vymyká opět hrdina *Tovaryšů*, který je sice synem zemědělců, největší a rozhodující vliv na něj má však učitel.) Sociální a rodinné pozadí tohoto typu hrdiny nejlépe ilustruje Sylva Krejčová: „*U nás se tehdy chystaly obecní volby. Já tomu, přiznám se, nerozuměla a bylo mi to jedno. [...] Těch politických stran bylo tolik. [...] Ale tenkrát se mnou nikdo ze třídy nechtěl kamarádit, postavili mě mimo sebe. [...] Liším se od nich tím, že jsem chudá. Nejchudší z nich. Proto mě nazývají komunistkou. Ale jestliže komunisté jsou opravdu ti nejchudší a nejslabší ze všech a ti, co těm chudým a slabým chtějí opravdu pomoci, pak chci být komunistkou. [...] A pak jsem se začala učit, začala jsem číst a začala jsem vyhledávat skutečné komunisty. Tajně; veřejně bych nesměla, abych nebyla vyloučena ze školy. A za čas jsem byla jednou z nich. Z přesvědčení.*“¹⁰⁶ Dokreslit už tak dost jasný obraz pomůže ještě citát z Lukášové: „*Mám dnes schůzi,‘ odpovídá maminka Petrovi. Je předsedkyní strany v jednom objektu jejich továrny. [...], Kam bych šla, můj chlapče? Vždyť domov a továrna – to je můj jediný svět!*“¹⁰⁷ (v případě jejího hrdiny je vše okořeněno ztrátou otce v nacistickém koncentračním táboře). Jako irelevantní by se mohlo zdát, že dospělí zástupci pozitivního okruhu bývají definováni i četbou novin, nezapomínejme ale, že tisk, jakožto nezanedbatelný informační kanál, měl v rukách státu velkou moc ovlivňovat názory a postoje čtenářů, bylo tedy nutné navyknout čtenáře na pravidelné čtení tisku, účinného nástroje propagandy, už na školách.¹⁰⁸

Už víme, že hrdina jedná v souladu s vedením školy a opírá se o, stále narůstající, masu podobně smýšlejících spolužáků, o nichž se dozvídáme jen málo. Většinou jsou její představitelé definováni jedinou vlastností, kterou se liší od vůdčího charakteru (např. se hůře učí, v případě nutnosti se uchylují k násilí *pro věc kolektivu,...*), ve výsledku jsou však všichni zaměnitelní a splývají v do jediné postavy bez pevnějších obrysů. Jejich společným

¹⁰⁶ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 45.

¹⁰⁷ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 14.

¹⁰⁸ Do roku 1952 zanikla téměř všechna dětská periodika vycházející v poválečném období a postupně tak, po vzoru SSSR, vznikl důmyslně stratifikovaný systém magazínů, v němž měl každý titul své určené místo (tento řád se postupně uvolňuje až v 2. pol. 50. let.). Pevnou základnou byla trojice časopisů *Mateřídouška – Ohníček – Pionýr*, která pokrývala všechny věkové kategorie, a tak mohla kontinuálně ideologicky působit. Obvyklý repertoár článků tvořily texty o velikánech komunismu, Rudé armádě, budovatelích, údemících, pionýrech, vycházely zde i prózy zejm. sovětských i domácích autorů. Triádu ještě doplňovaly *Pionýrské noviny*, které svou formou i obsahem připomínaly noviny pro dospělé (formát byl zvolen proto, aby si čtenáři osvojili četbu novin). Jednalo se o ryze agitační leták přinášející novinky ze světa, politiky, zveřejňoval zprávy o úspěších pionýrů SSSR a dalších socialistických zemí. O významu, který přikládal stát tomuto „*Rudému právu*“, svědčí i fakt, že *Pionýrské noviny* vycházely největším nákladem ze všech periodik věnovaných dětem a školy i pionýrské kroužky je musely odebírat. (viz příslušná hesla in: Š. ŠVEC. *Česky psané časopisy pro děti (1950–1989)*. Praha 2014.)

cílem je postupně přesvědčit zástupce neutrálního a negativního okruhu a získat je pro hrdinův záměr (z velkých cílů porazit továrnu nebo kořistnického sedláka se vymyká Řihův hrdina, jehož cíl vyznívá „pouze“ jako snaha opětovně přivést třídu k zásadám vlastním pionýrům, aby byla jednotná, bez zášti a vnitřních rozporů).

1.4.2. Pásmo přesvědčovaných

Neutrální pásmo obývají postavy, jež svými vlastnostmi, ani rodinným zázemím nemívají daleko k představitelům pozitivního světa. Mohou proto být jedněmi z ústředních postav knihy. Jsou to primárně postavy mající silný potenciál dostat se do kladného okruhu v případě, že budou vyzdviženy a dále rozvíjeny jejich vzorné vlastnosti a naopak budou potlačeny takové rysy, které jedince vzdalují od ideálu pionýra. Mohli bychom říci, že právě ty spojují hrdiny s dětským světem – před prací upřednostňují hru, před čtením *Kapitálu* četbu chlapeckých románů, nebrání se nevinné lži, jejich pomoc ostatním není strojeně příkladná a místo touhy vyniknout např. ve sběru surovin touží romanticky vyniknout ve velkém činu: „*Sbírat papír a chodit včas do školy, to nic není. To dokáže každý. Ale já, kluci, musím udělat něco velikého!*“¹⁰⁹ Liknavost těchto hrdinů k vyšším cílům souvisí s nedostatečným vedením rodičů k požadovaným ideálům („*Tati, chceš vyhrát v soutěži?*“ – „*V soutěži?... Jo tak... No, já dělám svý.*“),¹¹⁰ tzn. že se jejich příklad přímo odráží ve vztahu hrdiny k těmto ideálům („*To dělal nerad. Pro něco skočit, pomoci někomu, prostě dělat, to ho nebavilo.*“).¹¹¹ I přesto hrdina jakoby kolísá na hraně s pozitivním světem, např. pokud se uchýlí k podvodu, výčitky svědomí ho nutí situaci napravit a jednat čestně. To jsou přesně vlastnosti, které se snaží vůdčí postava podchytit a působit na ně. Setkáváme se tedy s ideovým chaosem, se kterým jsme se seznámili v teoretické části. Je však typický spíše pro dospělé hrdiny (Šajnerových *Tovaryšů*) nebo pro dětské postavy, které balancují mezi neutrálním a negativním světem. Pro takové hrdiny, které s pozitivními postavami spojuje jejich dělnický původ, přesto svým jednáním působí proti nim. Tato snaha škodit kolektivnímu úsilí je ovšem nezáměrná nebo alespoň nemotivovaná ideovou záští vůči kladným hrdinům, je totiž podněcována čistě negativní postavou, která je využívá pro své *rozvratné* snahy. Jde o jedince se špatným prospěchem, záškoláky, rváče, sobce, propadlíky, vydědence třídy. Tito nicméně vynikají v určité aktivitě nebo třeba jen vidí zalíbení v činnosti blízké žádoucím ideálům (uličnický propadlík Lukášové např. obdivuje pracující dělníky), jež poslouží vůdčímu charakteru k tomu, aby skrze ni přiblížil jedince kolektivu a

¹⁰⁹ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 13.

¹¹⁰ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 17.

¹¹¹ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 18.

tak i *nápravě*. Proti tomu bojuje negativní hrdina, který chce statut vydědence udržet, tím udržet i odstup od zbytku kolektivu a pomocí nejrůznějších úplatků s postavou manipulovat: „*A nic se neboj, získáš ty kluky na svou stranu, jenom jim něco dáš.*‘ [...] *,Ty, Mirku, Kalina nerad oslovoval hochy křestním jménem; přidával tedy to ,ty‘, neupřímné, nekamarádké. ,Půjdem do kina; za dvacet, co říkáš?’*“¹¹²

Vůdčí typ na *nepohodlné* působí podle stupně nevole postav připojit se k jeho záměru – od nabídky pomoci a následné přímé výzvy a agitace ke zlepšení výkonnosti, přes nátlak na rodiče, aby pomohli jedince *převychovat*, až po vyložené zastrašování postavy nebo i jejich rodičů: „[...] *vhrouli se dovnitř. Byla jich celá předstíň. [...] Nečekali na pozvání a šli k otevřeným dveřím jídelny. Ustupovala pozpátku před nimi. ,Zavři! Nepouštěj je sem!’ vykřikl Slávek. Se stejným úspěchem se mohl snažit zastavit proud řeky. Vtlačili se do jídelny všichni. ,Jdeme si pro Slávka!’ [...] Slávek se třásl na celém těle. Pan Němec seděl pobledlý na pohovce a paní Němcová svírala opěradlo židle. Zástup vedený teď Jitkou postoupil o krok kupředu, [...].*“¹¹³ Poslední varianta je ovšem spíše krajností, ke které se pozitivní pásmo postav uchyluje především v souvislosti s hrdinou ryze negativním, u kterého všechny předchozí pokusy o *nápravu* ztroskotaly.

1.4.3. Nepřítel kolektivu

Zápas o zástupce zbývajícího typu postav probíhá většinou až do posledních chvil. Celé váhající pásmo je již přesvědčeno o nesporných výhodách velkého, spolupracujícího kolektivu a podřízením svých osobních cílů a tužeb cíli společnému jsou jeho členové zahrnuti do výběrové, *pokrokové* skupiny. Vůdčí hrdina tak má plnou podporu (téměř) celého společenství, nepřítel zůstal osamocen. Tento typ charakteru působí v kolektivu rozkladně a to buď nepřímou, skrze ostatní postavy nebo přímo sám pomocí pomluv, úplatků, sabotáží apod. Zásadní rozdíl mezi ním a ostatními je jeho třídní příslušnost, která ho nutně řadí mezi nepřátele socialismu a sovětského svazu a všech jejich hodnot. Vypůjčme si opět situaci z díla Krejčové, abychom nahlédli do rodinného zázemí a sledujme, z čeho pramení nepřátelství vůči zbytku kolektivu: „*Poslyš, mami, mělaš ráda holky ze třídy, když jsi chodila do školy?’* [...] *,Neměla. Většinou byly protivné. Ovšem tak zlé jako teď to nebylo. Kamarádila jsem jen se dvěma. [...] Její otec byl továrník, ale jí vůbec nevadilo, že můj je jen velkoobchodník. [...] S tou druhou jsem se také stýkala, ale už to nebylo přátelství. Byla sice z bohaté rodiny, ale kamarádila i s chudějma holkama. Byla divná. Ty ostatní byly*

¹¹² R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 137.

¹¹³ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 132.

protivné a hloupé. Neměly mě rády a já je teprve ne. Ale nic si na mě nedovolily, to zas ne. To nebylo jako teď. Věděly, že by se jim to nevyplatilo, kdybych doma žalovala. [...] Pamatuj si to Slávku, tvoji spolužáci tě o všechno připravili. Tak jako jejich rodiče okradli nás. Zloději to jsou. Jenže my jim ještě ukážeme!“¹¹⁴

Ani on není apriori zatracen, *převýchova* postavy *rozvraceče* je pro vedoucího hrdinu výzvou. Vychází z předpokladu, že chyba není jen na jeho straně, pouze mu nebyly věnovány uspokojivá pozornost a zájem pozitivního okruhu, jenž mu dostatečně neobjasnil význam dosahovaného cíle: „*A přesto musíme Kalinovi věnovat pozornost. Třeba mu to doma nikdo dobře nevysvětlil. [...] To jistě ne. Je jedináček, jeho dědeček měl velkoobchod.*“¹¹⁵ Víme, že tento zápas nemusí být vždy úspěšný, vzorný hrdina může prohrát a tento neúspěch považuje za osobní pochybení: „*,,Kluci, teď se do toho dáme všichni společně. Všichni – kromě Slávka. ‘ Poslední slovo pronesl tišeji, skoro smutně.*“¹¹⁶

1.4.4. Říhův odstup od typizace

Od takto vylíčených vztahů se do určité míry vzdaluje Říha a předznamenává nepatrným posunem rozkládání stejných konstrukcí v literatuře. Autor *Na znamení zvonku* pomalu smazává ostré hranice mezi černobílým světem postav. Do konfliktu proti sobě staví dva pionýry, představitele stejného pólu, v ostatních knihách prezentované jako chlapce nejvyšších kvalit; pionýr byl titul výjimečnosti k jehož dosažení vedla trnitá cesta. Říhův pionýr však chybuje – žárlí, závidí, a proto se vzdalí kolektivu, to přeci není pionýrské... Pionýrské ne, ale lidské ano. Autor neselektuje hrdiny podle příslušnosti k ekonomické třídě, nicméně čtenář už od prvního setkání s nejpříkladnějším hrdinou ví, jaké hodnoty bude zastávat: „*Hubený, ale zdál se i v klidu pružný jako ocelové pero. Jeho velké oči hleděly směle. [...] ,Jsi pionýr?’ – ,Ano, [...] tady má šátek, ‘ řekl jeho menší bratr a za cípek stáhl s postele krásně vyžehlený rudý šátek. [...] ,Jdeme všude s tatínkem. Dělá potrubářinu.*“¹¹⁷ Stejně tak nám Říha dává indicie, se kterým z chlapců přijde tento hrdina do pří: „*Pan Kovář byl úředníkem ve spořitelně a po ulici chodil velmi důstojně. A paní Kovářová? Jindrovi se zdálo, že má kolem sebe skleněnou stěnu a že k ní nikdo nemůže. [...] Vilka se podobala krabičce. Neměla žádnou střechu, jen okna dosvědčovala, že v ní bydlí opravdu lidé, [...] pod okny skalka s podivnými cizími rostlinami.*“¹¹⁸ Říhův vzorný hrdina neagituje, nepřemlouvá k naplnění vyšších cílů, koneckonců ani nemusí. „Nepřítel“ je také pionýr, má

¹¹⁴ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 47–48.

¹¹⁵ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 131.

¹¹⁶ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 136.

¹¹⁷ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 21–22.

¹¹⁸ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 14.

stejně pozitivní vztah k práci a hodnotám socialismu, vzorně se učí. Nesnese pouze skutečnost, že jeho výsostné místo zaujal nový žák. Základní úloha vůdčí postavy *převychovat* se tedy zmenšuje a vůdčí postavení přejímá učitelka, která se přímo i skrze přátele snaží dostat dobrovolného odvržence zpět do kolektivu. Role „přeběhlíka“, o němž jsem dříve psal, je připsána hlavnímu hrdinovi, jeho přechod ovšem není záležitostí „mezipásmovou“, zde jde o zdánlivý přechod mezi partami, které by za normálních okolností stály v pozitivním pásmu postav. Proč zdánlivý? Hlavní hrdina v nově přichozím nevidí konkurenci, naopak. Je seznámen s postavou, jež zcela naplňuje představy pionýra, který daleko přesahuje jak hlavního hrdinu, tak i ostatní pionýry ze třídy a do velké míry je jím okouzlen (manipulace v tomto případě tedy nehraje roli). Snaží se proto svou partu otevřít svému novému idolu a vytvořit jeden soudržný celek. Podobného cíle, tedy nerozdělovat dosud fungující kolektiv na více skupin, chce dosáhnout i výjimečný hrdina; z toho důvodu hovoří zatvrzelec o tom, že se proti němu všichni spikli (citát viz výše). Ústřední postava hraje vlastně úlohu spojky mezi učitelkou, novým hrdinou a žárlivým kamarádem, který částečně přejímá atributy negativní postavy: pokouší se štvát své kamarády proti skupině nového spolužáka, kterého označuje jako nepřítele, snaží se tak dělit kolektiv, tedy jednat proti zájmu pozitivních postav; jeho touha ve všem vynikat nad ostatní ho dokonce přímo spojuje s negativní postavou *Nové směny*. Jeho *náprava* končí až v momentě, kdy všichni přátelé z jeho skupinky poznají a pojmenují skutečného viníka rozpadlého kolektivu, ten je najednou odvržený, osamoceny a po posledním zoufalém pokusu o poražení svého rivala dochází k uvědomění, že je lepší potlačit zášť a ješitnost a začít spolupracovat: „*Vstal Stáňa Kovář. Oči mu rychle mrkaly a pod hnědou vrstvou kůže měl žhavý ruměnc. Přidržel se rukama lavice a neznatelně pohyboval tělem kupředu a dozadu. „Já navrhují Oldřicha Rezka, ‘ vypravil ze sebe. „Ať je starostou. Celá třída to chce! ‘ [...] Učitelčino nitro zalila vlna radosti. Jediné, co ji v páté třídě trápilo, se náhle ztrácí! Nyní má cestu k nádherné výchovné práci otevřenou dokořán!*“¹¹⁹

V Říhově povídce jsme tedy sice svědky nabourání konstrukčního schématu postav, rozdělené úlohy typizovaných hrdinů, jak jsme se s nimi seznámili ve starší srovnávané tvorbě, jsou ale stále přítomny, i přesto, že nejsou vidět tak výrazně a nejsou vykonávány postavou, která nese všechny rysy svého typického protějšku. Výchovná úloha výjimečného žáka ustupuje do pozadí a role autority s mocí promlouvat k třídě a ovlivňovat ji za určitým záměrem (tj. dosáhnutí jednotnosti) je zosobněna převážně v učitelce. Jejich role nejsou tak

---

¹¹⁹ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 120–121.

prostoupeny a i když mají oba stejný cíl, vedoucí postavení učitelky je nezpochybnitelné. Je to ona, kdo primárně ovlivňuje hlavního hrdinu, kterého se snaží navést k procitnutí o „nepříteli“ kolektivu, konečně jednotný kolektiv je zejména její zájem. Dalo by se říci, že si s nejuvědomělejším žákem rozdělili úlohy, které dříve zastával převážně typ tohoto žáka – ona agituje, apeluje, on je, coby přirozený vůdce, morálním příkladem ostatním žákům; jejich roviny se neprostupují. To vidíme i na příkladu nejslabšího žáka, kterého se ujal sám od sebe, nezištně, jen z úcty k pionýrské zásadě o pomoci slabším (viz citát výše). Ústřední figura, zde vzorný pionýr, by mohla být pro své poslání „přeběhlík“, spojky mezi pozitivním okruhem učitelky (a nového spolužáka) a postavou odpůrce, zařazena k vážavým postavám. Není ovšem zmítán „ideovým chaosem“, ale spíše otázkami přátelství a jeho zradou: „*Jindra se vy myšlenkách vrátil k Stáňovi. Měl by s ním přestat kamarádit, když je takový sobec! Jindra takového kamaráda nepotřebuje! Jindrovo srdce se při těchto myšlenkách svíralo tichou bolestí. Jindrův rozum Stáňu hanil, ale srdce ho bránilo.*“¹²⁰ Konečný cíl, ke kterému směřují všechna srovnávaná díla (tj. sjednotit kolektiv), zůstává, jen cesta k němu není pojata jako honosná galerie velkých ikon socialismu, ale v mnohem menším měřítku. Neznamená to však, že je kniha oproštěna od do očí bijícího pochlebování novému režimu a Sovětskému svazu, to ale v textu působí jen jako rudá omáčka okolo skromnějších hodnot kolektivní spolupráce, morální čistoty hrdinů a přátelství, na kterých stojí celé napravení hrdiny.

1.5. Pionýr jako vzor mladé generace socialismu

Snahu organizovat život občanům státu a zejména mládeži, která nebyla příliš deformovaná starými pořádky a byla tedy lépe ovlivnitelná (vzpomeňme na Plevova slova o tvárném myšlení dětí a jejich schopnosti přijmout předkládaný názor, viz kap. *Výchovnost*), jsme vysvětlili v úvodu této části. Není s podivem, že všechna díla vedla své hrdiny (a čtenáře) k jedinému cíli – morální nápravě, osvojení si protežovaných hodnot a následnému vstupu do pionýrské organizace. (Výjimkou je Říhova próza a to jen v tom ohledu, že jeho hrdinové v organizaci již jsou a jejich snaha změnit se tak není motivována touhou stát se nositeli červeného symbolu výjimečnosti, ale spíše dostát závazkům s ním spojených.)

Pionýrská organizace je prezentována jako elitní sdružení *nové mládeže* – pouze těch nejuvědomělejších jedinců s nejvybranějšími vlastnostmi a způsoby (stále dokola autoři připomínají čestnost, píli a pracovitost, kázeň, optimismus, touhu pomáhat,...). Jedinců, kteří jsou *vždy připravenými* ochraniteli učení komunismu a směřování nové lidové

---

¹²⁰ B. ŘÍHA. *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 42.

demokratické republiky a mstiteli těch, kteří tyto hodnoty neuznávají: „*Kdybys chodila [nakupovat] k takovému Hejrekovi, zkazilo by ti to náladu taky*“ – „*Jak to?*“ – „*Tak. Nadává na všechno. Že je to lumpárna. Na republiku nadává. A to mám klidně poslouchat?*“ – „*Jak zní první z pionýrských zásad?*“ *Odpověděli jedním dechem. „Pionýr miluje svou lidově demokratickou vlast!“* – „*Kdyby někdo pomlouval naši maminku, jistě bychom si to nenechali líbit. Nemlčeli bychom.*“ – „*Ode dneška nikdo z nás nevstoupí do obchodu, kde se nemluví hezky o naší lidově demokratické vlasti.*““¹²¹ K líčení exkluzivity organizace přistupuje každý autor po svém a přesto každý stejně; výsledkem je pak celistvý „návod“, který čtenáře dokonale informuje o všech podmínkách i úskalích přijetí do tohoto klubu i o programu pionýrských schůzí. Zatímco Šajner jako základní předpoklady pro vstup vyzdvihuje hlavně lásku k práci a touhu se vzdělávat a Říha se soustředí zvláště na mravní stránku pionýrů, autorky opět zachází dále. Krejčová dokonce, jakoby mimoděk, vysvětluje pravidla přijímacího procesu do organizace – *jen nejlepší z nejlepších se mohou stát členy, minimální věk uchazeče je 9 let, nejdříve přihláška, poté motivační dopis, od té doby až za dva měsíce budou moci složit slib, ano, jen ti, kdo dostojí všem podmínkám, ti pak budou mít právo nosit červený šátek, do té doby jsou jen čekateli,...*¹²² Členství v ní není samozřejmě čtenáři předkládáno jako žádoucí povinnost každého dítěte, ale jako sen, pro který sice musí tvrdě pracovat a obětovat volný čas, část svých zájmů nebo i vztahy s rodinou a některými přáteli, ale odměnou mu budou chvíle strávené ve skvělém kolektivu při činnostech, které ho budou naplňovat, povznášet a zároveň jimi pomůže výstavbě zářného komunismu. Snahou je vychovat děti tak, aby si zautomatizovaly požadavky, které na ně klade společnost, a podle nich se dobrovolně řídily i mimo organizaci: „*Přesto můžeme konat pionýrskou práci, učit se, pomáhat doma, pracovat podle svých sil – a ne proto, že ti hrozí pětka nebo tatínkův řemen. Pionýr pracuje, proto, že sám chce; pomáhá všude, chrání malé děti a vůbec dělá to, co obyčejně kluci nedělali. Ti chlapci děvčata, kteří dokáží, že se už dovedou nově, pionýrsky chovat a jednat, dostanou nejčestnější znak pionýra – červený šátek.*“¹²³

Velice typický je patos, který lemuje stránky, vstoupí-li na ně pionýr (stejně charakteristický je i pro další kladné postavy, zejména úderníky, hrdiny lidu). V podobném znění se opakují fráze o práci, cti, pomoci, údernických výkonech ve školních lavicích i mimo ně, o ochraně socialismu a boji za vlast. Takový vzletný optimismus postupně graduje s utužováním kolektivu, až se naplno projeví v samém závěru knihy (jak je typické i pro

¹²¹ S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 147.

¹²² Viz S. KREJČOVÁ. *Kluci, dáme se do toho!*. Praha 1949, s. 99, 124.

¹²³ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 18.

knihy s válečnou tematikou), kde již bývají všichni napraveni, ti nejnázornější jsou dekorováni rudým šátkem, ti, kteří se přidali k *pokroku* později, v pozadí šťastně přihlížejí touto *slavnému, přeslavnému dni* a vědí, že za rok budou i oni poctěni stejně, pokud budou i nadále věrni svému nově nabytému přesvědčení. Celou atmosféru neskonaleho štěstí a radosti navíc většinou dokreslují unisono zpívané pionýrské písně a pochody. „*Ten pionýrský šátek, děvčata a chlapci, ten bude vaším odznakem nejčestnějším, neboť vám připomíná rudý prapor, prapor těch, kteří nikdy neustupují, nikdy se nevzdávají a vždy jsou první. Rudý prapor vlál na barikádách revolucí, hořel jako plamen, který jeho nepřátelé nikdy a ničím uhasit nemohli a nemohou. Ten rudý šátek vám připomíná boje, připomíná padlé, a proto buďte hodni tohoto svého odznaku.*“¹²⁴

2. Boj za mír

O úloze dětských literárních hrdinů za druhé světové války jsme se to podstatné dozvěděli v teoretické části – běh dějin donutil postavit malé, příkladné hrdiny do mimořádné situace a v boji za mír, nezřídka v boji na život a na smrt, z nich vykřesal mimořádné vlastnosti. Takový obraz se často neubráníl hyperbolizaci a přexponování hrdinství olemovaného triviálními frázemi a patosem. Téma války, samozřejmě vítězné, patřilo do nového systému symbolů od počátku. Válka do domácí kultury přinesla kult velkého Stalina, Rudé armády osvoboditelky i heroických partyzánů.

V pojetí nového mýtu však byla i válka mírová, jaký to oxymóron – vše východního bylo spojováno s mírem, tedy i realie válečné a vojenské (takže lidová armáda byla „armádou míru“, Stalin byl „Generalissimus Mír“, Gottwald „míru generál“, pohraničníci „strážci míru“,...),¹²⁵ bodří rudoarmějci a partyzáni v literatuře vystupovali pouze jako bojovníci za světový mír a jeho ochránci. Naproti tomu vše západního bylo spojeno s útočnou válkou, která měla za cíl podmanit svět a svobodu lidu, přesně jak to vyžadovalo černobílé vidění světa. Ostatně jiného vidění není ve válce třeba, stačí pouze dvě barvy – černá a bílá, dva světy – svět „náš“ a svět nepřátelský. Ten však byl, oproti světu míru, obsazen dvěma hlavními zástupci – jedním, jenž stál za veškerými nezdary při budování komunismu, buržoazním nepřítelem ze Západu, kvůli kterému vlastně komunismus vzniknul, se kterým však ještě pracující lid nevybojoval svou *poslední bitvu*, a druhým, jenž byl mementem báječného vítězství velkého Sovětského svazu a komunistického odboje nad hitlerovci. Přestože bude následující část práce vycházet z literatury s dětským hrdinou

¹²⁴ R. LUKÁŠOVÁ. *Nová směna*. Praha 1952, s. 147.

¹²⁵ V. MACURA. *Šťastný věk: symboly emblémy a mýty 1948–1989*. Praha 1992, s. 19.

v prostředí druhé světové války, bude pojednávat o obou z nepřátelských světů. Z důvodu nutného srovnávání děl, rozdrobím využití knihy do tematických kapitol, takovéto úlomky by nakonec měly poskytnout mozaiku prorůstající ideologie v dětské literatuře v období od komunistického uchopení moci po konec 50. let.

2.1. Literatura v kulisách války a její malí hrdinové

Cestu, kterou se ubírala dětská literatura s válečnou tematikou, začneme s povídkou *Budík* (1948) Josefa V. Plevy, ve kterém dochází ke konfrontaci „starého“ nahlížení na hrdinu s požadavky socialistického realismu, poté přejdeme k dílu *Pískle* (1952) Jana Mareše, jakožto ilustraci úplného vyhovění literatuře na zakázku, abychom přes více, či méně obdobně konstruovaná díla sledovali rozvolnění takovýchto postupů v díle *Práče* (1959) od stejného autora.

2.1.1. Budík

Život prvním dětským hrdinům v kulisách války, které využijí pro účely práce, vdechl Josef V. Pleva ve svém *Budíku* již v roce 1948, 1. vydání v SNDK se však dočkal až v roce 1954. V nesouladu s tendencemi v pozdější tvorbě s válečnou tematikou nepřipsal autor svým postavám úlohu malých bojovníků a spíše než na líčení odvážných skutků vystavil Pleva své dílo na uvědomění si morálního pochybení hrdiny a jeho přítele. Jimi odcizený budík zaviní to, že jeho majitel, pracovník ve zbrojovce (a shodou okolností i odbojář), zaspí a po městečku se rozkřikne, že jej, coby sabotéra, zatklo gestapo. Hoši, chtějící svou klukovinu napravit, začnou pátrat po jeho osudu. Poté, co hrdinové se zranění projdou nástrahami závěrečných bojů války, shledávají se v nemocnici s majitelem budíku, od kterého dostávají za svůj čin odpuštění a vstupují do nového světa, kde již není pro nepoctivé a nečestné chování místo. Jejich město totiž právě osvobodila Rudá armáda.

Válka v podání Plevy na čtenáře nenaléhá, je sice všudypřítomná, ale z děje spíše postupně vyplouvá, vynořuje se v podobě různých reálií (dětské hry na válku, poslouchání moskevského rozhlasu, zatemňování oken, stálé vědomí přítomnosti Němců), aby postupně nabírala na síle se zvyšující se frekvencí bombardování a vyvrcholila příjezdem rudoarmějců. Malí hrdinové jsou válkou zasaženi, ale sami do jejího chodu vědomě nezasahují, jen romanticky touží po tom být pouhými nezúčastněnými svědky tohoto historického milníku: „*Představ si, až bude Rudá armáda u Brna... Odtud by bylo pěkně*

vidět takovou bitvu.“¹²⁶ Jejich hrdinství není motivováno těžce definovatelnou nadosobní ideou formovanou jakýmkoliv světonázorem nebo vlastenectvím, nýbrž holým strachem o své blízké (otec hlavního hrdiny je vystaven náletu a o jeho osudu se dozvídáme až na konci knížky) a vědomím, že za jejich nerozvážnost může přinést nevinný člověk nejvyšší oběť (v protikladu s pozdější socrealistickou tvorbou se autor nevyhýbá ani zachycení myšlenek a niterních pocitů, zejm. eskalujících výčitek svědomí a strachu, jenž byl v dalších letech nežádoucím rysem slabošství). Trestem za jejich prohřešek jim pak je nenaplněná touha být při tom: „*Jak nám mohlo být, Lojziku, dobře, kdybychom to byli nedělali [...]. Kluci u nás na ulici už si prohlížejí rudoarmějce.*“¹²⁷

S válkou jsou hrdinové seznamováni především prostřednictvím hovorů dospělých, a tak si chlapani stále uchovávají svou určitou dětskou naivitu a bezelstnost (ty jsou prostoupeny celým příběhem a jsou patrné i z řeči hlavních postav, která se vyznačuje jistou dětskou něžností, citlivostí, viz vzájemné oslovování se), nicméně tendenční pohled je již nepopíratelný: „*A tatínek říkal, že až bude mír, že se v obchodech dostane zase všecko koupit.*“ – „*Až bude mír, tak si koupím čokoládový bonbon.*“ – „*Já se hrozně těším na mír, Frantíku. Nebudou nálety, Němci už nikoho nebudou zavírat, protože tu nebudou.*“ – „*Už teď utíkají, říkal tatínek. A uvidíš, až přijdou rudoarmějci k Brnu, to teprv budou utíkat. Němci se Rudé armády strašně bojí.*“¹²⁸ Přiřknout socrealistickým hrdinům pouze roli průvodců čtenářů na cestě za morálním polepšením by však bylo málo. Pleva se snaží chlapcům navíc přidělit i roli mentorů¹²⁹ a tak děti poučit o přírodních i technických jevech, nástrahách světa, společenských pravidlech i válečných skutečnostech. Plevovi však dobře nepodařilo tyto poučky začlenit a skrýt a ve výsledném textu působí zcela nepatřičně (v několika případech byl text dokonce doplněn vysvětlivkami pod čarou) a uměle: „*Koupal ses už v přehradě, Lojziku?*“ – „*Víš, že se loni v přehradě dva lidé utopili? Chtěli přeplavat přehradu [...]*“ – „*Opravdu?*“ – „*V přehradě jsou i v největší horku studené proudy. Jak přijdeš do takového proudu, tak ti ztuhnou nohy i ruce, dostaneš křeč a je s tebou konec... A víš jak je přehrada hluboká?*“ – „*Člověče, tam by se potopil i osmipatrový palác [...]* a ještě by nad ním bylo hodně vody.“¹³⁰

¹²⁶ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 35.

¹²⁷ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 90.

¹²⁸ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 36.

¹²⁹ Tato tendence není v literatuře v žádném případě novinkou, projevovala se již v literatuře 19. století.

¹³⁰ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 37.

2.1.2. Pískle

Takové vidění válečného světa a jeho malých hrdinů zcela nezdeformovaných politikou, jako v *Budíku*, bychom v pozdější tvorbě hledali s obtížemi a důkazem toho je i dílo Jana Mareše *Pískle* (1952). Hrdinou je malý hoch z přesvědčené komunistické dělnické rodiny: jeho bratr po příjezdu německých vojsk opouští republiku, aby se zapojil do bojů po boku Rudé armády, otce hrdiny popraví nacisté za aktivní účast v domácím komunistickém odboji, a on, s nutkáním pokračovat v otcově odkaze, zakládá za podpory své revolučně smýšlející matky (tolik podobné Boženě Němcové)¹³¹ skupinu malých bojovníků přesvědčených o vítězství *tábora míru*, která podle svých možností zápasí s fašistickým nepřítelem. Podle neskrývaného vzoru Gajdarova Timura („*A já hned poznal, že se každý přirovnává k Timurově partě a na mne se dívají proto, že jsem trochu jako Timur.*“)¹³² podporují domácí komunistický odboj, starají se o potřebné, ale hlavně pomáhají sovětským vojákům prchajícím ze zajetí – zásobují je oblečením, jídlem a pomáhají jim při přechodu do partyzánského oddílu. Nakonec se hlavní hrdina dostává přímo do bojového pásma, kde se vyznamená jako rychlá spojka. Próza vrcholí osvobozením rudoarmějci zabalen do hávu vzosných frázi o míru, bratrství, hrdinství a nezdolnosti pracujícího lidu.

V *Pískletí* již nepramení, oproti *Budíku*, limitovaný pohled na válku z jejího chlapeckého vnímání, ale z naprosté spoutanosti hlavního hrdiny s myšlenkami revoluce a komunismu, ve kterých je hrdina vychováván a které mu jsou prostřednictvím rodiny (i ostatních soudruhů) vštěpovány jako jediné správné. Tyto předkládané myšlenky jsou výrazně patetické a frázovitě a odpovídají jazyku propagandy, jenž se stal pro čtenáře každodenní realitou. (Stejný jazyk slyšeli ve škole, v mimoškolních organizacích, médiích, doprovázel je ulicemi v podobě hesel z plakátů a neopouštěl je ani ve chvílích odpočinku nad knihou, která (nejen) tak plnila svůj výchovný účel.) Přestože by počínání tohoto malého komunisty mohlo pramenit z jeho osobního, niterního nutkání (jako právě v případě *Budíku*), ztráta otce v hrdinovi vyvolá pouze pocit nutnosti následovat jeho odkaz vybudovaný z ideálů marxistického učení, neodbytnou potřebu zastoupit otcovo místo v boji proti nepříteli. Hnacím motorem jsou tedy *Pískletí* nadosobní myšlenky a ideje, kterým sice sám nemůže rozumět (to dokládá například i jeho naivní představa o revoluci: „[...] *že se s ostatními námořníky vzbouřil někde v Jugoslávii proti pánům. [...] Vyšel asi z kotelny, v ruce měl velikou lopatu a šel na kapitána nebo i na admirála, kteří posílali loď proti*

¹³¹ Viz J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 13. (Podobných odkazů k protežovaným klasikům, jejichž tvorbu by měly děti bezpodmínečně znát najdeme v díle více: mimo Jiráska, jehož odkaz je zmíněn hned několikrát, se setkáme i s Nerudou, Havlíčkem a mnohými ruskými autory.)

¹³² J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 117–118.

revolucionářům.“),¹³³ které však s jadrným zápallem šíří dál mezi své přátele (a tedy i čtenáře, jak jsem již psal),¹³⁴ a tím je v podstatě pro svou pravdu (respektive pravdu svého komunistického otce a ostatních soudruhů) vystavuje smrtelnému nebezpečí: „*Byl jsem rád, [...] že všichni, co jsou v komunistické straně, [...] pracují proti fašistům, aby zase lidé vyšli z vězení a žilo se tak, jako žijí tovaryšči v Sovětském svazu. [...] Budeme pomáhat jen těm, kdo byli proti fašistům, a ne takovým, co si chtěli nacpat kapsy.*“¹³⁵ (Už jen na tomto úryvku vidíme, v jakém duchu se kniha nese – je prakticky celá poskládaná z podobných frází o rajském SSSR a zločinnosti majetných, ti jsou v díle zobrazováni jako primární nepřátelé před nacisty. Je to vlastně logický krok – nacismus je poražen, není již třeba proti němu brojit, novými nepřáteli jsou kapitalismus a západní hodnoty a proti nim je třeba postavit „vzdělávané“ čtenáře.) Celá tato dětská odbojová frakce nese rysy pionýrského kolektivu, jak ho známe z dobových školních próz. Nechme trochu stranou příkladné vlastnosti členů (pocitivost, čestnost, nebojácnost, družnost, pracovitost, bojovnost, ochotu pomoci i dobrý prospěch ve škole), zaměřme se spíše na další analogie: vznik skupiny je podnícen vytčeným cílem individua (jehož chce sám dosáhnout), které pro tento svůj záměr přesvědčí ostatní členy skupiny; panuje zde i podobá hierarchie – Marešův kolektiv není v žádném případě foglarovskou partou dětí, které sice mohou mít skvělé vlastnosti žádané novým režimem, nejsou však pod vedením a dohledem autority. Ta je, stejně jako ve školních prózách, v *Pískleti* zosobněna (mimo dalších komunistů z odboje) třídním učitelem malých timurovců. Autor však nemůže nechat čtenáře na pochybách a o úplném ztotožnění skupiny s pionýry, ke kterému celá analogie směřovala, musí být čtenáři ujištěni: „[...] *povídal nám, že sovětští timurovci a všichni pionýři mají svůj pozdrav. Vedoucí řekne: ‚K boji za Leninovo a Stalinovo dílo bud’ připraven!‘ [...] Tak jsme se taky pozdravili [...].*“¹³⁶

Mimo zosobnění vzorových vlastností pionýra a předání základních marx-leninských myšlenek čtenářům, zastává hrdina v tomto vztahu ještě další důležitou úlohu – je čtenářům jakýmsi průvodcem mezi dvěma dobami, dvěma světy. Mezi odstrašující dobou bezútěšné, nespravedlivé první republiky¹³⁷ pod taktovkou kořistnických *fašistických pánů*, kteří byli největší příčinou války, a dobou, která právě nastává – érou spravedlnosti, blahobytu a rozkvětu. Do této epochy zavedl hrdina čtenáře svou příkladnou prací za války, která mu

¹³³ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 24.

¹³⁴ K většímu ztotožnění čtenáře s „agitujícím“ hrdinou dopomáhá i styl vyprávění v ich-formě, která vede k větší subjektivizaci.

¹³⁵ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 122-123.

¹³⁶ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 118.

¹³⁷ „*Tak jsme měli v rodině dva nezaměstnané. [...] Máma se měla co ohánět. To víte, sto korun týdně, to bylo tak pro jednoho, a my jsme na to byli čtyři.*“ (J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 10.)

otevřela oči, dala náhle pochopit všem myšlenkám, se kterými se ústy dospělých seznamoval. Pochopil tak, že jeho práce ani s posledním výstřelem války nekončí a tak zve hrdina čtenáře, aby ho i nadále následovali a tak už nikdy nemohli přijít *žádní gestapáci, žádní továrníci a generálové boháčů*. Svým závěrečným provoláním nabádá čtenáře k učení marxismu-leninismu, jediné filosofii vedoucí k blahobytu: „*Budu se učit, [...] aby byl brzy komunismus, [...] nikdo nebude chtít hrabat cizí, a proto nebudou války... Proto musíme za komunismus bojovat a učit se, učit, abychom znali nejlepší cestu k tomu životu, v kterém se všichni lidé budou mít dobře, krásně...*“¹³⁸ Takovéto vyprázdněné fráze patosu definují vždy dospělého, uvědomělého hrdinu komunismu, konečně tu tak tedy dochází k hrdinovu dospění a vyrovnání se ideálu jeho otce.

2.1.3. Mladí bojovníci

Jestliže jsem označil *Pískle* za příklad děl na režimní zakázku, ještě do hlubší propasti schémat socialistického realismu propadli *Mladí bojovníci* (1953) Jiřího Marka. Ve své sbírce nám autor představuje hrdinské osudy mladých lidí bojujících za své levicové přesvědčení, lidí naplňujících svým chováním představy o ideálním socialistickém člověku budoucnosti: „*Všichni tito lidé – a tisíce dalších – plnili čestně svou povinnost a proto ať jsou vám příkladem.*“¹³⁹ (O tom, že nezobrazuje pouze smyšlené hrdiny v nereálném světě, přesně podle požadavků Ždanova [viz kap. *Socialistický realismus*], se autor snaží přesvědčit čtenáře v závěru, kde dále rozvádí osudy hrdinů v jejich dalším životě.) Ve skutečnosti však Marek konstruuje velice plytké zápletky, které vesměs slouží pouze k prozaickému ztvárnění socialistických ideálů, oslavy práce, k vyjádření československo-sovětského bratrství apod. Kritériu této práce (tedy próze s ústředním tématem války a dětským hrdinou) odpovídají dvě krátké prózy *Uprchlík* a *Malý bojovník*. Obě jsou vystavěny na klasickém schématu – v první vystupuje chlapec pionýrských ctností, který pomáhá k přechodu do bezpečí malému německému komunistovi, jenž uprchl z koncentračního tábora; druhá z povídek je pouze neumělou oslavou práce, která rámuje, jakožto závěrečná učňovská práce pionýra, příběh o hochovi pomáhajícímu odbojovému hnutí.

U předchozích děl jsme snažili definovat ústředního hrdinu na základě motivace, jež řídila jeho kroky. V tomto případě budeme muset vystačit s málem – až směšně působí příčiny, pro které oba hrdinové vystoupili z šedé zóny do odboje. Pro podložení svých tvrzení odcitují zlomové momenty obou povídek. Náhlou proměnu obyčejného chlapce

---

¹³⁸ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 214.

¹³⁹ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 108.

v *Mladého bojovníka* sledujeme v této pasáži: „*Poslyš, chlapče, ty se mi líbiš. Umíš držet jazyk za zuby. [...] Musím přece vědět, co jsi zač, když mám taky pro tebe úkol.*“¹⁴⁰ Podobně úsměvně se jeví i přerod chudého rolnického chlapce v zachránce *Uprchlíka*: „*A proč ho zachraňujete?*“ – „*Protože to je můj mladší soudruh.*“¹⁴¹ Schůdnější cestou k omezené interpretaci postav (opět záměrně vynechávám pozitivní vlastnosti *bojovníků*, které jsou typické a tedy obdobné s vlastnostmi Marešových hrdinů) je patos, který je obklopuje a který je v ostatních knihách příznačný spíše pro dospělé zástupce pozitivních typů postav (viz dále) než pro samotné dětské hrdiny. V případě *Mladých bojovníků* je však patos odrazem naprosté lineárnosti hlavních figur. A přeci je patos vznášející se kolem obou hrdinů rozdílný – chlapec z *Uprchlíka* v sobě své nadšení pro ideály komunistů teprve nachází v důsledku příhody, která ho potkala („[...] *co tak mocně Francka vzrušilo: pomáhají mu docela neznámí lidé, protože jsou – soudruzi!*“).¹⁴² Zdůrazněný lidový původ hrdiny nabídl otevření příběhu ve vlasteneckém duchu česko-ruské vzájemnosti: „[...] *myslil si Francek, obhlížeje rodný kraj. To se ví, že se roztahují, líbí se jim tady, kdepak by u nich měli takovýhle kout, takovýhle hory a jeteliště u lesa. [...] A proto vlezli k nám. [...] ,Jednou je odtud požene Rus sakramentským cvalem. Rus, rozumíte, nikdo jiný!*“¹⁴³ Jak silně musela zapůsobit na hrdinu jediná příhoda s německým komunistou, aby vedla k tomuto závěru: „*Ale nejjasnější hvězda svítila nad obzorem na východě. Tam někam odjíždí teď Heinz. Snad ho napadne vyřídít, aby už přišli sovětští vojáci. Že je čekáme...*“¹⁴⁴ Společné ideologické smýšlení tak tedy překlenuje národní nenávisť Čechů vůči Němcům, lépe řečeno: komunistická ideologie se staví nad myšlenky vlastenectví a národní identity a spojuje v jeden celek pokrokový lid celého světa.

V povídce druhé žádné náhlé uvědomění si světonázorové příslušnosti nenajdeme. Začátek povídky modelového hrdiny-pionýra má všechny předpoklady k tomu, aby mohl otevřít příběh školní prózy – autor v úvodu zavede čtenáře do školy s přátelskými kantory, představí chlapecký kolektiv a zvláště se věnuje ústřednímu hrdinovi. Všichni s ideálními předpoklady budoucích opor státu: „[...] *nebudeme opisovat, protože jsme pyšní na to, co umíme, a jsme si jisti, že toho není málo.*“¹⁴⁵ (Na této myšlence konečně postavila Růžena Lukášová svou pionýrskou *Novou směnu*). Základním (a pro povídku jediným podstatným) charakterizačním prvkem je příkladný vztah učně k práci, hrdina funguje jako zosobnění

¹⁴⁰ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 31–32.

¹⁴¹ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 21.

¹⁴² J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 23.

¹⁴³ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 16.

¹⁴⁴ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 26.

¹⁴⁵ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 27.

lásky k ní (a retrospektivně vyprávěný příběh odboje jen podivně objasňuje počátky tohoto vřelého citu): „*Proč jsem si vybral své povolání... ‘ Proč? Protože jsem nikdy nezapomněl na pana Sekeru a na jeho soustruh. [...] Protože jsem si umínil, že se jednou postavím na místo, jež u soustruhu pana Sekery zůstalo prázdné. [...] Musím tedy dělat za tři. Musím se stát nejlepším soustružníkem. [...] Myslím, že pracovat víc a lépe je naše povinnost. [...] svou prací u soustruhu ctím památku svého nejlepšího přítele [...].*“¹⁴⁶

2.1.4. Odvážný boj

Stejně kompozice Markova *Mladého bojovníka* využil Jan Drozd ve svém *Odvážném boji* (1954), také on použil pro svůj válečný příběh rámec modelové školní povídky, kde se úzkostlivě drží předepsaných mantinelů a požadavků tohoto žánru, také on v doslovu říká, že je děj vlastní povídky pravdivý. Vzorný třídní kolektiv pionýrů („*Docházka je dobrá. Za celý týden nikdo nechyběl. [...] Chození za školu u nás dávno přestalo.*“)¹⁴⁷ pod vedením příkladného učitele se rozhodne strávit svatodušní svátky brigádou v lese (kolektivní, tvůrčí práce je tedy jasně přednější než svátek, navíc církevní, ovšem práce nesmí stát v cestě škole – nejmocnějšímu výchovnému prostředku: „*Nejlépe pracuje pro národ ten, kdo se svědomitě připravuje na budoucí povolání.*“).¹⁴⁸ Na malé ploše této rámcové školní povídky nalezneme typickou soutěživost, která popohání hrdiny k lepším výkonům, i polepšeného jedince, *zrádce*, který by místo práce radši odpočíval, je však kolektivem zesměšněn a tak dojde k nápravě. „*Bylo vidět, jak je šťasten. I my jsme na vše zapomněli a byli šťastni s ním.*“¹⁴⁹ (Žádaný optimismus a štěstí z knihy pouze, jakoby mimoděk, nevyzařují, ale jsou zde přímo neobratně formulovány – škola přináší *radostný pocit z poctivé práce*, brigáda je *svátek a kolektivní štěstí, radost* je pomáhat partyzánům atd.) Převažujícím motivem tohoto úvodu je tedy opět, jako v *Mladém bojovníku*, práce a pozitivní vztah k ní, vždyť „*jak je to směšné a zbabělé, bát se práce!*“¹⁵⁰ Vlastním jádrem knihy je však vyprávění mladého lesního adjunkta o jeho odbojové činnosti za okupace: je to příběh hochy z horské vísky, jenž po zatčení rodičů gestapem za pomoc partyzánům, pokračuje v jejich počínání, až se nakonec postaví po bok partyzánských bojovníků a podpoří tak postupující Rudou armádu (jediný ze všech srovnávaných hrdinů se přímo účastní boje). Ještě předtím je však chlapec strůjcem odhalení a dopadení špiona a zrádce, jenž stojí za uvězněním jeho rodičů. V okamžiku se vracíme zpět ke kolektivu pionýrů, které vyprávění inspirovalo k ještě oddanějšímu

¹⁴⁶ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 38.

¹⁴⁷ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 5.

¹⁴⁸ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 8.

¹⁴⁹ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 12.

¹⁵⁰ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 17.

budování spravedlivého světa bez válek: „Na nás každém záleží, jaký bude náš život. Tvoříme svět, ve kterém se nebude smět zabíjet, ničit města a továrny. [...] Záleží jen na nás, [...], abychom v něj věřili a pomáhali jej budovat.“¹⁵¹

Již ve strohém náčrtu hrdinova vyprávění hlavního děje vysvítají konstrukční paralely s dalším využitým dílem – s *Pískletem*; na rozdíl od něj je však patrný určitý posun ve vidění světa od hrdinova zájmu převážně o činy komunistického odboje a podniky své party k širšímu obzoru: hrdina-vypravěč více vnímá okolí, realitu války a povrchně i osudy lidí, které tak zprostředkovává čtenáři; ustupují také patetické fráze (zdaleka však nemizí docela) a znatelný je i přechod od dětského kolektivu k jedinci.

Hrdiny obou děl do jisté míry spojuje jejich osud – ztráta rodičů, respektive alespoň jednoho z nich, postaví hrdiny do mimořádné situace – to je ostatně vlastní všem tzv. partyzánkám (podle tohoto kritéria bychom tak mohli v omezeném rozsahu vidět i Plevův *Budík* – nejedná se tu sice o ztrátu jako spíše o dočasné, krátkodobé odloučení chlapce od rodičů vynucené okolnostmi, hrdina se však následkem toho ocitá sám v soukolí války, kterému musí čelit, i přesto, že v tomto případě nejde o hrdinskou akci s partyzány; neponižujme však jeho činy, vůlí bojovat proti nacistům projeví v nemocnici, kde se zmatený zotavuje ze zranění způsobených pumou... nechme bez povšimnutí, že mu žádné přímé nebezpečí od nacistů nehrozí) – podobná je i motivace hrdinů: Pískle cítí potřebu pokračovat v otcově poslání a z tohoto popudu se zaplete s odbojem, Drozdova postava také pokračuje v práci svých rodičů a stará se o partyzány, odvážné počínání hrdinových rodičů ale nepramenilo ze sounáležitosti s komunistickým odbojem, nýbrž spíše z vlasteneckého (národního) svědomí, které nutilo vyhovět žádosti o pomoc nepříteli nacistického uchvatitele. Vyhovět žádosti o pomoc, ne pomoc přímo nabízet, to je zásadní rozdíl mezi vymezením hrdinství hochů. Oba hrdinové tedy bojují hlavně pro jim blízké ideály. V případě Písklete je známe – jsou to ideály marxismu-leninismu, Drozdův hrdina se však upíná k domovu, rodné zemi, nezdolnému českému lidu, o které přeci stojí za to bojovat: „*Ne, naše stavení nemohou nacisté vypálit, [...] nesmějí a nemohou. [...] každé mělo svou krásu, své kouzlo. A když jsem si uvědomil, že v každém žijí lidé, celé rodiny, [...] ne, byl jsem si jist, že tu fašisté nic nezmohou. Zde [...] nemají sílu.*“¹⁵² Sepětí s československým lidem pozorujeme i dále, když ústřední postava sní o heroických činech bájněho Ondráše, Juráše, Jánošíka, ke kterým vzhlíží jako k hrdinům, jež dokázali pro svůj lid zvítězit i proti

¹⁵¹ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 125.

¹⁵² J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 47.

přesile. „Byli stateční a nebojácní, protože věděli, že bojují za spravedlnost a práva svého lidu. To je činilo neporazitelnými.“¹⁵³

2.1.5. Práče

Podívejme se nyní na samý závěr let 50. Naší pozornosti nesmí uniknout povídka *Práče* (1959) Jana Mareše, oblíbená i v době tzv. normalizace (v roce 1960 byla dokonce zfilmována K. Kachyňou). Jasně je, že po částečném uvolnění 60. let by dílo zkonstruované na stejných základech jako např. *Pískle* nebo *Mladí bojovníci*, příliš neobstálo. Postupně se tedy podívejme, v čem se dílo lišilo od ostatní představené produkce. Napíšu-li, že Marešův příběh vypráví o chlapci, sirotku, jenž byl zachráněn z koncentračního tábora Rudou armádou a přiveden do čs. lidové armády během bojů o Dukelský průsmyk, aby se svou zarputilostí dostal z týlu na bojovou linii a byl nakonec vyznamenán za odhalení špionů od ruského důstojníka, své tvrzení o odlišnosti *Práčete* příliš nepodpořím.

Jestliže jsem v souvislosti s *Budíkem* označil Plevovo vidění války jako nenaléhavé do určité míry i dětsky zjednodušené, *Práče* ukazuje válku se všemi jejími strastmi (mějme však stále na vědomí, že jde o dětskou prózu a autor nesklouzává k naturalismu), dokonce se odpoutává od obrazu zázračnosti a nedostižitelnosti Rudé armády, zde jí jsou Němci vyrovnaným soupeřem: „*A nestřílejí špatně, co? [...] To je peklo! [...] Sovětské oddíly sice nastoupily na nejtěžších úsecích fronty, ale co je to platné, když jsme i s nimi neustále v nevýhodě.*“¹⁵⁴ Marešova válka je vyčerpávající a zbytečná, cítíme tu velkou touhu po míru: „*A pořád ta fašistická válka žere nové a nové lidi. [...] Kdyby lidé pochopili, že je v jejich rukou, chtějí-li chodit do lesa na houby nebo na zabijácké průzkumy [...].*“¹⁵⁵ Srovnání s *Budíkem* na začátku odstavce jsem volil záměrně podle hlediska vypravěče – v *Odvážném boji* i *Pískletě* je vypravěčem sám hrdina, což dovoluje velkou míru subjektivity líčení příhod, *Budík* i *Práče* jsou však vyprávěny v er-formě. V případě Plevy ovšem vypravěč příliš neposouvá děj, ten je realizován především dialogy chlapců. *Práče* je pak vyprávěno přímo čtenářům ústy zúčastněného týlového desátníka,¹⁵⁶ což sice také subjektivizuje vidění událostí, to však ze zřejmých důvodů nemůže být dětsky naivní (jak to umožňuje dialog dětí).

Spěchejme ale již k ústřední postavě a stejně jako u ostatních hledejme její motivaci k boji s fašismem. Přímou si řekněme, že malý hrdina Boris (nenechme se zmást, hrdinou je

¹⁵³ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 29.

¹⁵⁴ J. MAREŠ. *Práče*. Praha 1959, s. 142.

¹⁵⁵ J. MAREŠ. *Práče*. Praha 1959, s. 143.

¹⁵⁶ Nutno podotknout, že Mareš není důsledný a vypravěčský subjekt, jak ho představí na začátku povídky, se na chvíli vytratí a promění se v klasického nadosobního vypravěče. Nic to však nemění na důležitosti tohoto posunu.

Čech, ruské jméno však jistě nemá náhodou) není podle našeho kritéria zcela dobře srovnatelný se žádnou z předchozích postav. Boris žije umíněnou představou stát se vojákem a vše tomu podřizuje – své oblékání, vystupování, zájmy. Cítí se uražen a ukřivděn, když s ním někdo jedná jako s malým chlapcem (kterým je a také ho tak všichni vidí): „*Paní četařko, já mám své rozkazy a nemám čas na žádné hraní. Je válka!*“ Netušilová se rozesmála, pleskla Borku po kalhotách a řekla: „*Ty můj broučku, jak ono je to přísné a naškareděné...*“ *Tím si to s Borkou pokazila úplně.*¹⁵⁷ Co ho tedy vede k jeho cíli? Nabízela by se pomsta bývalým nacistickým vězňům, tak si ostatně jeho zarputilé, nedětské jednání (záměrně jsem zvolil výraz jednání a ne chování – Boris je dětinsky urážlivý, dojímavý i hravý) vysvětlují dospělí: „*Tak, hochu, ustrojíme tě a potom: Hrr na ně! Za všechno, co tobě i celému světu udělali.*“¹⁵⁸ Boris ale takový není, necítí žádnou zášť a netouží se mstít. Není ani zastáncem velkých, vznosných ideálů, ať takých, či onakých. Hrdina se chce stát bojovníkem proto, že se zhlédl v ruském chlapci od dělostřelců a proto, že by byl pro smích ostatním klukům z koncentračního tábora, kdyby zjistili, že byl na frontě a nebojoval. Jde tedy o logické úvahy; věříme, že vycházejí z ontogeneze psychiky dětského hrdiny. Boris, i když si to sám nepřiznává, je stále jen dítětem, jak jsem již naznačil, a jeho touha stát se vojákem je dětským snem (který si nakonec splní): „*Jak měl trochu času, hned se vypravil k starým dělostřeleckým postavením, hleděl Sodomovým dalekohledem k zamlženým vrškům na jihu a nebylo těžko uhodnout, že si představuje [...], že velí své baterii k palbě. Nebo pobíhal opuštěnými pěšáckými okopy [...]. Budťo utíkal pro posilu nebo vybízel roty svých vymyšlených vojáků k útoku.*“¹⁵⁹ O zhmotnění tohoto naivního cíle usiluje svou zarputilostí i učenlivostí; malý hrdina potřebuje hru, kterou ovšem bere velice vážně. V tom mu však brání dospělí (jaký to obrat od *Písklete*), kteří si, na rozdíl od dětinsky prostého Borise, uvědomují ukrutnost války. I přes to, že se hrdinovi nakonec podaří dosáhnout alespoň částečně svého, nikdy není z vůle dospělých vystaven bezprostřednímu nebezpečí (s nepřítelem se setká pouze jedinkrát a ne přímo). Přestává zde tedy platit, že hrdinská smrt je více než promarněný život. Uznejme ovšem, že hrdina bez ideálů by nebyl hrdinou a i on nakonec podléhá okolní atmosféře nasycené vlastenectvím a touhou po

---

¹⁵⁷ J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 88.

¹⁵⁸ J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 45.

¹⁵⁹ J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 87.

*mírovém domově:*¹⁶⁰ „Kraj, který vidí před sebou, se jmenuje vlast, domov... A i když opravdu neviděl žádný rozdíl, [...] přece ho začal zaplavovat pocit podivného blaha.“¹⁶¹

Soubor příkladných vlastností, který se bez jakékoliv změny aplikoval stále dokola na všechny hrdiny nového typu, Mareš tentokrát nekoncentruje pouze v Práčeti, ale rozděluje je i mezi ostatní postavy. Mimo to připisuje svým postavám i vlastnosti ne výhradně pozitivní (Boris je sice odvážný, bojovný, učenlivý, cílevědomý, je ale také drzý, odmlouvačný a neposlušný), a tak pozorujeme opětovné zlidštění charakterů, které se individualizují. Setkáme se například s postavou vojína, který pro dobro Borise handluje s vojenským (tedy státním) proviantem¹⁶² nebo třeba s nebojácným štábním důstojníkem, z něhož se po převelení do pole stává zbabělec.¹⁶³ (Jsme tak svědky vývoje postavy, sice skromného, ale v porovnání s jednoduše narýsovanými postavami minulosti je to krok kupředu.) Nebylo by však dobré příliš zdůrazňovat vlastnosti, které byly ještě nedávno u pozitivních postav tabuizované – za své chování (rozkrádání majetku) byl vojín nepřísně potrestán a strach důstojníka, jenž není proviněním, byl alespoň postaven do kontrastu s hrdinstvím jednorukého poručíka, který i přes své postižení chtěl nadále řídit obrněnec (podobnost s *Příběhem obyčejného člověka* B. N. Polevého je zřejmá). K individualizaci postav nedochází jen vzhledem a novými vlastnostmi, ale nově opět i jazykem,¹⁶⁴ který je také prostředkem situační komiky: „Krejčíři [...] obškakovali Borku jeden přes druhého. A jak už mají ve zvyku mluvit ve zdobnělinkách hlásili: ‚Tady blůzičku ubereme, šušky zkrátíme... Pěkně vypasujeme... Kalhotky samozřejmě dělostřelecké, jakpak by ne... Ták, ještě ohnout ručičku, děkuju...“¹⁶⁵

2.2. Mírotvorci

Při představení knížek s důrazem na hlavní charakter nebylo zcela možné se alespoň kouskem nedotknout tohoto typu privilegovaných hrdinů. V teoretické části jsme poznali jejich úlohu a funkci v díle ve vztahu ke čtenáři, víme i to, že, stejně jako hlavní postava, zastávají pól kladných hodnot. Spojuje je stejný cíl, jehož dosahují vzájemnou spoluprací a interakcí, vystupují tedy jako jeden celek. Pro zástupce mírotvorců je typické spojení

¹⁶⁰ Na národní uvědomění čtenáře naléhá autor i jinak: odkazuje na dílo Havlíčka, Bezruče i Haška; konečně i samotný název díla je odkazem k revoluční husitské tradici: „Už za Žižky byli takoví u vojska. Znáš? Říkali jim práčata.“ (J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 43.)

¹⁶¹ J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 138.

¹⁶² Viz J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 65.

¹⁶³ Viz J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 136.

¹⁶⁴ Mimo *Budíku* byly v ostatních dílech i lexikální zvláštnosti prostředkem typizace postav – např. na jedné straně ruské výrazy a proti nim výrazy německé. Snahu odlišit postavu jazykem můžeme vidět v *Pískletí*, je to ale ojedinělý příklad: „Já po houbách chodím málo, ale na kořání. Kdo, děvenko, zná přírodu, ví, co je na jakou churost. Les, to je ouplná apatyka.“ (J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 174.)

¹⁶⁵ J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 45.

s patosem (jak jsem již zmínil), který se však neobjevuje nahodile, ale v konkrétních vypjatých situacích, můžeme tak hovořit o patosu situačním. Pojdme nyní, na příkladu ideálního díla *Písklete*, pojmenovat a vymezit jednotlivé typy představitelů pozitivního okruhu a podchytit určitou hierarchii, která mezi nimi funguje, a tak doložit tvrzení o jejich vzájemné interakci a kompaktnosti.

2.2.1. „Leninův“ vůdce revoluce

Na prvním místě jmenujme ideologicky nejuvědomělejší charakter, dělnického revolucionáře vzdělaného ve filosofii marxismu-leninismu (*„Znal hodně z toho, co psal soudruh Lenin a Stalin, a někdy stačilo pár slov, jedna věta, kterou táta opakoval z jejich knih, aby se soudruzi zase jak se patří opřeli fašistům.“*)¹⁶⁶ který svým příkladným jednáním a agitací kladně působí na lid a podněcuje ho k činnosti, přesně podle Leninovy teorie o nutnosti vedení revoluce výjimečným jedincem. V našem příkladu je jím otec hlavního hrdiny, straník, odbojář, agitátor, postava zdobená veškerými ctnostmi a i ve chvílích nejtěžších (v přímém ohrožení života – jak příhodný okamžik pro situační patos, jak jsem o něm psal) oddaná své roli vůdce strhávající dav k boji za ideály: *„Táta vyšel na ulici, hlavu měl vzhůru [...] ‚My máme ruce svázané. Dělejte za nás vy, co jste zbyli!‘ [...] a náš táta začal silným hlasem: ‚Poslední bitva vzplála, dejme se na pochod...‘“*¹⁶⁷

2.2.2. Odboj hrdinů lidu

Na další úrovni našeho pomyslného žebříčku jsou dělničtí soudruzi ovlivněni buď přímo vzdělaným revolucionářem nebo jen stejnými myšlenkami. Největšího vlivu si můžeme všimnout samozřejmě na nejbližších osobách vůdčí osobnosti. V *Pískleti* jimi jsou v první řadě matka (oceňme už jen její gesto v konfrontaci s gestapem vyhlížející jako výjev propagačního plakátu: *„Máma si pomalu utřela ruce do zástěry, podívala se s jednoho na druhého, ale dřív než začala povídat, vyštěkl gestapák.“*)¹⁶⁸ a bratr hrdiny a v druhém sledu hrdina sám. Citové vztahy v rodině jsou tak zpravidla podvoleny vřelejším vztahům k proklamovaným ideálům. Posuďme například otcovo loučení se synem odcházejícím k Rudé armádě: *„[...] jako když se soudruzi rozcházel na stávkové hlídky, a povídal: ‚Tondo, služ tedy, jak se na komsomolce patří. [...] Čím líp, Toniku, budeme umět bojovat, tím budeme bezpečnější před fašisty. [...] Leninovo ‚učit se‘ bude platit pro tebe i při vojacině.“*¹⁶⁹ I běžně nejvřelejší vztah mezi matkou a dítětem je deklasován na pouhou

¹⁶⁶ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 214.

¹⁶⁷ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 30.

¹⁶⁸ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 34.

¹⁶⁹ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 15.

úroveň pionýr – soudružka-mentorka, jež svého „svěřence“ podporuje v jeho aktivním boji (mimořadně – boj a bojovnost jsou jedním ze základních motivů, které se v knize objevují): „*Rudá armáda vyhrála nad každým nepřítelem, protože s ní jsou tam u nich všichni; od vlády do posledního človíčka... A my jí taky pomůžeme, jak budeme umět. To je, Jaroušku, naše svatá povinnost.*“¹⁷⁰ Proto jsem v souvislosti s *Práčetem* psal o větší hodnotě promrhaného života než hrdinské smrti jako o posunu; ještě v případě *Písklete* tomu bylo naopak. (Když už jsme u *Práčete*, nabízí se další zajímavé srovnání – v případě *Písklete*, jak jsme si ukázali, dochází k odcizení mezi nejbližší rodinou, jak kontrastně a ironicky pak působí tento citát z *Práčete*: „*To je hezké, že se hochem tak obíráte. Ale nemyslíte, že ho těmi vojenskými moudrostmi trochu přecpáváte? Podle mého hoch nepotřebuje ani tak velitele jako tátu, víte?*“) ¹⁷¹

Do této podkapitoly musíme zařadit i širší okolí hrdiny – povětšinou jde o lid dělnického původu, působící v komunistickém odboji. Také jeho zástupce charakterizují, fráze o nezlomnosti komunistů, vítězství SSSR, hodnotě práce apod., které mají vliv na formování malého hrdiny i čtenářů, dále dobrácké oči, usměvavá tvář, odhodlanost, bojovnost, ...¹⁷² (Snahou blíže charakterizovat tyto zástupce bych se však nevyvaroval opakování již řečeného, což samo o sobě svědčí o typizaci postav.) Velice důležitým prvkem bývá ovšem postava prokomunistického učitele (vzoru všech budoucích pedagogů učících děti, *jak se stát dobrými a statečnými, vyučujících, jenž děti nebudou cpát vrchnostenským lhaním*). Ten zastává (stejně jako v pionýrských povídkách) zároveň roli soudruha-přítele a roli osvětového propagátora ideologie: „*Matuška, i když nám vykládal německé dějiny, vždycky se zmínil o povstáních proti pánům. ... Ještě mnoho jiných věcí nám říkal. Třeba, že učení ve škole nestačí, máme se hodně učit doma, abychom jednou mohli prospět všem lidem a vlasti.*“¹⁷³ Stejný typ učitele najdeme např. i v Drozdově povídce: „*Učitel Štědroň pokaždé, když jsme se tak tou Třetí říší chodili sem a tam, jako by zapomněl, ztratil směr a místo po Labi pluli jsme dolů Dunajem, po Dněpru, někdy až za Ural. A čím víc jsme bloudili, tím lépe se dýchalo a mluvilo volněji.*“¹⁷⁴

Celá tato společnost v součinnosti se stranou dohlíží na dětského hrdinu a jeho skupinu, z pozadí usměřňuje a řídí jejich činnost, ale především je vychovává a ideově formuje. Najdeme však hrdiny z této kategorie, právě u Drozda, kteří jsou sice

---

¹⁷⁰ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 36.

¹⁷¹ J. MAREŠ. *Práče*. Praha 1959, s. 121.

¹⁷² Popis jejich vlastností se vlastně shoduje s popisem partyzánů a rudoarmějců, ke kterému se dostaneme níže.

¹⁷³ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 134.

¹⁷⁴ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 38.

v komunistickém odboji nebo jsou zastánci socialismu, nicméně jejich primárním záměrem není působit na malého hrdinu a řídit jeho kroky (a to především z důvodu rozdílné motivace Drozdova hrdiny, kterou bylo předně vlastenecké cítění, ne cítění socialistické, jak víme).

2.2.3. Partyzáni a rudoarmějci

Musíme si uvědomit, že dětský hrdina bývá pouze nástrojem plnění vůle shora, prostředníkem mezi podzemím odbojem a komunistickou stranou jejíž houževnatost a konečné vítězství jsou ztělesněny partyzány a Rudou armádou. Partyzáni jsou vlastně jen předvojem neporazitelných rudoarmějců a v rozhodujícím okamžiku se sdruží v jediné útočné těleso. I my je tak můžeme sloučit do jediného zástupce s obdobnými rysy. Bojovníci jsou reprezentanti všech lidí Sovětského svazu, sovětského režimu pod vedením *soudruha Stalina, pro nějž je člověk nejdražší na světě*,¹⁷⁵ jsou zástupci optimistického, zářivého života rovnosti, míru a poctivé tvůrčí práce (stále vycházíme z příkladného *Písklete*, ale např. v *Odvážném boji* jsou partyzány i Češi, mající sice téže vlastnosti, ale bylo by nesmyslné je označovat jako reprezentanty SSSR; přestože jsou levicově založení, do boje je více než tyto ideály pohání tolikrát omílaná idea vlastenectví). Zástupci této skupiny obyčejně evokují bodrost, lidskost, upřímnost, spořádanost, víru a optimismus, které jsou čtenářům nabídnuty skrze malá gesta a detaily – hlazení dětských hrdinů po vlasech, přátelské polibky, usměvavá tvář, bezelstný, veselý pohled, klidný, zvučný hlas, upravený zevnějšek (jak kontrastně proti takovému popisu působí nemytí, smrdutí mužici Škvoreckého *Zbabělců*). K takovým vlastnostem musíme samozřejmě připočítat i nehynoucí odhodlání, oddanost ideálům, poslušnost a bojovnost, ... Někdy však snaha zhustit všechny tyto atributy v jedné postavě působí při popisu jejích činů hyperbolicky: „*Vysoký hoch pod lipou podřepil, roztrhl řetěz, ... náhle měl obě ruce volné. Odhodil oba nacisty a skokem byl v potoce.*“¹⁷⁶ A někdy i záměrně komicky, výsměšně vůči nepříteli: „*Do školy, kde se usídlilo gestapo a nacisté, přijde komíník. Zajde se za správcem ohlásit, pošimrá ho štětkou pod nosem, pak si vyleze do komínu, ale místo vymetání uloží v něm granáty se zápalnou šňůrou. Ale to mu nestačí. Komíník jde znovu za správcem a nechá si práci potvrdit.*“¹⁷⁷

Příchodem rudoarmějců a jejich spojením s partyzány v závěrečné vřavě vrcholí dílo, nepřítel je poražen, válka končí. Jaká jiná emočně vypjatá situace by se mohla více hodit ke vzletným slovům o svobodě a nové společnosti? Rudoarmějce charakterizuje patos, který s jejich příchodem ovládne celou společnost. Tento radostný okamžik je prostorem autora,

¹⁷⁵ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 176.

¹⁷⁶ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 37.

¹⁷⁷ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 27.

na kterém může vyzdvihnout všechny hlavní myšlenky díla, nové společnosti, míru... a předat poselství čtenáři. Může však dojít k přexponování vzrůstající celkové situace, která nakonec spíše než oslava konce války působí jako oslava Sovětského svazu a Stalina. Pro lepší představu toho, co jsem označil přexponovaným závěrem srovnáme stejnou situaci (osvobození Rudou armádou) v těch dílech z výběru, která nám to umožňují – postupně se podíváme na závěr války v Plevově *Budíku*, Marešovo *Pískletí* a Drozdově *Odvážném boji*: „*Jsem živ, jak vidíš, a jak jsem teď rád na světě! [...] nemáte, kluci, ani ponětí, do jakýho krásnýho života porostete, a tak koukejte, by z vás byli lepší lidé, než doposud!*“¹⁷⁸ – „*Vyhráli jsme jenom válku, ale všichni společně musíme vyhrát mír. Musíme to zařídit tak, aby člověk nevydíral člověka. Tak jak tomu učil Lenin a jak nás vede Stalin. Musíme si dávat pozor, aby se zase kapitalisti nedostali k moci. [...] V boji proti fašismu [...] jsme krví zpečetili přátelství našich národů. [...] pod vedením Stalina a Gottwalda dojdeme k míru [...].*“¹⁷⁹ (pouze doplním, že i vyhocený „Leninův“ citát „*Budu se učit...*“, který jsem v práci využil pro charakteristiku hrdiny, je ze závěru díla) – „*Všude vojáci, rozesmátí vojáci. Házeli jsme jim petrklíče, fialky, bonbony, kuřivo a všechno, co kdo měl. Lípa, na níž gestapáci oběsili studenta, byla ozdobena stuhami, vlajkou, kyticí. Někdo tam pověsil velké barevné srdce na znamení lásky k těm, kteří se nedočkali. A všude samý spěch a volání, radost a štěstí, s v o b o d a...*“¹⁸⁰ Toto srovnání nám poskytuje poměrně dobrou představu o vývoji žánru v relativně krátkém čase. (Pokud bychom tento vývoj chtěli zaznamenat do grafu, měl by podobu sinusoidy s vrcholem v *Pískletí*.) Přestože se Pleva v žádném případě nebrání vzletnosti, jeho sloh nepřepadává ke kýči a extrému. Jak monumentálně vedle něj působí závěr *Písklete*, vzniknuvšího v době tvrdého stalinismu, který je jen hromaděním frází, jako by snad tento bod už nešlo překonat. A opravdu, v posledním srovnávaném díle jsme opět svědky postupného střízlivění (jistě na tom má zásluhu u smrt vůdců Stalina a Gottwalda), jehož konečné výsledky vidíme v, téměř nepatetickém, slohu *Práčete*.

2.2.4. Reálné obsazení typizovaných hrdinů

Takovéto obsazení oblasti pozitivních postav je opravdu ideálem, kterému z rozebíraných knih vyhovovalo jedině *Pískle* a částečně i *Odvážný boj*. Chci říci, že využití všech hrdinů podle takto načrtnuté šablony není pravidlem. Většina děl se omezila pouze na vybrané typy mírotvorců, které nicméně postačily (doplněny o nepřitele) k vystavění černobílého světa díla. Například Pleva, nechtěje své hrdiny stavět do konfliktu, ale jen je

¹⁷⁸ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 105.

¹⁷⁹ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 212.

¹⁸⁰ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 123.

na pozadí války směřoval k morální nápravě, k obsazení kladného pólu využil pouze postavu odbojáře, jehož příběh napsal jako kratičkou vedlejší linii v závěru, a Rudou armádu. Vlastnosti obou zástupců jsou však již typické – odvaha, neústupnost, veliká lidskost a optimismus, v neposlední řadě i poctivost a čestnost odbojáře i nadlidské schopnosti krasnoarmějců: „[...] bylo venku boží dopuštění, takový rámus, jako by se sto kanónů najednou střídalo, a on vám ten Rus běhal po střeše, díval se do všech koutů, ani se neskrčil, rovně jako svíčka. [...] Jak lehko ho mohl nějaký ten Němčour zastřelit.“¹⁸¹ Jiří Marek vedle obou svých *Mladých bojovníků* kreslí jen obrysy odbojářů tak slabé, že téměř ani nedovolují označit postavy za typické (samozřejmě, že typickými jsou; pokud bychom zapomněli na odbojovou činnost postavy odbojáře z *Mladého bojovníka*, obstála by postava spíše v budovatelském románu: „*Nejraději hovořil o své továrně a z té zase měl nejraději svůj soustruh, vypadalo to, jako by nikdy celý život nechtěl dělat nic jiného než pracovat na soustruhu ...*“)¹⁸² Docela se pak vymykají postavy *Práčetě*, o jejichž individualizaci jsem již psal. Mareš v tomto díle opouští typické vzory a více se soustředí na vykreslení charakteristických rysů konkrétních příslušníků Svobodovy lidové armády. Čtenářovi jsou tak nabídnuty sice postavy primárně pozitivní, ale ne již typizované. Jako typickou bychom mohli vidět jen Rudou armádu, která, jak jsem již psal, ale již není pateticky glorifikována a její úspěchy nejsou v žádném případě přeceňovány.

2.3. Nepřátelé

Když jsme v teoretické části práce pojednávali o protipólu pozitivních postav, zjistili jsme, že jejich základním, společným rysem je vymezený postoj vůči záměru hrdinů. V našem případě by jim z podstaty ústředního tématu měly pochopitelně být poražení německého fašismu, ukončení války a opětovné nastolení míru. Z vybraných knih se tohoto záměru držel víceméně pouze Jan Mareš v *Práčetě*, méně, ale přece i Jan Drozd v *Odvážném boji*. V ostatních dílech byla skutečnost války pouze pozadím sloužícím k deklaraci ideálů socialismu a komunismu, které umožnily označit za protivníky nejen fašisty, případně kolaboranty. (Opět musíme vyzdvihnout značnou odlišnost *Budíku*, ve kterém sice nebylo primárním cílem propagovat komunistický světový názor, jeho autor se však nevyvaroval nesmyslného hledání dalších nepřátel.)

---

¹⁸¹ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 94.

¹⁸² J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 29.

2.3.1. Nacisté

Téma války vyžaduje, abychom se v první řadě zaměřili na nacisty, Němce. V tomto případě se zcela potvrzuje teoretické tvrzení, že se o daném negativním typu nepřátel dozvídáme jen málo. V zásadě platí, že jsou vyliční odtaziť, chladně, až nelidsky; pro jejich označení se autoři nezdědka uchylují k expresivnímu slovníku a negativním, hanlivým přívlastkům (Němčouři, Germáni, gestapáci, skopčáci, škodlivá fašistická nečistota, fašističtí vetřelci, nafoukaní Němci, škodná, hnidy, ... Názornou protikladnost vnímání obou pólů v jediné výpovědi nám nabízí opět *Pískle*: „*Abys věděl, žádní Rusáci, a tu máš pod žebra. Copak jsme my nějakí Čecháci? A potom, i kdyby to byli Sověti, nejezdili by gestapáci [...].*“¹⁸³ Jejich rysy jsou v přímém kontrastu s vlastnostmi pozitivního typu postav. Pro názornost výroku se srovnáme Plevovo zachycení německých vojáků: „*Němci bezohledně jezdí, kolik lidí již v městě přejeli [...] Vojáci prý byli opilí [...] a ještě se tomu směli.*“¹⁸⁴ Jak vzorně a přátelsky pak působí sovětsí vojáci o několik stran dál: „*Rusové je požádali o trochu vody [...] a za chvíli nesl někdo koňak, jiný slivovici a taky víno, ale co byste mysleli, toho se nikdo z nich nenapil, chtěli jen vodu.*“¹⁸⁵ Nabízí se ještě další příklad, tentokrát se zaměříme na kontrast mezi vnímání řeči německých a ruských bojovníků: „*S protějšího břehu zaznívaly sem nějaké výkřiky [...], zahlédl německé vojáky. [...] Jejich povely zněly jako štěkot psů. Lojzík byl rád, že mezi ním a jimi je řeka, keře a stromy...*“¹⁸⁶ – „*Ty chorošo sdělal, dobře, dobře, říkal vesele a jeho modré oči se směly.*“¹⁸⁷

Nejkomplexnější obraz nacistického nepřítele čtenářům nabízí zřejmě Jan Drozd, který, jako jediný nepozoroval Němce „zpoza řeky“ (jako Pleva), ale v přímém kontaktu hrdiny s německým inspektorem zachycuje německou chladnost, vypočítavost, zlobu a nadřazenost. Všimněme si už jen popisu Němce: „*Jeho veliké šedé ocelové oči bloudily s jednoho na druhého, [...] nám se zdálo, že z nich hledí smrt. [...] Byl menší postavy a jeho šedé, poněkud nazelenalé oči měly v sobě cosi hadího. [...] Křičel ostrým studeným hlasem.*“¹⁸⁸ O německé nenávisti, nadřazenosti a touze ovládat pak svědčí tento úryvek: „*Německý národ se svou kulturou je předurčen, aby vedl svět. [...] Není síly, která by nám zabránila vítězství. Až ukončíme válku, bude nám patřit celý svět. Rusko i Anglie dostanou smrtelnou ránu. [...], křičel inspektor, zrychloval krok, nazelenalé oči mu svítily vztekem i vítězoslávou. [...], A co od vás chce veliký Vůdce [...]? Nechce nic, než abyste pracovali a*

---

¹⁸³ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 156.

¹⁸⁵ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 93.

¹⁸⁶ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 21.

¹⁸⁷ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 73.

¹⁸⁸ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 40–41.

stáli přátelsky při Říši. “¹⁸⁹ Dále tento monolog graduje až do bezprostředního zastrašování: „Každý, kdo poskytne jakoukoliv pomoc škůdcům Německé říše, bude potrestán smrtí. Za krajíc partyzánům smrt! Za přístřeší smrt! Dáš-li boty, smrt! Bude-li třeba, vyhladíme celou vesnici.“¹⁹⁰ Velká naléhavost v tomto případě působí na vlastenecké cítění, kterou jsme označili jako základní motivaci Drozdova hrdiny. Není tak divu, že je podobný výjev v porovnávaných dílech ojedinělý; ač to může působit paradoxně, Němci nepůsobí v ostatních knihách jako primární nepřátelé.

Už v případě *Budíku* je nacistické zlo převáděno na ekonomickou rovinu podle marxistické teorie o vykořisťovateli a vykořisťovaných: „[...] *zbavíme se té bandy zlodějské... už je nejvyšší čas – všechno by byli rozkradli. Celý svět by ukradli, kdyby mohli, raubíři.*“¹⁹¹ Stejně se na nepřítele pohlíží Mareš v *Práčeti*, na začátku povídky nacisty srovnává s vešmi a příživníky: „[...] *ať tam zhynou stokrát prokletí příživníci! [...] zatopím třeba na tři sta stupňů a vytáhnu svět bez fašistů, čistý a bílý jako májový den.*“¹⁹² Takový revolucionářský tón se ale záhy vytrácí a objevuje se analogické srovnání s *Budíkem*: „*A proč bojujeme? Protože fašisté chtěli pro sebe, pro svůj blahobyť, pro svou chamtivost ukrást celý svět.*“¹⁹³ Je spravedlivé přiznat, že podobné výroky nebyly časté a Mareš v *Práčeti* pohlížel na Němce především jako na vyrovnané válečné protivníky (nemůžeme se divit, vždyť byl armádním důstojníkem). Ještě s jednou novinkou přichází Mareš – nevyhýbá se tématu koncentračních táborů, které se ještě donedávna neslučovalo se žádaným optimismem. V této souvislosti čtenářům představuje následující scénu: „*Bez šatů museli stát na mrazu a hned je hnali pod horké sprchy. Když si esesák vzpomněl, mohl bez příčiny namlátit každému z těch klíčků, který mu přišel pod ruku. Ze zábavy jenom, z panské chuti ublížit. A když se páni strážci chtěli bavit, pustili proti sobě osazenstvo dvou baráků s klacky a lopatami, a řežte se, kluci, do krve, do smrti! A copak kluci nevěděli, že s nimi dělají takové pokusy jako s králíky? Myslíte, že nevěděli, kam odjíždějí transporty jejich kamarádů? Věděli o plynových komorách i o pecích na pálení lidí...*“¹⁹⁴ Jaký to rozdíl, podíváme-li se na autorovo výsměšné označení německého vojska cirkusem jen o několik let zpátky v *Pískletí*: „*A tohle na ulici nebyl žádný div. Motorčky byly zrovna jako naše a vojáci vůbec nevypadali na kolosy. Byli celí zmrzlí, tváře měli zelené jako pláštěnky a jen nosy byly červené, jako od rýmy. Očima stříleli tak vyjeveně, jako by čekali, že jim už dříve dá někdo po*

¹⁸⁹ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 41.

¹⁹⁰ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 42.

¹⁹¹ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 21.

¹⁹² J. MAREŠ. *Práče*. Praha 1959, s. 10.

¹⁹³ J. MAREŠ. *Práče*. Praha 1959, s. 66.

¹⁹⁴ J. MAREŠ. *Práče*. Praha 1959, s. 62.

hlavě. [...] *Jede cirkus plechový...* “¹⁹⁵ Němečtí uchvatitelé v *Pískletí* jsou prazvláštním spojením výsměchu a primitivity („*Vy jste ale hrdinové! Skopčák v kukani jim nažene tolik strachu, že by nejraději obcházeli celou zeměkouli. Já bych schválně každého vedla pod samou věží. Když má obyčejné šaty, ani je nic nenapadne.*“),¹⁹⁶ ale i agrese a surovosti. Ty jsou prostředkem zdůraznění – autor se k nim uchyluje většinou jen v okamžicích, v nichž mají naplno vynít nezlomnost, bojovnost a houževnatost komunistického odboje, případně heroismus Rudé armády. Vzpomeňme na patetickou scénu hrdinova otce a podívejme se, co jí předcházelo a následovalo: „*Toho jsem skoro nemohl poznat. Měl strašně rozbitý obličej a jedna ruka mu bezvládně visela. Ještě se auto ani nerozjelo a náš táta začal silným hlasem: ‚Poslední bitva vzplála, dejme se na pochod...‘ Oba vojáci, kteří stáli vpředu, přiskočili a uhodili tátu pažbou. Ale táta nepřestal.*“¹⁹⁷ Abychom však měli svět fašistů kompletní, musíme se krátce podívat i na Markovy povídky. Krátce proto, že autor nepřináší nic nového a k navození představy nelidských Němců Marek využívá jen prostých obrazů: „[...] *chlapovi v uniformě, který vždycky na nás strašně křičel*“¹⁹⁸ – „[...] *přišli ti strašní chlapi v černých uniformách s lebkou na čepici*“¹⁹⁹ – „[...] *vedli pana Sekeru, byl bledý, ve tváři potlučený, na rukou měl opravdu řetízky*“ – „[...] *tam někde nahoře bdí ledové oko.*“²⁰⁰

2.3.2. Kolaboranti, zrádci a špioni

Už u předchozího typu nepřítele jsme si mohli všimnout hlediska, podle kterého byl postavám přidělen buď statut pozitivního charakteru, nebo nepřítele. Tímto hlediskem je příslušnost k majetkové (sociální) třídě. Movití jedinci se nemohou smířit s nástupem rovnostářské společnosti, proto vynakládají veškeré úsilí k tomu, aby Sovětský svaz ve válce nezvítězil a oni tak nepřišli o své bohatství. Najdeme mezi nimi hojně obchodníky, statkáře továrníky nebo šlechtice, kteří svého bohatství nabyli na úkor obyčejných lidí: „*Za Rakouska si totiž koupil rytířský titul [...]. Byl to jen barviř, a že uměl okrádat lidi, stal se továrníkem a teď měl továrny, zámky a panství. Ted' za fašistů se znovu podepisoval Bartoň, rytíř z Dobenína.*“²⁰¹

Vymezit objektivní typ kolaboranta na základě naší četby nebude snadné. S touto postavou se setkáváme pouze v *Pískletí* a velice zběžně v *Budíku*. I v tomto případě platí, že

¹⁹⁵ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 22.

¹⁹⁶ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 110.

¹⁹⁷ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 30.

¹⁹⁸ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 32.

¹⁹⁹ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 31.

²⁰⁰ J. MAREK. *Mladí bojovníci*. Praha 1953, s. 42.

²⁰¹ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 57. (Zajímavá je skutečnost, že autor útočí přímo na reálnou, konkrétní osobu existujícího rodu průmyslníků.)

nám není zcela dáno lépe nahlédnout do tohoto nepřátelského tábora a budeme se muset spokojit s velice kusými výtažky informací. Výchozím bodem charakteristiky kolaborantů je tedy majetek, který jim umožňuje vykořisťovat dělný, nemajetný lid a tím nad ním získávají kontrolu: „[...] ,že když ho továrník Burda propustil z hlídačského místa, vyhodil ho i s rodinou z továrního bytu. [...] Burda byl malinký, vzteklý a křičel, že může bydlet na ulici, že tam má místa dost.“²⁰² Tyto postavy jednají z pragmatických důvodů, spíše než by se vzdali svého vlivu vybudovaného za monarchie nebo prohnilé první republiky, spolupracují s fašismem: „O boháčích ani nemluví. [...] Jen se klanějí, slouží a přitom si cpou kapsy.“²⁰³

Plevův kolaborant působí střízlivě („Pánové, ‘ zamíchal se do hovoru tělnatý pán v placaté čepici. ‚Rusové, zdá se nepřekročili dosud hranice Moravy, [...] ‚ Opravdu, asi deset kroků vzadu seděl na pařezu člověk ve sportovním obleku v klobouku se štětkou... kouřil cigaretu [...]. ‚To bude skutečně Němec, všim sis, jak se mračil? ‘“),²⁰⁴ Mareš sice využívá stejných rysů, jeho popis kolaboranta však působí jako výsměšná karikatura s nejhöršími vlastnostmi. Pokusme se teď extrahovat patřičné části autorova textu a vytvořit z nich názornou mozaiku: *myslivecký oblek a klobouk s žaludy na šňůrách – břicho jako Montblank – malinký a vzteklý – chechtal se, až se borovice třásly – za tetkami, které chodily na klestí, obyčejně střílel – slouží fašistům od chvíle, kdy přišli, a mohl by se pro ně přetrhout – už vůbec nepromluví česky, a když, tak dělá, jako by ho bolely zuby – přišel ke kříži, smekl klobouk a pokřižoval se (víra v nové společnosti byla přežitkem a charakteristikou zpátečnictví) – za republiky dělal velkého Čecha – synáček celý po starém: vykrmený až hanba – celý život sloužil velkým pánům – dal klukovi velkopanské jméno René-Bidón – hrál si na vznešeného a podepisoval se René, hrabě Horský.*²⁰⁵ Přehnané poklonkování a přizpůsobivost poměrům působí v daných situacích absurdně a groteskně, stejně jako jejich vyjadřování. „U německého baráku navečer vybírali žumpu. Že on tam Čenda chce Tikala zavést...?‘ [...] ‚Pomóóc! Lidičky, topíím!‘ Už nekřičel ‚halt‘, ale pěkně prosil o pomoc. Vtom si možná vzpomněl, že mu nikdo z našich pomoci nepřijde, a začal: ‚Hilfěéé, ojóój, hulfěééé!‘“²⁰⁶ Kolaborant tedy není postavou primárně nebezpečnou, ale spíše směšnou a natolik hloupou, že k jeho odstavení stačí dětský kolektiv pod vedením

²⁰² J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 63.

²⁰³ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 79.

²⁰⁴ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 43.

²⁰⁵ Viz J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 34, 57, 79, 84, 126, 127.

²⁰⁶ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 138.

hlavního hrdiny. Je tak spíše podřadným soupeřem dětských hrdinů a spolu vytvářejí protiváhu dospělým hrdinům odboje bojujícím se surovým gestapem.

Tomuto vymezení nevyhovuje další typ nepřítele – zrádce, špion, jenž, i přes svou blízkost kolaborantovi, nese jiné charakteristické rysy. Nebývá směšným tloušťkem, který svým jednáním (i mluvou a stylem oblékání) neskrývaně sympatizuje s fašisty, naopak dobře splývá s prostým lidem nebo s jedním z typů kladných postav a svou schopností infiltrovat se narušuje protiněmecké snahy zevnitř. Právě to jej činí nesmírně nebezpečným. Přesto se je ale od pozitivních typů liší malými detaily, které dospělí hrdinové přehlížejí, ovšem dětská všímavost, případně podezřívavost v kombinaci se slídilstvím vede k odhalení tohoto diverzanta. Signály, které naznačují záporné zařazení postavy, jsou čtenáři poskytnuty již při prvním setkání s ní. S našimi znalostmi kladných postav sledujeme znamení v následujícím úryvku, kde vedle sebe vystupují partyzán a špion vydávající se za partyzána: „Jeden měl světlé vlasy, dlouhé kalhoty a větrovku. Z jeho kulaté opálené tváře hleděly vesele modré oči. [...] ‚Pepík,‘ řekl muž a přátelsky se usmál. [...] Druhý stál bez hnutí a sledoval každý můj pohyb. Byl vyšší, popelavé kostnaté tváře vypadaly tvrdě. Nad šedýma očima se značilo černé obočí, které nad nosem srůstalo jako havraní křídla.“²⁰⁷ Jejich vzezření evokuje až nadlidskou houževnatost a odhodlanost: „Odhadoval jsem, zda jsou schopni vykonat takové kousky jako ti, o nichž jsem slýchal. Ten Karel s černým obočím jistě, myslel jsem si. Dovedl jsem si ho představit v každé situaci, jak rychle uniká a ještě střílí, jak klidně jde jako kominík a nechá v komíně granát [...]. Naháněl mi hrůzu, ale zároveň jsem cítil k němu i obdiv.“²⁰⁸ Můžeme si domýšlet, že i v tomto případě byla zrada motivována jeho třídní příslušností, bohatstvím, které je tendenční optikou viníkem všeho zla: „Příliš se chlubil, měl mnoho peněz a nemluvil o partyzánech s velkou láskou.“²⁰⁹ Záškodníci, které odhalil Boris v *Práčetí*, už takové rysy nenesou, Mareš do nich však promítl skutečného režimního nepřítele a toho využil k ideologickému hodnocení zrady: „Ano, pan Vlasov zradil a přešel do služby k hitlerovcům. Ti tři jsou z jeho party. Němci jim taky moc nevěří, říkají si: kdo zradil bratra, proč by nezradil pána [...]. Tak vidíš, tys objevil nejen nebezpečné špehy a diverzanty, ale i zločinče nejhorší a nejpodlejší – vlastizrádce.“²¹⁰

²⁰⁷ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 48.

²⁰⁸ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 50.

²⁰⁹ J. DROZD. *Odvážný boj*. Praha 1954, s. 118.

²¹⁰ J. MAREŠ. *Práce*. Praha 1959, s. 163.

2.3.3. Západ, jeho zastánci a buržoazie

O tomto nepříteli jsem psal již v úvodu části. Přestože stáli západní Spojenci na stejné straně barikády se Sovětským svazem, byla jejich práce na válečném poli buďto úplně opomíjena anebo byla naopak chápána jako cesta k ovládnutí světa a vykořisťování lidí. Zatímco válka byla pro mírotvorce nutnou obranou lidského pokroku a svobody, pro Západ a jeho zastánce byla válka prostředkem ke zbohatnutí a tím pádem k moci. Západní spojenci většinou v dílech nebývají přímo přítomní (na rozdíl od ostatních typů nepřátel), zobrazována je pouze jejich rozvratná činnost řízená zpovzdálí a její důsledky.

K takovému vylíčení se rozhodl už Pleva v *Budíku*. Víme, že v případě daného díla nepostavil autor hrdinu do konfliktu s autoritářskou mocí Třetí říše, jako spíše do konfliktu se sebou samým. Na rozdíl od ostatních děl ale staví Pleva proti hrdinovi nepřítele nevyzpytatelného, de facto neviditelného a přesto ničivého, protivníka, jenž o existenci hrdiny nemá nejmenší ponětí a přesto může za všechna jeho trápení. Tímto nepřitelem jsou angloamerické jednotky bombardující v závěru války okupované Československo. (Podle dobového vnímání světa označuje autor tyto operace za zbytečné napadání: „*V první polovině měsíce dubna 1945 bylo Brno již takřka denně napadáno angloamerickými bombardovacími letadly, neboť fronta se přibližovala. Rudá armáda již byla na Moravě.*“)²¹¹ Pokud bychom byli opravdu přehnaně důslední, mohlo bombardování za touhu po zvonku („*Po každém ,bombardovacím náletu‘ stavěli chlapi ,Brno‘ znovu, aby je opět ,bombardovali‘. [...] Válka se odrážela i ve hrách chlapců na předměstí. Když se hra opakovala dnes již pětkrát, prohlásil Lojzík Kubištů a Frantík Smékalů, že už si hrát nebudou, a rozběhli se k řece [...], ozvalo se za nimi pronikavé zazvonění [...].*“),²¹² spojenecké bombardování bylo příčinou strachu o život tatínka a následné nebezpečné výpravy za ním ulicemi bombardovaného města a bombardování nakonec ukončilo i pátrání po majiteli budíku a znemožnilo hrdinovi slavit s ostatními chlapy konec války. „*[...] Američtí letci lítají až nad Ostravu. Sovětská letadla mají docela jiný zvuk... A sovětská letadla by nebombardovala civilní budovy, jako to dělají Američtí.*“²¹³ V předcházejícím úryvku si můžeme povšimnout toho, jak lhostejně k českým civilistům působí *Američtí* (samo expresivní pojmenování je řadí po bok *Němčourům*) oproti citlivým Sovětům.

Pleva už také rozvíjí úvahu amerického zapojení se do války kvůli obohacení: „*To je skladiště jedné americké firmy. [...] Tatínek [...] se od jednoho úředníka té firmy dověděl,*

²¹¹ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 45.

²¹² J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 9–10.

²¹³ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 44.

že tato firma posílá Němcům benzin někudy přes Španělsko a Švýcarsko.²¹⁴ Naplno se ovšem myšlenky zmocňuje Mareš v *Pískletí* a v ideologické rovině ji přivádí k absurdní dokonalosti, vytváří tak zrůdnějšího nepřítele, než je hitlerovské Německo: „Sovětská armáda pořád postupuje, a kdyby Američané a anglická armáda [...] začali opravdu bojovat [...]. Zachránily by se tím miliony lidí [...]. Nerozuměl jsem tomu dost dobře a proto jsem se zeptal mámy. Vysvětlila mi, že nezačínají proto, aby se Sovětský svaz hodně vysílil, aby padlo hodně sovětských soudruhů. Páni v Americe počítají s tím, že potom budou moci Sovětům předepisovat, co mají dělat a co ne. Už dnes vypočítávají, kolik vydělají, až začnou po válce obchodovat.“²¹⁵ Čtenářům je zde předloženo zjednodušené, tendenční shrnutí zákonitostí války a celé podstaty zla Západu – nejhorší konflikt dějin probíhá de facto jen kvůli západnímu kapitalismu, který se živí na utrpení a smrti nevinných lidí. Ne tedy fašistické Německo, ale Západ, páni, kapitalisté jsou v *Pískletí* ústředním nepřítelem, se kterým se musí skoncovat.

Formování myšlení čtenářů proti aktuálnímu buržoaznímu nepříteli se ovšem neomezovalo pouze na Spojené státy a Anglii, bylo potřeba také obhájit poválečné směřování státu a obvinít demokratickou, prozápadně orientovanou politickou reprezentaci ze zaprodanosti Hitlerovi, z toho, že vzala lidu, jenž se chtěl bránit, z rukou zbraně (v textu se objevují i optimistická hesla typická pro ponorové období: „*My s armádou v jednom šiku, uhájíme republiku!*“):²¹⁶ „*Dříve, než měla čas přijít Rudá armáda, páni za zády vojáků v pevnostech prodali republiku Hitlerovi i s těmi betonovými kryty, o kterých Tonda říkal, že je neprostřelí ani největší dělo.*“²¹⁷ (V konfrontaci s tím se, jako pojistka toho, že se v novém světě vlády lidí nemůže nic podobného opakovat, objevuje „vizionářské“ tvrzení: „*Vojáci mají jít vždycky s dělníky, s lidem. Jednou to tak bude, že armáda bude naše a půjde s námi napořád.*“)²¹⁸ Mareš ovšem nemohl zůstat jen u neurčitého osočování a přímo ukazuje na viníka národní pohromy, proti kterému staví nového spasitele, pravého vůdce mas: „*Kapsu si chrání, a ne republiku [...]. Soudruh Gottwald byl dvakrát u presidenta Beneše a nic to nepomohlo. Lidé se chtějí bránit, vojsko chce bojovat, a páni táhnou za jeden provaz proti nám.*“²¹⁹ Na základě socialistických ideálů rovnosti text apeluje na národní hrdost čtenáře. S nejhorším obviněním ovšem přichází autor na konci v ohni všeho patosu glorifikujícího sovětskou cestu k beztřídní společnosti, Gottwaldovu moudrost a Stalinovo lidumilství,...

---

²¹⁴ J. V. PLEVA. *Budík*. Praha 1954, s. 42.

²¹⁵ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 148.

²¹⁶ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 16.

²¹⁷ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 19.

²¹⁸ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 16.

²¹⁹ J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 19.

„Londýn, ta naše ‚slavná‘ vláda tak, dělala všechno, aby naši vojáci nepřišli živi domů a tady nevykládali, jak se žije v Sovětském svazu. Aby to nechtěli udělat tak, aby u nás vládl taky sám lid. Proto páni na frontu posílali do našeho vojska špiony, rozvratníky a všelijaké agenty, kteří měli všechno rozbít.“²²⁰ (Jak hrozně to působí s vědomím toho, jakého osudu se po návratu do vlasti dočkali bojovníci ze západní fronty...)

3. Dokreslení rudého folklóru v literatuře

Dosud jsme se v práci zabývali postihnutím projevů ideologie na základě srovnání opakujících se schematických konstrukcí, případně jsme se snažili vystihnout základní posuny v dílech, které se svým způsobem konstrukčním typu vymykaly. Vymezili jsme dva základní tematické okruhy prózy s dětským hrdinou konce 40. let a let 50. minulého století a sledovali, v jakých okamžicích se autoři snažili působit na čtenáře pozitivně pro nastolený režim. V této části ještě nastíníme hlavní opakující se motivy, které by bylo obtížné přiřadit k předcházejícím kapitolám, avšak měly také vliv na čtenářovo vnímání světa.

Motivem, který prostupuje většinou srovnávaných knížek je komparace staré doby první republiky s dobou, která právě nastává. Tendenční pohled na kapitalismus a záměrné zamlčování líčí předválečnou éru jako šedivé období chudoby, nezaměstnanosti a vzdělání coby výsady bohatých. Všem na vině je samozřejmě kořistnické počínání pánů, které je dáno do kontrastu s vládou lidu, jehož práce zajistí mír a blahobyť. S tím souvisí i nezbytná glorifikace SSSR, jakožto zachránce *bratrských národů* Čechů a Slováků od fašistické nadvlády Němců i buržoazních pánů, oslava jeho pokrokového průmyslu, zemědělství i literatury (časté jsou odkazy k A. Gajdarovi, A. Fadějevovi ale i ruským klasikům) a především velebení vůdců a velikánů komunismu. Odkazy na ně můžou být přímo vyřčené (zejména vyzdvihování činů a moudrosti Stalina a Gottwalda) nebo náznakové (jako např. odkaz k mičurinské tradici u jednoho z Říhových hrdinů nebo parafrázované citáty V. I. Lenina). Takové zbožňování ruské kultury může ve výsledku vypadat až jako trapné pochlebování (např.: „*Ale s pravopisem měl Jindra trápení. [...] V azbuce je to lepší, přemítal Jindra. Tam háčky a čárky nejsou.*“).²²¹ Stále je čtenáři připomínáno, že nová doba je jiná, lepší – mládež má vznešené zájmy, školy jsou barevnější, vlídnější a *svobodné*. Celý svět literárních děl zdobí nástěnky se závazky plnění úkolů, s hesly o obraně míru a překonávání pracovních výkonů nebo plakáty pohraničnicků *střežících klidný spánek* občanů.

²²⁰ J. MAREŠ, *Pískle*. Praha 1954, s. 209.

²²¹ B. ŘÍHA, *Na znamení zvonku*. Praha 1954, s. 59–60.

Ze všech koutů potajmu vykukují oslavičky socialismu a jeho barevné každodenní reality, jako je vítání prvňáčků, nenápadné připomínky velkých výročí a svátků, ... Především ale celým světem zní optimistické budovatelské a pionýrské písně. V souvislosti s negativními postavami se setkáváme i s narážkami na náboženství, coby projevem tmářství a zpátečnictví. Někdy vysvítají jako součást popisu zesměšňované postavy (kolaboranta), mívají však i podobu hrubého výpadu proti věřícím lidem, kteří jsou zobrazováni až nelidsky („*Ona si Terka myslí, že, že kdyby pánbíčkovi nohy ukousala, že se bude mít líp. [...] Před pány by se pořád klaněla, ale z kluka by duši vytloukla. ' [...] ,když Emanova máma namočí provaz, nevím, jak Eman zazpívá. ' Eman jen sklopil hlavu. Představil si ty strašné výprasky mokrým provazem, kdy si potom nemohl ve škole ani pořádně sednout. '.*)²²² Konečně nesmíme opomenout ani připomínky slovanské vzájemnosti pod ochranou Sovětského svazu a odkazy k revoluční minulosti českého dělného lidu.²²³

Takovýmto zobrazením světa byl čtenáři nabídnut zcela nový systém hodnot, který měl za úkol rozrušit staré, „přežitě“ vnímání světa. Aby toho bylo dosaženo, musely být předkládané hodnoty každému srozumitelné, a tak snadno přijatelné, z toho důvodu se autoři často omezili na pouhé naplňování předepsaných forem žádoucími černobílými obrazy, které, stokrát opakované, byly přijímány jako platné a pravdivé.

---

²²² J. MAREŠ. *Pískle*. Praha 1954, s. 65, 74.

²²³ To souvisí i s tzv. jiráskovskou akcí, iniciovanou Zděnkem Nejedlým, která směřovala k masovému rozšíření klasikova odkazu, jenž jako vrcholy české historie předkládal husitství a dobu národního obrození. Tyto preferované etapy dějin byly interpretovány jako revoluční tradice národa, na kterou má český lid navázat. Popularizace Jirásky měla podnítit k nové interpretaci české kultury i celých českých dějin a nabídnout tak mládeži relativně ucelený obraz národní kultury v marxistickém pojetí – upozadit éru útlaku českého národa (jako bylo např. pobělohorské období) a soustředit se pouze na okamžiky pokrokové, kdy národ kráčel kupředu, na období lidová, povzbuzující národní vědomí, ukazující revoluční tradici českého lidu. (M. BAUER, Michal. *Ideologie a paměť*. Jinočany 2003, s. 15 –155.)

Závěr

Na základě hypotézy, která předpokládala schematičnost využití prostředků při výstavbě prozaického díla v období po totálním převzetí moci Komunistickou stranou Československa v únoru 1948 až po konec 50. let 20. století, jsme komparací dvou typických tematických okruhů prozaických žánrů dané doby, tj. titulů tzv. pionýrských (školních) povídek a próz s dětským hrdinou odehrávajících se v době 2. světové války, snažili postihnout základní, typické postupy konstruuující model, jímž se autor „na zakázku“ mocenského státního aparátu snažil působit na své čtenáře a vhodně tak ovlivnit jejich vnímání hodnot černobílého světa.

Zjistili jsme, že k tomuto záměru předat recipientovi stěžejní informace a ideje marx-leninského učení nebo například žádané myšlenky vlastenectví a slovanské sounáležitosti, využili autoři literárního hrdinu (případně kolektiv hrdinů) stojícího v popředí srovnávaných knih. Čtenář se měl s hrdinou, jakožto svým vrstevníkem, co nejvíce ztotožnit a přijímat předkládané informace stejně jako on; jinými slovy: hrdina docházel v průběhu díla ke stále hlubšímu ideologickému uvědomění a čtenář měl tento výchovný proces absolvovat s ním. Děti byly vyzdvihovaným symbolem optimismu a šťastné budoucnosti, ztělesněním nových pořádků, které zasadí rozhodující úder starému, přežitému systému.²²⁴ Jako příkladný činitel vstupovaly i do procesu převýchovy dospělých, měly moc napravit zaslepené představitele dospělého světa, jak jsme mohli pozorovat zejm. v díle Donáta Šajnera *Tovaryši*, stejnou úlohu měly ale např. i v povídce Sylvy Krejčové.

Říkali jsme, že hrdina přijímá předkládané ideje, sám tedy není jejich původcem, tím je vždy uvědomělejší postava, buďto přímo dospělý (ve válečné próze) nebo příkladný hrdina, jehož uvědomění je stejně výsledkem formování dospělým jedincem (ve školních povídkách). K tomu, aby mohl čtenář bez váhání myšlenku akceptovat, musel být vytvořen typ ryze kladného hrdiny, jenž v dítěti budil pocity důvěryhodnosti, blízkosti, přátelství. Toho se snažili spisovatelé docílit pomocí celé řady typických ukazatelů (úsměvem, přátelským pohledem, vysloveným připsáním kladných vlastností jako je čestnost nebo pravdomluvnost). Naproti tomu hodnoty reprezentující svět nepřátel byly prezentovány pomocí jedinců odpudivých, směšných, nelidských (nebo pomocí postav kladných, ale takovým způsobem, který ani na chvíli nedovolil váhat o špatnosti a zrudnosti těchto

---

²²⁴ Symbolika dítěte, resp. dětské perspektivy, byla aplikována jako filtr na celý socialistický kosmos. Nic, co by nebylo pod prahem infantilnosti, do něj nemělo být vpuštěno: „*Vše bylo oklešťováno nebo přizpůsobeno podle potřeb oné všeovládající dětské perspektivy (rozporné, složité ustupovalo jednoduchému, jednoznačnému, tragické optimistickému, vášnivě bezpohlavnímu, přemítavě nadšenému)*. (V. MACURA. *Šťastný věk: symboly emblémy a mýty 1948–1989*. Praha 1992, s. 86–87.)

hodnot). Tím byla mezi oběma světy narýsována tlustá čára, jež bránila zmatení a pochybování čtenáře.

Zjistili jsme také (v kap. *Dokreslení rudého folklóru v literatuře*), že nejen hrdina vstupuje do výchovného procesu recipienta, ale také typické prostředí, kterým je čtenář provázen a které věrohodně příkrášluje každodenní realitu totalitního světa, jenž je líčen jako vrchol optimismu a svobody lidu. Dítě si díky tomu navyká na svět hesel, nástěnek a velkých průvodů, které bere jako každodennost, ta ho však musí nutně formovat (protože víme, že stokrát opakovaná lež se stává pravdou).

Typizace vedoucí k využívání obdobných schémat a postupů i napříč oběma žánry byla výsledkem snahy co nejlépe naplnit Ždanovovy požadavky na nejlepší sorealistické dílo. Umožnila nám rozdělit poznatky do tematických celků a upozadit konkrétní tituly. Tím bychom mohli potvrdit úvodní hypotézu, avšak byli jsme i svědky narušení zásad, které se zdály být vždy platné.

Tyto odchylky od zažitého výkladu umění éry po roce 1948 do počátku „zlatých šedesátých“ souvisejí především s vývojem literatury (který se samozřejmě zcela nezastavil ani s vyhlášením socialistického realismu jako závazné metody), ale i se tvůrčím uměním prozaika a jeho vyrovnáním se s proklamacemi o funkci kultury, tj. jeho přístup k uchopení a naplnění těchto požadavků (koneckonců i autorská poetika každého jednoho spisovatele je rozdílná a mluvit tedy o naprosté svázanosti schématy, jež všechna díla tohoto období unifikuji do jediné jedolité masy, by bylo přinejmenším nerozumné).

Tento pohyb v literatuře byl dobře viditelný na dílech prózy s válečnou tematikou, jimiž jsme obsáhli opravdu celé období od zlomového roku 1948 až po rok 1959. V paměti stále živé obrazy války ospravedlňovaly postupné vyhraňování vnímání hodnot, Plevův *Budík* je tak především dětsky naivní, i přesto, že v něm rozpoznáváme struktury platné pro pozdější tvorbu. Největší ochotu nechat se unášet měnicími se společenskými požadavky v průběhu doby projevil Jan Mareš, který se prezentuje jak dílem (v našem výběru) nejschematičtější, tj. nejzodpovědněji plní mocenské zadání, tak dílem, které se od takových konstrukcí nejvíce distancuje.

Krátké časové období, které jsme pokryli výběrem tzv. pionýrských povídek nám nedovoluje objektivně posoudit vývoj tohoto žánru. Postavíme-li však vedle sebe díla obou využitých žánrů, které stojí svým vznikem nejbližší únorovému převratu, tzn. Plevův *Budík* a Krejčové *Kluci, dáme se do toho!*, potvrdí se tvrzení z úvodu o nástupu tzv. pionýrské prózy již jako hotového, silně agitačního žánru s posunutým vnímáním hodnot směrem k nadosobním cílům – zatímco se Plevův hrdina trápil pro svého otce, Krejčová klidně

postavila mezi vztah matky se synem kolektivní úkol, jenž hrdina před matkou upřednostnil. Svědky takto nastavených hodnot v próze s dětským hrdinou za války jsme byli až o několik let později v díle Jana Mareše *Pískle*. Na druhou stranu nám umožnil krátký časový úsek odkrýt i odchylky od pionýrského konstrukčního typu prózy, které by těžko mohly souviset s částečným uvolněním 2. pol. 50. let. Dílu Bohumila Říhy jsme museli vystavět samostatnou část, protože se vymykalo pouhému naplňování černobílých forem známých s ostatních děl žánru. Tento posun tedy souvisí s autorským vyrovnáním se s požadavky představitelů kulturní politiky, resp. požadavků socialistického realismu, jež byly beze zbytku splněny; výchova ke kolektivu, oslava Sovětského svazu, slovanství, vyzdvižení příkladných vlastností hrdinů,... to vše jsme v díle našli, autor se pouze rozhodl umazat tlustě narýsované linie žánru a dokázal tak, že vyhovět dobovým požadavkům lze i o něco rozdílnou cestou.

Téma ideologie v dětské próze jsme samozřejmě nemohli postihnout v celém svém rozsahu. Už jen z důvodu mizejících konotací, jež čtenář, který nezažil totalitní režim těžko odhalí. Dalším důvodem je to, že jsme využili jen málo žánrů typických pro svou výchovnost; mimo nabídnutých se ideologie koncentrovala v časopisecké tvorbě, vycházely nejrůznější medailonky o vůdcích a osobnostech komunistického hnutí, nešetřeny nezůstaly ani pohádky.

Abecední seznam využitých zdrojů

Primární literatura:

- DROZD, Jan. *Odvážný boj*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1954.
- KREJČOVÁ, Sylva. *Kluci, dáme se do toho!*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1949.
- LUKÁŠOVÁ, Růžena. *Nová směna*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1952.
- MAREK, Jiří. *Mladí bojovníci*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1953.
- MAREŠ, Jan. *Pískle*. 2. vyd. Praha: SNDK, 1954.
- MAREŠ, Jan. *Práce*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1959.
- PLEVA, Josef V. *Budík*. 2. vyd. Praha: SNDK, 1954.
- ŘÍHA, Bohumil. *Na znamení zvonku*. 2. vyd. Praha: SNDK, 1954.
- ŠAJNER, Donát. *Tovaryši*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1953.

Sekundární literatura a prameny:

- BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 2003.
- BAUER, Michal. *II. sjezd Svazu československých spisovatelů: 22.–29. 1956 (svazek I - protokol)*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2011. ISBN 978-80-87481-04-2.
- CATALANO, Alessandro. *Rudá záře nad literaturou: Česká literatura mezi socialismem a undergroundem (1945–1959)*. 1. vyd. Brno: Host, 2008. ISBN 978-80-7294-342-5.
- ČERNÝ, Václav. *Mezi Východem a Západem*. In: *Skutečnost svoboda*. 1. vyd. Praha: Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0529-2.
- DUBROVINOVÁ, Ljubov A. *Detská literatúra vo svetle úloh komunistickej výchovy*. 1. vyd. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1953.
- FORST, Vladimír a spol. *Slovník české literatury 1970–1981*. 1. vyd. Praha: Československý Spisovatel, 1985.
- HEIDENREICH-Dolanský, Julius. *Východ a západ*. In: *Skutečnost svoboda*. 1. vyd. Praha: Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0529-2.
- IJEZUITOV, Andrej N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. 1. vyd. Praha: Lidové nakladatelství, 1989.
- JANOUSEK, Pavel a spol. *Dějiny české literatury 1945-1989: I. 1945–1948*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1527-3.
- JANOUSEK, Pavel a spol. *Dějiny české literatury 1945-1989: II. 1948–1958*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1528-0.

- KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan. *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Praha: ÚSD AV ČR, 1994. ISBN 80-85270-38-2.
- KOPECKÝ, Václav. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: KRYŠTOFEK, Oldřich – NOHA, Jan. *Od slov k činům: Sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949.
- KRYŠTOFEK, Oldřich. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: KRYŠTOFEK, Oldřich – NOHA, Jan. *Od slov k činům: Sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949.
- LEHÁR, Jan a spol. *Česká literatura od počátku k dnešku*. 2. vyd. Praha: LN, 2013. ISBN 978-80-7106-963-8.
- MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (Symboly, emblémy a mýty 1948–1989)*. 1. vyd. Praha: Pražská imaginace, 1992. ISBN 80-7110-100-1.
- MAJEROVÁ, Marie. *Proslov na II. sjezdu SČSS*. In: BAUER, Michal. *II. sjezd Svazu československých spisovatelů: 22.–29. 1956 (svazek I - protokol)*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2011. ISBN 978-80-87481-04-2.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: KRYŠTOFEK, Oldřich – NOHA, Jan. *Od slov k činům: Sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949.
- PLEVA, Josef V. *Diskusní příspěvek na I. sjezdu SČSS*. In: KRYŠTOFEK, Oldřich – NOHA, Jan. *Od slov k činům: Sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949.
- PROKEŠ, Josef. *Dětský svět v dětské próze 60. let XX. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003. ISBN 80-210-3040-2.
- PŘIBÁŇ, Michal. *Česká literární nakladatelství 1949–1948*. 1. vyd. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2407-7.
- STEJSKAL, Václav. *Cesty současné literatury pro děti*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1960.
- STEJSKAL, Václav. *Moderní literatura pro děti*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1962.
- SZYMANEK, Krysztóf. *Umění argumentace: terminologický slovník*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. ISBN 80-244-0699
- ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. ISBN 80-85959-94-1.
- ŠVEC, Štefan. *Česky psané časopisy pro děti (1950–1989)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2478-5.

ZÁPOTOCKÝ, Antonín. *Projev na I. sjezdu SČSS*. In: KRYŠTOFEK, Oldřich – NOHA, Jan. *Od slov k činům: Sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949.

ŽDANOV, Andrej A. *O nejpokrokovější literatuře světa*. In: *O umění*. 3. vyd. Praha: Orbis, 1950.

Další zdroje:

SCHMARC, Vít. *Sorela*. [online] <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/nova_skutecnost04.htm> (vid. 14. 7. 2016).

**Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta
M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1**

Prohlášení žadatele o nahlédnutí do listinné podoby práce před její obhajobou

Závěrečná práce:

Druh závěrečné práce: Bakalářská práce

Název závěrečné práce: Ideologie v próze s dětským hrdinou na konci 40. let a v 50. letech 20. století

Autor práce: Ondřej Novotný

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl jsem seznámen se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Jsem si vědom, že pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny dané práce lze pouze na své náklady.

V Praze dne .....

Jméno a příjmení žadatele	
Adresa trvalého bydliště	

.....

podpis

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Evidenční list žadatelů o nahlédnutí do listinné podoby práce

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Poř. č.	Datum	Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště	Podpis
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				